

Mellom tjenestetvang og tukthusstraff

Løsgjengerbestemmelser i praksis, Aker 1776-1787

Karen-Marie Stokke

Masteroppgave i Historie, 60p

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Humanistisk fakultet

Universitetet i Oslo

Veileder: Hilde Sandvik

Høsten 2019

© Karen-Marie Stokke

2019

Mellom tjenestetvang og tukthusstraff. Løsgjengerbestemmelser i praksis, Aker 1776-1787.

Karen-Marie Stokke

<http://www.duo.uio.no>

Trykk: Norsk Aero

Forord

Våren 2017 hadde *Historisk Forening* sommeravslutning ved det lokale utestedet på Blindern. Et par stoler bortenfor meg satt det en dame som sendte den lille skålen med peanøtter, som hun sikkert hadde kjøpt for en altfor stiv pris, rundt bordet. Jeg tenkte at en slik generøs person ville jeg gjerne ha som veileder, og jeg spurte hun ved siden av meg om hun visste navnet på vedkommende. Det gjorde hun, og dagen etter sendte jeg mail til Hilde Sandvik. Ikke lenge etterpå møtte jeg Hilde på kontoret, og jeg spurte om hun hadde noen idéer til hva jeg kunne skrive om. Hun foreslo at jeg kunne skrive om løsgjengere på 1700-tallet og jeg sa; «det høres spennende ut!» Det første jeg gjorde da jeg gikk fra kontoret hennes var å google «løsgjenger», for det begrepet hadde jeg ikke noe forhold til. Etter prosessen med denne oppgaven har jeg skjönt at løsgjengerbegrepet kan være så langt mer sammensatt enn hva et googlesøket kunne gi svar på. Og antagelsen på HiFo's sommeravslutning om at Hilde virket som en generøs veileder har på alle måter blitt bekreftet! Hilde, jeg vil takke deg for din pedagogiske veilederstil, imøtekommenhet, vennlighet, din tålmodighet, din tilstedeværelse, og ikke minst din genuine interesse for hva studentene dine skriver om. Jeg slutter aldri å forundre meg over din faglige dybde og bredde (og kapasitet). Også må jeg få takke alle som har vært med i kollokviegruppen på torsdagene, for deres tilbakemeldinger på oppgaven og hyggelige samtaler på lunsjrommet. Spesielt må jeg få takke Vilde som i nødens stund hjalp meg med de siste justeringene. Takk til pappa og tante Ruth for korrekturlesning, og mamma for praktisk hjelp og omsorg.

Innholdsfortegnelse

1	INNLEDNING	1
1.1	PROBLEMSTILLINGER OG TEMATISK AVGRENSNING	3
1.2	AVGRENSNING I TID OG ROM	4
1.2.1	Begrepsavklaring: «løsgjenger»	5
1.2.2	Begrepsavklaring: «øvrighet» og «allmue»	6
1.3	KILDER OG KILDEKRITISKE VURDERINGER	7
1.3.1	Ekstrarettsprotokoll for Aker som kilde	7
1.3.2	Fangeprotokoller fra Christiania tukthus som kilde	8
1.3.3	Lovverk som kilde	9
1.4	PRAKTISERING AV LØSGJENGERBESTEMMELSER I TIDLIGERE FORSKNING	9
1.5	METODE	12
2	TJENESTEPLIKT OG LØSGJENGERBESTEMMELSER I 1700-TALLETS LOVGIVNING	15
2.1	LØSGJENGERI I 1700-TALLS LOVGIVNING	16
2.1.1	Tjenesteplikt og lovlig næring	17
2.1.2	Pass og skussmål, mobilitet og hjemstavn	21
2.1.3	Tatere i 1700-talls lovgivning	23
2.1.4	Hvem var løsgjenger i følge lovbestemmelsene?	24
2.2	ARRESTASJON OG INKVISISJON: «...SAA AT IKKE EN ENESTE KROG I STIFTET AF DEM FORBIGAAES.»	25
2.3	MYNDIGHET- OG ØVRIGHETSPERSONER I LOKALMILJØET	27
2.3.1	Lensmannen	27
2.3.2	Presten	29
2.3.3	Medhjelpere	30
3	ARRESTASJON VED INKVISISJON	33
3.1	PRAKTISK GJENNOMFØRING AV INKVISISJONENE I AKER 1776-1787	33
3.2	ARRESTERT VED INKVISISJON	35
3.2.1	Årsaker til gjennomføring av inkvisisjon	35
3.3	HVOR INKVISISJONENE BLE FORETATT GEOGRAFISK I AKER	39
3.3.1	Forstedene på landets grunn	40
3.3.2	Enerhaugen	42
3.3.3	Løkker	42
3.3.4	Sagene	43
3.3.5	Gårder og husmannsplasser i Aker	44
3.3.6	Bærum	45
3.3.7	Oppsummerende kommentarer	45
3.4	ÅRSAKER TIL ARRESTASJON AV DE TILTALTE VED INKVISISJON	46

3.4.1	<i>Ingen tiggere tatt ved inkvisisjonen</i>	46
3.4.2	<i>Vitnenes beskrivelse og vurdering av tiltalte ved arrestasjon</i>	48
3.4.3	<i>Oppsummering av vitnenes vurderinger av de tiltalte ved inkvisisjon</i>	57
3.4.4	<i>Vitnenes kjennskap til de arresterte</i>	58
3.4.5	<i>Inkvisisjonen: en målrettet eller vilkårlig prosess?</i>	63
4	ARRESTASJON UTENOM INKVISISJON	67
4.1	ARRESTERT PÅ INITIATIV FRA ØVRIGHETEN	67
4.2	ARRESTERT ETTER INITIATIV FRA ALLMUEN	68
4.3	ARRESTERT UT FRA FELLES INTERESSE I ALLMUEN OG ØVRIGHETEN?	71
4.4	INKVISISJON OG DAGLIG KONTROLL.....	72
5	DE TILTALTE OG DERES FORKLARINGER I RETTEN	73
5.1	KJØNN, ALDER OG SIVILSTAND	74
5.2	HVOR DE TILTALTE KOM FRA	78
5.3	TILSYNELATENDE INGEN TATERE BLANT DE ARRESTERTE	81
5.4	TILTALTES FORKLARING I RETTEN	82
5.5	OPPSUMMERING AV DE TILTALTES FORKLARINGER	91
6	UTFALL PÅ SAKENE I TUKTHUSRETEN	93
6.1	DOMMERENS VURDERINGER AV DE TILTALTE	94
6.2	FRIKJENNELSE: «DE SOM VIRCKELIGEN ERE USKYLDIGE ELLER KAN UNDSKYLDES»	95
6.2.1	<i>Arrestert ved inkvisisjonen – vurderinger bak frikjennelse i tukthusretten</i>	95
6.2.2	<i>Arrestert utenom inkvisisjonen – vurderinger bak frikjennelse i tukthusretten</i>	104
6.3	FRIKJENT MED FORBEHOLD: «DE SOM UDEN TUGTHUUS STRAFF KAN FORBEDRES»	105
6.3.1	<i>Arrestert ved inkvisisjon: dommerens vurderinger til grunn for frikjennelse med forbehold</i>	106
6.3.2	<i>Arrestert utenom inkvisisjon: dommerens vurderinger til grunn for frikjennelse med forbehold</i>	109
6.4	DØMT TIL ARBEID I TUKTHUSET: «DE SOM INGENLUNDE KAN UNDSKYLDES»	111
6.4.1	<i>Arrestert ved inkvisisjon – dømt til tukthusarbeid</i>	112
6.4.2	<i>Arrestert utenom inkvisisjon – dømt til tukthusarbeid</i>	118
6.5	SORENSKRIVERENS VURDERINGER OM DEN «VIRCKELIGE LØSGIENGER»	122
6.6	RETTENS FUNKSJON	126
7	TUKTHUSKOMMISSJONENS STRAFFEUTMÅLING	129
7.1	STRAFFENES LENGDE	129
7.2	ENDRING I STRAFFEUTMÅLINGENE OVER TID.....	130
7.3	STRAFFENS FAKTISKE LENGDE	133
8	AVSLUTNING OG KONKLUSJON	137
9	KILDER OG LITTERATUR	141

9.1	UTRYKTE KILDER	141
9.2	TRYKTE KILDER	141
9.3	LITTERATURLISTE	143
9.3.1	<i>Oppslagsverk:</i>	147
10	VEDLEGG	148

Figurliste

Diagrammer:

Diagram 1:	Antall løsgjengersaker og -dommer for Tukthusrett i Aker, 1776-1787.	3
Diagram 2:	Geografisk fordeling av antall arresterte ved inkvisisjon, Aker 1776-1787.	40
Diagram 3:	Geografisk fordeling av antall arresterte for løsgjengeri utenom inkvisisjonen, Aker 1776-1787. ...	154

Tabeller:

Tabell 1:	Antall løsgjengersaker og -dommer ved tukthusretten etter inkvisisjon, Aker 1776-1787.	35
Tabell 2:	Vitnenes vurderinger av de arresterte ved inkvisisjon, Aker 1776-1787	49
Tabell 3:	Vitnenes kjennskap til de tiltalte, Aker 1776-1787	59
Tabell 4:	Antall tiltalt og dømt for løsgjengeri uten inkvisisjon, Aker 1776-1787	67
Tabell 5:	Kjønnsfordeling, alder og sivilstand blant de tiltalte for løsgjengeri i Aker 1776-1787	74
Tabell 6:	Tiltaltes forklaring angående årlig tjeneste eller lovlig næring etter inkvisisjon, Aker 1776-1787.	83
Tabell 7:	Antall tiltalte som ble frikjent for løsgjengeri i tukthusretten, Aker 1776-1787.	94
Tabell 8:	Begrunnelse for frikjennelse av arresterte for løsgjengeri ved inkvisisjon, Aker 1776-1787.	95
Tabell 9:	Andel tiltalte for løsgjengeri som ble frikjent med forbehold, Aker 1776-1787.	106
Tabell 10:	Sorenskriverens forbehold om frikjennelse for løsgjengertiltalte arrestert ved inkvisisjon, Aker 1776-1787.	106
Tabell 11:	Sorenskriverens forbehold om frikjennelse for løsgjengertiltalte arrestert utenom inkvisisjon, Aker 1776-1787.	109
Tabell 12:	Antall tiltalte som ble dømt for løsgjengeri i tukthusretten i Aker, 1776-1787.	111
Tabell 13:	Sorenskriverens vurderinger bak dommer til løsgjengertiltalte arrestert ved inkvisisjon, Aker, Aker 1776-1787.	112
Tabell 14:	Kjønnsfordeling mellom antall arresterte og dømte for løsgjengeri, Aker 1776-1787.	126
Tabell 15:	Tukthuskommisjonens straffeutmåling av de løsgjengerdømte i Aker, 1776-1787.	129
Tabell 16:	Endringer over tid i tukthuskommisjonens straffeutmåling for de løsgjengerdømte fra Aker, 1776-1787.	131
Tabell 17:	Tiden de løsgjengerdømte fra Aker i perioden 1776-1787 faktisk var på tukthuset.	133
Tabell 18:	Oversikt over hvor og når inkvisisjonene etter løsgjengere med rettsaker ble holdt, Aker 1776-1787.	148
Tabell 19:	Autoritetspersoner tilstede i tukthusretten etter inkvisisjon, Aker 1776-1787*	149

Tabell 20: Oversikt over vitner i retten ved inkvisisjon, Aker 1776-1787.	150
Tabell 21: Øvrighetspersoner i retten utenom inkvisisjon, Aker 1776-1787.....	154
Tabell 22: Folketellingen 1769: alder, kjønn og sivilstand i Aker og Christiania.	155
Tabell 23: Folketellingen 1769: Livsstilling i Aker, Grønland, Oslo og Christiania.....	156
Tabell 24: Oversikt over hvor tiltalte som ble arrestert i Bærum og Asker prestegjeld kom fra utenfor Aker sorenskriveris grenser.	156
Tabell 25: Oversikt over hvor tiltalte som ble arrestert i Aker prestegjeld kom fra utenfor sorenskriveriets grenser.....	157
Tabell 26: Oversikt over steder hvor tiltalte som ble arrestert i Aker Sorenskriveri kom fra i Bærum.....	158
Tabell 27: Oversikt over steder hvor tiltalte fra Aker prestegjeld kom fra.....	158
Tabell 28: Oversikt over hvem som tilbød og tok imot tjeneste i tukthusretten, Aker 1776-1787.....	160
Tabell 29: Oversikt over tiltalte som ble frikjent fordi de hadde inngått arbeidsavtale før inkvisisjonen, Aker 1776-1787	161
Tabell 30: Oversikt over arbeidsgivere som bekreftet tjenesteforhold i retten, og tiltalte som ble frikjent fordi de var i tjeneste ved inkvisisjonen.	162
Tabell 31: oversikt over utenforstående som møtte opp i retten hvor tiltalte ble frikjent for lovlig livnæring. ...	163
Tabell 32: Oversikt med vurderinger av de tiltalte arrestert for løsgjengeri ved inkvisisjon i Aker, 1776-1787.	163
Tabell 33: Oversikt med vurderinger av de tiltalte arrestert for løsgjengeri utenom inkvisisjon i Aker, 1776- 1787.....	172

Forkortelser:

NL = Christian Vs Norske lov av 1687

1 Innledning

5.mai i 1778 ble Anne Marie Larsdatter arrestert på Grønland fordi mennene som arresterte henne «ikke kunde forestille sig at hun var fæstet i nogen tjeneste, og altsaa holdt hende for løsgjenger».¹ I avhør noen dager senere forklarte Anne Marie at hun ikke var i tjeneste *akkurat* den dagen arrestasjonen ble foretatt fordi hun hadde fått to dager fri før hun begynte i ny tjeneste for å «istandsette sine Klæder». I et kort tidsrom mellom to tjenester ble Anne Marie altså arrestert fordi hun var uten tjeneste, og hvis hun ikke hadde en gyldig tjenestekontrakt risikerte hun å bli straffet for tjenestemangel og løsgjengeri. Hennes nye arbeidsgiver kunne i retten bekrefte at de hadde gjort en tjenesteavtale, og sorenskriveren frikjente henne for løsgjengertiltale.

I store deler av det tidlig moderne Europa var det å gå i tjeneste den dominerende måten å livnære seg på som lønnsarbeider. Den typiske tjener var en ung og ugift kvinne eller mann som bodde hos arbeidsgiveren (husbond/matmor) hvor de utførte oppgaver knyttet til husholdet for lønn, kost og losji.² Historikere har påpekt at tjenerinstitusjonen var positiv på den måten at unge mennesker fikk muligheten til frigjøre seg fra foreldrene sine økonomisk, og ved å stifte nye bekjentskaper med tanke på giftermål, men i store deler av Europa ble tjenere også strengt begrenset gjennom lovverk.³ Brudd på arbeidskontrakter skulle straffes, lønninger skulle reguleres og geografisk mobilitet kontrolleres. I England og Skandinavia ble reguleringene strammet inn ytterligere da det ble forbudt for ugifte og arbeidsdyktige personer å være arbeidsledige, eller ta det som i Norge ble kalt *dagarbeide* – altså arbeide for lønn hos forskjellige arbeidsgivere over kortere perioder. Kontraktsbundet tjeneste over lenger tid ble av myndigheter i Europa ofte fortrunket fremfor tilfeldig lønnsarbeid blant annet fordi tjenere da ble underlagt husbondens juridiske ansvar. Hvis man ikke hadde arbeid skulle en tvinges i arbeid, og Jane Whittle oppsummerer det slik: [...] «according to the laws, the young person did not have the choice not to work.»⁴ Arbeidsanstalter, eller tukthus, hvor de innsatte skulle

¹ Anne Marie Larsdatter 5.5.1778, 56a-57b i ekstrarettsprotokoll. SOA, Aker Sorenskriveri, Ekstrarettsprotokoll (I), 11.4.1776-13.12.1788.

² Whittle, Jane. «Introduction: Servants in the Economy and Society of Rural Europe». I *Servants in Rural Europe 1400-1900*, redigert av Jane Whittle, s 1-19. Woodbridge: The Boydell Press, 2017. s 1.

³ Whittle, «Introduction», s 3-4

⁴ Whittle, «Introduction», s 12

arbeide i manufakturdrift ble opprettet flere steder i Europa med mål om å få bukt med tiggere, løsgjengere og «late folk».⁵

I 1741 åpnet Christiania Tukthus som ledd i statsmaktens bekjempelse av det som ble ansett som ordensproblemer i Akershus stift. Ved åpningen av tukthuset ble lovbestemmelser om hvem som ble regnet som «verdige» og «uverdige» fattige samlet, utvidet og skjerpet i *Tukthusanordningen av 2. desember 1741*.⁶ De som ble beskrevet som «verdige» fattige var personer som av sykdom, alderdom eller skrøpelighet ikke kunne arbeide for føden, og disse skulle understøttes etter den lokale, offentlige fattigkommisjonens bestemmelser. Arbeidsføre mennesker som tigget, og ikke livnærte seg i årlig tjeneste eller annen lovlig næring, ble ikke regnet som verdige fattige og skulle føres til tukthuset. Opprettelsen av tukthuset inngikk i utvidelsen av det offentlige fattigstellet, noe som for den øvrige lokalbefolkningen betød en overgang fra (mer eller mindre) frivillige almisser til tvungne bidrag.⁷

Ulydige og gjenstridige tjenestefolk, løsgjengere og de som ikke ville binde seg i årlig tjeneste ble i lovgivningen karakterisert som et ordensproblem.⁸ Som normative kilder kan lovtekstene bare gi et bilde av hvordan myndighetene *ønsket* å få bukt med det uttalte «ordensproblemet», men ikke hvordan eller i hvilken grad bestemmelsene ble gjennomført.⁹ I denne oppgaven vil jeg derfor undersøke hvordan Tukthusanordningen av 1741 gjeldende for Akershus, og den landsomfattende tjenestelovgivning fra 1754, ble anvendt på lokalt nivå i Aker i perioden 1776-1787.

⁵ Slyngstad, Marit. *Ulydighet og straff. Intensjoner og praksis i statsmaktens bekjempelse av fattigdomsproblemet. En undersøkelse med utgangspunkt i tukthusforordningen av 2. desember 1741 og de innsatte lemmer ved Christiania tukthus i perioden 1741-63*. Hovedoppgave. Universitetet i Oslo, 1994. s 21-22

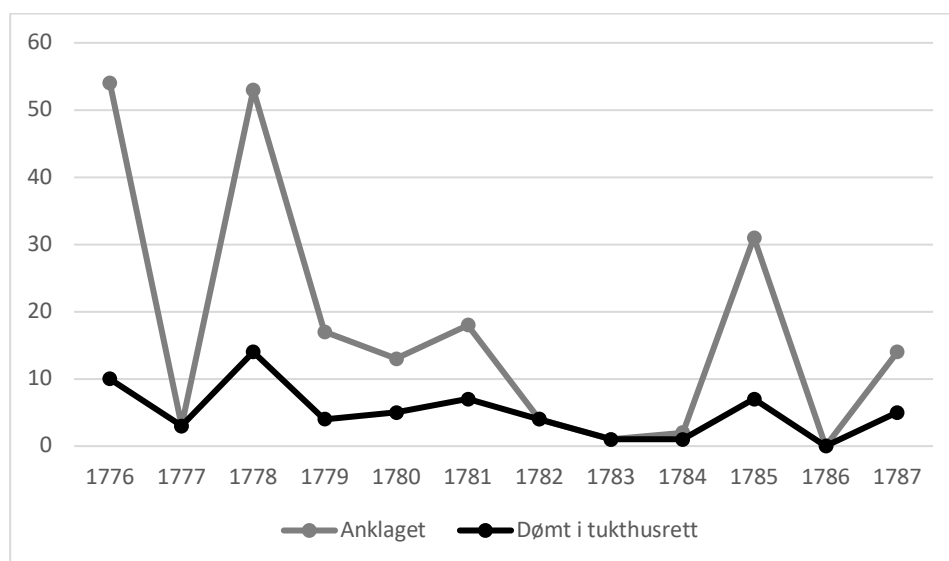
⁶ «Anordning om Tukthusets Indrettelse i Christiania og de fattiges forflegning i Agershuus Stift» av 2. des 1741. Heretter referert til som: Tukthusanordningen eller Tukthusanordningen av 1741.

⁷ Slyngstad, *Ulydighet og straff*, s 13

⁸ Tukthusanordningen av 1741, innledning.

⁹ Sandvik, Hilde. «Tidlig moderne tid i Norge. 1500-1800». I *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 2. utg, redigert av Ida Blom og Sølvi Sogner, s 103-156. Oslo: Cappelen akademisk forlag, 2006. s 111

Diagram 1: Antall løsgjengersaker og -dommer for Tukthusrett i Aker, 1776-1787.¹⁰

Tidligere undersøkelse av innsettelsesbelegget ved Christiania Tukthus viser at saker som angikk «folk uten tjeneste» og «løsgjengere» utgjorde en stor andel av de straffedømte.¹¹ Dette viser at myndighetene iverksatte tiltak mot løsgjengerei i praksis, men som jeg skal vise i denne oppgaven med utgangspunkt i rettsprotokoller fra Aker 1776-1787, og som illustrert i diagram 1, var det få av de som ble arrestert for løsgjengeri som ble dømt til tukthuset. Bare 29% av de som ble arrestert for løsgjengeri i Aker i denne perioden ble dømt. Funnene fra Aker reiser mange spørsmål om praktiseringen av løsgjengerbestemmelsene.

1.1 Problemstillinger og tematisk avgrensning

Tukthusanordningen av 1741 var konkret i bestemmelsene om hvem som skulle anses som verdig og uverdigg fattig, men beskrivelsene må ha vært vanskelig å anvende i praksis, da:

[...] Selvraadige, Lade, Modvillige, Drukkenbolte, friske, ugudelige og arbeidsføre Betlere skal modtages i Tugthuset, men de Skrøbelige og rette Fattige skal underholdes i Kjøbstæderne, og forfleges i Lægderne paa Landet, Enhver paa det Sted, hvor han har hjemme.¹²

¹⁰ SOA, Aker Sorenskriveri, Ekstraretsprotokoll (I), 11.4.1776-13.12.1788. Heretter referert til som ekstraretsprotokoll. Grafen er basert på 210 løsgjengersaker fra ekstraretsprotokollen ført i perioden 28.6.1787-20.12.1787. Grafen gjenspeiler antall løsgjengersaker og ikke antall personer da fire personer i materialet ble arrestert to ganger hver.

¹¹ Marit Slyngstad *Ulydighet og straff*, s 56, 59-60, 185. Slyngstad har undersøkt tukthusbelegget i periodene 1741-1745 og 1758-1762. Av tilsammen 1225 innsatte i begge periodene utgjorde «løsgjengere» og «folk uten tjeneste» til sammen 204 saker, det vil si ca 17%.

¹² Tukthusanordningen av 1741, § 1.

Hvordan kunne en for eksempel måle at noen var lat, eller motvillig til å arbeide? Med tjenesteplikten ble den friske arbeidsledige overgitt til det historiker Anne-Lise Seip beskriver som «grenselandet mellom tjenestetvang og løsdriverstraff».¹³ Fordi tjenestetvang i seg selv ikke kunne skaffe arbeidsledige folk arbeid, ble det skilt mellom hederlige og ikke-hederlige tjenesteløse. Grenselandet bestod i hvorvidt man førte en verdig livsstil, og Seip skriver:

De arbeidsløse fattige måtte med sitt levevis godtgjøre at de ikke var løsgjengere. Graden av kontroll, toleranse og maktbruk varierte etter tid og sted. Hvor mange arbeidsløse som feilaktig ble straffet som løsgjengere, vet vi ikke. [...] Når lovanvendelsen avhang av skjønn, måtte vilkårlighet føre til feilgrep. [...] Dette rammet de arbeidsføre, men arbeidsløse fattige, hardest.¹⁴

I lys av at lovanvendelse til en viss grad avhang av øvrighetens skjønn vil jeg i denne masteroppgaven belyse problemstillingen: Hvordan ble lovbestemmelser rettet mot løsgjengere satt ut i praksis på 1700-tallet? Oppgaven vil i hovedsak være delt i tre deler med fokus på vurderingene som øvrigheten gjorde ved arrestasjon (kap. 3 og 4), hvordan de tiltalte for løsgjengeri forklarte seg i retten og dommerens vurdering av de tiltalte (kap 5 og 6). Til slutt vil jeg diskutere hva som avgjorde lengden på straffen i tukthuset (kap 7). Men aller først vil jeg gjøre rede for avgrensninger, begreper og kilder, samt forklare valg av metode. Som grunnlag for analysene vil jeg også gi en gjennomgang av lovbestemmelsene som var gjeldende for Aker i oppgavens periode.

1.2 Avgrensning i tid og rom

Tidsrammen for undersøkelsene i denne oppgaven er årene 1776-1787 fordi ekstraretsprotokollen, som er det sentrale kildematerialet i denne oppgaven, er ført i dette tidsspennet. Dessuten faller perioden mellom oppstartsfasen til tukthuset som Arvid Andersen antyder at var preget av en tro på at tukthuset kunne oppdra, og slutten av 1700-tallet hvor tukthuset trolig hadde fått et dårlig rykte.¹⁵ Ifølge Anne Lise Seip kan en reformbølgen spores fra begynnelsen av 1780-årene som anerkjente at fattigdom kunne skyldes arbeidsløshet.¹⁶

¹³ Seip, Anne-Lise, *Sosialhjelpstaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740-1920*. Oslo: Gyldendal norsk forlag, 1994. s 21

¹⁴ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til*, s 21

¹⁵ Andersen, Arvid Evjen. *Problembarn 1741-1771: en undersøkelse av de ulydige barna på Christiania tukthus og forholdet mellom stat og hushold i relasjon til hustukten*. Masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2005. s 46-47.

¹⁶ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til*, s 36

Slik favner oppgavens tidsramme en tid hvor tankegodset rundt den arbeidsledige var i en forsiktig endring.

Undersøkellesområde for oppgaven er Aker som på 1700-tallet omsluttet Christiania og som etappevis ble innlemmet i byen på 18- og 1900-tallet. Dette betyr, som Alfhild Nakken skriver, at; «ferdselen til og fra byen til lands kom derfor til å gå gjennom sognet. Det medførte naturlig nok også en del uønsket trafikk, enten det var tiggere og omstreifere eller folk som søkte mot byen for å skaffe seg arbeid. Mange stoppet i Aker.»¹⁷ Området var svært variert fra de tettbefolkete forstedene ved Christiania by, til gårder og løkker med sine husmannsplasser og tidlige industri langs elveløpene, noe som krevde forskjellig type tjenestefolk og arbeidere. Fattigkommisjonen i Aker kjente på trykket utenfra og forklarte at deler av det økende behovet for understøttelse skyldtes stadig innflytting av fremmede. Aker var et område med potensielt mange «løsgjengere» uten årlig tjeneste eller pass som søkte mot byen for arbeid.

Administrativt sett var både Bærum og Aker lagt under Aker sorenskriveri slik at de som ble tiltalt for løsgjengeri i disse områdene ble stilt for tukthusretten med samme sorenskriver som dommer. Lensmannsdistriktene fulgte prestegjeldets grenser slik at det var en egen lensmann som fungerte i Aker, og en annen lensmann som fungerte i Bærum.¹⁸

1.2.1 Begrepsavklaring: «løsgjenger»

Lovene hadde bestemmelser knyttet til hvem som skulle anses som løsgjenger, men anvendelsen av begrepet og forståelsen av hvem som gikk under betegnelsen varierte fra sted til sted, fra instans til instans og forskjellige individers fortolkning av loven. Eksempelvis mener Marit Slyngstad ut fra tukthusprotokollene for Christiania, i perioden 1741-1763, å finne en distinksjon mellom begrepene *ledig* og *løsgjenger*. Forskjellen bestod i at *ledig* gjerne var knyttet til yngre – som oftest bofaste – mennesker uten årlig tjeneste.¹⁹ En løsgjenger derimot, bar preg av å være en fremmed, «en person utenfor sitt hjemsted, som ikke hadde stadig tjeneste, og som til tider søkte sin føde ved betling».²⁰ Tukthuset i Christiania tok imot dømte fra hele Akershus stift, og det er mulig tukthuskommisjonen

¹⁷ Nakken, «Fattigvesenet i Aker i årene omkring 1814» i *Byminner* nr. 2/1982. Oslo: Oslo Bymuseum, s 23-38. s 24

¹⁸ Nagel, Anne-Hilde, «styringsapparatet i Norge på 1700-tallet». I *Administrasjon i Norden på 1700-tallet*, prosjektleder Birgitta Ericsson, s 71-144. Oslo: Universitetsforlaget, 1985. s 90

¹⁹ Slyngstad, *Ulydighet og straff*, s 180-181

²⁰ Slyngstad, *Ulydighet og straff*, s 182

kategoriserte annerledes enn de lokale sorenskriverne. Johanne Bergkvist fant ikke en slik distinksjon mellom tjenestemangel og løsgjengeri i sine undersøkelser av forhørsprotokoller ved Christiania politikammer for perioden 1790-1802. Hun skriver at bemerkninger om forflytninger over større avstander ble gitt som en tilleggsanklage til løsgjengeri, og ikke som en forutsetning for anklage om løsgjengeri. Videre påpeker Bergkvist at en fremmed person utenfor sitt hjemsogn, uten pass allikevel kunne dømmes som løsgjenger på grunnlag av hjemstavnsbestemmelsene i loven.²¹ Felles for både Slyngstad og Bergkvist sine undersøkelser er at mangel på årlig og lovlig tjeneste stod sentralt i hvordan løsgjengerbegrepet ble anvendt.

De som ble tiltalt og dømt for løsgjengeri i Aker 1776-1787 var i møte med tre instanser: øvrigheten som arresterte, sorenskriveren som dømte i tukthusretten og tukthuskommisjonen som utmålte straffens lengde. Disse satt med en definisjonsmakt av hvem som kunne regnes som løsgjengere, men de tiltalte selv kom også til orde under rettsakene og fikk muligheten til å påvirke det endelige utfallet av saken. Et av hovedproblemene i denne oppgaven blir derfor å undersøke hvordan en «løsgjenger» ble definert på lokalt nivå i Aker.

1.2.2 Begrepsavklaring: «øvrighet» og «allmue»

I denne oppgaven vil begrepet «øvrighet» ikke bli brukt i formell eller administrativ betydning. På 1700-tallet ble det skilt mellom «overøvrighet» som utgjorde forvaltningsmyndighetene under sentralmyndighetene med stiftamtmenn og amtmenn, og «underøvrigheten» på landet som besto av fogden og unntaksvis sorenskriveren.²² I denne oppgaven vil «øvrighet» bli brukt i en videre betydning om de som representerte myndighetene indirekte og direkte både ved arrestasjon og i rettsakene mot de løsgjengertiltalte. Det vil si lokale myndighetspersoner som presten, lensmannen og bygdevekterne og mer sentral myndighet representert ved sorenskriveren og fogden. I tillegg vil det i denne oppgaven innebære prestens og lensmannens medhjelpere, og øvrige bønder som bisto ved inkvisisjon. Hvis en skal definere «allmue» ut fra NL ville dette innebære

²¹ Bergkvist, Johanne, *"En Haard og Dyr Tid". Fattigdom, tigging og løsgjengeri i Christiania 1790-1802.* Masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2008. s 45

²² Nagel, «Styringsapparatet i Norge på 1700-tallet», s 74-75.

selveiende bønder og leilendinger som skattebetalere, men ikke husmenn og tjenestefolk.²³ I denne oppgaven blir «allmue» brukt i videre betydning som også omfatter de ikke-privilegerte gruppene i befolkningen.

1.3 Kilder og kildekritiske vurderinger

Kildegrunnlaget for undersøkelser i denne oppgaven være lovverk fra 1700-talet og en ekstrarettprotokoll fra Aker ført i perioden 1776-1788. Ekstrarettprotokollen inneholder særlig saker som gjaldt brudd på ordensbestemmelser. Sammen med to lagrettemenn kunne sorenskriveren konstituere tukthusrett, og behandle blant annet løsgjengersaker.

Ekstrarettprotokollen er derfor velegnet som kilde til praktisering av løsgjengerbestemmelsene. Videre vil fangeprotokollene fra Christiania tukthus kunne gi svar på hvilke av dommene som ble utstedt mot «løsgjengerne» i tukthusretten som ble fulgt opp med innsettelse på tukthuset, og hvor lenge straffene faktisk ble.

1.3.1 Ekstrarettprotokoll for Aker som kilde

På 1600- og 1700-tallet ble det holdt ordinære ting tre ganger i året, men det var også behov for å kunne holde rettsmøter utenom de ordinære rettsmøtene. På 1700-tallet begynte sorenskrivere å føre egen ekstrarettprotokoll for sakene utenom ordinært ting istedenfor å føre alt i samme tingbok.²⁴ I protokollene ble det ført referater fra rettsmøtene hvor hele sakens gang med anklage, vitnemål, tiltaltes forklaringer og sorenskriverens dom ble ført fortløpende under rettsaken. Gjenstand for undersøkelsene i denne oppgaven vil være alle løsgjengersakene som ble ført i ekstrarettprotokollen fra Aker sorenskriveri i perioden 28.06.1776-20.12.1787.²⁵ Det er ikke sikkert at dette innebefatter alle løsgjengersaker med opphav i Aker i denne perioden, da slike saker også kunne føres ved ordinært ting og protokollføringen ble da foretatt i tingboka.²⁶ I tillegg strakk Christiania-politiets jurisdiksjon seg over byens grenser og overlappet slik sett med området til lensmann Knoph i Aker. Med

²³ Nagel, «Styringsapparatet i Norge på 1700-tallet», s 75

²⁴ Kiil, Alf, *Arkivkunnskap: statsarkiva*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969. s 84-85

²⁵ Ekstrarettprotokollen er blitt ført i perioden 11.4.1776-13.12.1788, men på grunn av tidsbegrensning har jeg ikke gått gjennom hele protokollen og 1788 er derfor ikke gjennomlest på leting etter løsgjengersaker.

²⁶ Tukthusanordningen av 1741, kap 3, §14

politianordningen av 1745 ble det bestemt at Grønland, Leiret, Gamlebyen, Oslo og Hovedtangen sorterte under Christiania-politiet.²⁷

I sakene som ligger til grunn for undersøkelsene i denne oppgaven ble alle de tiltalte i retten omtalt som løsgjenger, eller var blitt innkalt for løsgjengeri: For eksempel kan det stå at «en Tugthus Rett [blev] Sadt [...] til Sags behandling imod endeel attraperede og arresterede løsgjængere», eller at hun/han «for løsgjengerie [...] er indvarslet for en TugthusRett». Det er allikevel ikke sikkert at øvrigheten anså hver enkelt som løsgjengere da denne betegnelsen gjerne ble brukt innledningsvis i rettsaker hvor flere ble stilt for retten samtidig.

Historiker Gudmund Sandvik poengterer at tingbøkene har kildekritisk troverdighet både som beretning om hva som *skjedde* og hva som ble *sagt* på tinget fordi protokollene var autoriserte dokument som skulle være åpne for de som hadde rettslig interesse av å se dem, og måtte slik sett skrives så korrekt som mulig.²⁸ Informasjonen som er skrevet ned i ekstraretsprotokollen er allikevel begrenset i hva den forteller. For det første var protokollen ført i pennen av autoritetspersoner i samfunnet, og det som ble fortalt i retten fra de tiltaltes side var svar på øvrighetens spørsmål som kunne legge føringer på svarene. Ekstraretsprotokollen som kilde er ikke en objektiv fremstilling av virkeligheten, men bærer preg av å være et utvalg i rettens vurdering av den tiltalte. Bente Granerud formulering er treffende: ”Hendelsene blir vurdert i forhold til gjeldende lover og regler, og det er primært disse vurderingene som, sett fra rettens side, er viktige å skrive ned.”²⁹ Dette betyr ikke at protokollen kun er begrenset til en vurdering av de tiltalte som løsgjengere, men dette var hovedformålet med teksten og må leses i lys av dette.

1.3.2 Fangeprotokoller fra Christiania tukthus som kilde

De tiltalte som ble dømt for løsgjengeri i Aker ble oversendt med dommen til Tukthuset i Christiania hvor tukthuskommisjonen bestemte lengden på straffen på grunnlag av forseelsen, og eventuelt tidligere forseelser. I fangeprotokollene kan en se om dommene ble fulgt opp i praksis og hvor lenge lemmene faktisk satt inne. I denne oppgaven brukes to fangeprotokoller som overlapper hverandre, og er ført i perioden 1763-1783 og 1775-1809.³⁰

²⁷ Bergkvist, *En Haard og Dyr Tid*, s 174

²⁸ Sandvik, Gudmund. «Lov og liv». I *Tingboka som kilde*, redigert av Liv Marthinsen, s 46-74. Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt, 1990. s 54

²⁹ Granerud, *folkelig bykultur i Christiania. En analyse av ordenssaker i politiretten 1745-1800*. Oslo: Tingbokprosjektet, 1998. s 27

³⁰ SAO, Christiania tukthus, Fangeprotokoll 2, 1763-1783. SAO, Christiania tukthus, Fangeprotokoll 3, 1775-1809. Heretter referert til som fangeprotokoll 2 og 3.

Fangeprotokollene er ordnet i tre kolonner hvor tukthuslemmene ble nummerert i rekkefølge ettersom når de kom inn, kort informasjon om «Læmerne som ere Indsatte» og en siste kolonne for «Deres Udkomst eller Døed». I kolonne to er navnet på den innsatte ført med informasjon om når og hvor vedkommende ble dømt for hva, og hvor lenge tukthuslemmen skulle være på tukthuset. I siste kolonne står det som oftest dato for når personen skulle slippes ut, når vedkommende faktisk slapp ut og i enkelte tilfeller *hvorfor* vedkommende ble sluppet ut – som for eksempel ved tilbud om tjeneste. I kolonne nummer tre ble også dato ved dødsfall nedtegnet.

1.3.3 Lovverk som kilde

Lovverket som ligger til grunn for denne oppgavens undersøkelser er Tukthusanordningen av 2. desember av 1741 og reskript av samme dato som gjaldt for Akershus stift, reskript om pass og hjemstavn av 1744, og den landsomfattende Tjenesteloven av 1754. Som normative kilder kan lovverket gi et bilde av myndighetenes syn på fattigdom, lediggang og hva som ble forventet av befolkningens livsførsel. I hvilken grad lovene preget handlingsrommet til folk flest avhenger av hvordan lovene ble satt ut i praksis, hvis bestemmelser ble satt ut i praksis i det hele tatt. Innføring av lover og preskripsjoner trenger ikke å bety en ytterligere begrensning i realiteten, tvert imot poengterer Nakken at «de gjentatte anordninger og påbud på dette felt tyder på at man lyktes dårlig i kampen mot løsgjengeriet».³¹

1.4 Praktisering av løsgjengerbestemmelser i tidligere forskning

I 2017 kom en antologi med tittelen *Servants in Rural Europe 1400-1900*. Boken var et resultat av et ønske om å lage en fremstilling av tjenesteinstitusjonen fra rurale områder i det tidlige moderne Europa. Redaktør Jane Whittle mener at mye av fremstillingen som er gjort av tjenesteinstitusjonen har i stor grad konsentrert seg om urbane områder – til tross for at 85% av befolkningen før 1800 bodde utenfor store byer hvor majoriteten av tjenestefolk arbeidet i hushold knyttet til jordbruket.³² Som vist innledningsvis påpeker hun også at tjenesteinstitusjonen i Europa har vært sterkt kontrollert.

³¹ Nakken, «Fattigdommen i Norge 1500-1800». Upublisert norsk oversettelse av «La pauvreté en Norvège 1500-1800». I *Aspects of Poverty in Early Modern Europe III*, redigert av Thomas Riis. Odense: Odense University Press, 1990. s 20

³² Whittle, «Introduction», s 2

Tjenesteinstitusjonen som forskningsobjekt er av internasjonal interesse blant flere historikere, og i den sammenheng må *Gender and Work*-prosjektet ved Universitetet i Uppsala trekkes frem.³³ Prosjektet berører tjenesteinstitusjonen i en bredere kontekst i undersøkelser av arbeid i tidlig moderne periode i Sverige, og har understreket at både menn og kvinner var ute i tjeneste. Noe av resultatene viser at både kvinner og menn kunne utføre «nesten all type arbeid i tidlig moderne Sverige» – hvilket betyr at tidligere antagelser om at kvinners arbeid var begrenset til barnestell, innendørs arbeid og oppgaver som i mindre grad krevde styrke blir tilbakevist eller nyansert.³⁴ I tråd med disse funnene problematiserer Hanne Østhus i *Servants in Rural Europe 1400-1900* tjenestebegrepet ved å påpeke at tjenere kunne ha flere sysler samtidig, og at tjenesteinstitusjonen var fleksibel ved at den tilpasset seg størrelsen på gårder, økonomisk ulikheter og behov til ulike tider.³⁵ I denne oppgaven må derfor begrepet «tjenere» og «tjeneste» leses i en vid forstand om kvinner og menn som stod i en underordnet arbeidsrelasjon, hvor arbeidet de skulle utføre ikke er kjent.

Tjenere for retten i Norge har spesielt vært undersøkt av Hanne Østhus, men med vekt på konflikt mellom husbond og tjener som kom opp for retten i 1700-tallets Christiania. Som del i et kontraktsbundet forhold kunne både husbond og tjener stevne hverandre for retten, og begge parter benyttet seg av denne muligheten. Selv om det potensielt kunne bli konflikter i en relasjon hvor tjeneren var underlagt sin arbeidsgivers oppdragelse og autoritet, viser undersøkelsen at tjenestesakene i hovedsak var konsentrert om sider av arbeidsforholdet som berørte kontraktsbrudd. I flesteparten av sakene hvor det ble avsagt kjennelse var det husbonden som fikk medhold, og straffene var hardere for tjenestefolk med trussel om tukthus hvis de gikk «tapende» ut av saken.³⁶

Tukthuset som straffeanstalt har ofte blitt satt i sammenheng med lange linjer om disiplinering i tiden og økonomiske konjunkturer. I *Punishment and Social Structure* setter Georg Rusche og Otto Kirchheimer straffereaksjonene til ulike tider i sammenheng med etterspørsel på arbeidskraft:

I perioder med mangel på arbeide vil de kriminelle handlinger være preget av mangel på midler til å overleve. Korporlig avstraffelse vil da være et egnet middel til

³³ Prosjektet startet opp i 2010. se: <https://gaw.hist.uu.se>

³⁴ Lindström, Jonas, Karin Hassan Jansson, Rosemarie Fiebranz, Benny Jacobsson og Maria Ågren. "Mistress or Maid: the Structure of Women's Work in Sweden, 1550-1800". *Continuity and Change* 32, nr 2 (2017): 225-252. s 225-227

³⁵ Østhus, Hanne, "Servants in Rural Norway c.1650-1800". I *Servants in Rural Europe, 1400-1900*, redigert av Jane Whittle, s 113-130. Woodbridge: Boydell Press, 2017. s 129-130

³⁶ Østhus, Hanne. *Vanartige tjenestefolk eller uordentlige husbønder? Tjenestefolk i arbeidskonflikter i Christiania på slutten av 1700-tallet*. Masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2007. s 117-118.

bekjempelse av lovbruddene. I tider med minkende arbeidskraftreserve endrer arbeidsgivernes posisjon seg. Alle som ønsker arbeide finner. De uvillige kan tvinges til arbeide ved innesperring: fysiske avstraffelser lønner seg ikke, fordi fangenes arbeidskraft blir høyt verdsatt.³⁷

Georges Midré tar i *Bot, bedring eller brød?* for seg hvordan fattigstokken fra «reformasjonen til folketrygden» har blitt avgrenset med formål om å bestemme enten straff eller støtte. Han kobler endringer i straffereaksjoner til svingende økonomiske konjunkturer og idémessige forandringer over tid hvor den fattige gjennom århundrene har blitt vurdert ut fra spørsmål om moral, hvorvidt personen var i stand til å arbeide og etterspørselen på arbeidsmarkedet.³⁸ Anne-Lise Seip trekker ikke fulgt så lange linjer som Midré i sin gjennomgang av norsk sosial-lovgivning og tiltak for fattige i et Europeisk perspektiv for perioden 1740-1920 i *Sosialhjelpstaten blir til*. I likhet med Rusche og Kirchheimer setter hun den strenge sosialpolitikken som ble ført fra 1740-1780 i sammenheng med økonomisk teori og statsoppfatning, og den merkantilistiske epokens tro på offentlig styring og regulering. Seip påpeker i tillegg hvordan kortsiktige økonomiske kriser gav støt til ulike krav og debatter i sosialpolitikken. Tukthusanordningen av 1741 skriver hun var rettet mot problemene arbeidsgivere hadde med å få tak i stabil arbeidskraft i de gode jordbruksårene på 1730-tallet, men at tjenesteplikten som ble skjerpet på 1740-tallet ikke stod i samsvar til nødsårene som da slo inn med høy arbeidsledighet og nød som følge.³⁹

Når det gjelder hvordan lovverket mot «løsgjengere» ble satt ut i praksis i Norge har Marit Slyngstad kartlagt fangebelegget på Tukthuset i Christiania med innsettelsesgrunnlag og årsaker til løslatelse fra anstaltens oppstartsfasen i 1741 til 1763.⁴⁰ De som ble satt på tukthuset utgjorde en liten andel av befolkningen, men de innsatte kom fra hele Akershus stift og undersøkelsen dekker på den måten et stort geografisk område. Johanne Bergkvist tok i masteravhandlingen *En Haard og Dyr tid* for seg hvordan bestemmelser om betling og løsgjengeri ble satt ut i praksis i Christiania 1790-1802. Hun drøfter hvordan myndighetene i Christiania og Aker kategoriserte de fattige, og hvordan de skilte de verdige fra de uverdige fattige i lys av reformbølgen som sveipet over Europa på slutten av 1700-tallet.⁴¹ Bergkvist sine undersøkelser dekker et mindre område, men undersøkelsen ser på praksis rundt

³⁷ Rusche og Kirchheimer, *Punishment and Social Structure* (1968). Sitatet er hentet fra Marit Slyngstad, *Ulydighet og straff*, s 23.

³⁸ Midré, Georges. *Bot, bedring eller brød? Om bedømming og behandling av sosial nød fra reformasjonen til folketrygden*. Oslo: Universitetsforlaget, 1995.

³⁹ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til*, s 11-12, 36-37

⁴⁰ Slyngstad, *Ulydighet og straff*.

⁴¹ Bergkvist, *En Haard og Dyr Tid*.

lovbestemmelser fra arrestasjon til sakføring ved politikammeret og til slutt straffene ved tukthuset. Denne oppgaven vil skille seg fra Slyngstad sin forskning ved at jeg undersøker spesifikt løsgjengerbestemmelser og hele prosessen fra arrestasjon til eventuell tukthusdom. Oppgaven skiller seg fra Bergkvist sin forskning i sted og tid.

Når det gjelder forskning spesifikt på løsgjengere må doktorgradsavhandlingen til Theresa Johnsson fra 2016 nevnes: *Vårt fredliga samhälle. «Lösdriveri» och försvarslöshet i Sverige under 1830-talet*. I undersøkelse av hvordan bestemmelser om tjenestetvang og hjemstavn ble satt ut i praksis i Västmanlands län i 1830-årene, fant hun at kontroll av pass eller andre identifikasjonspapirer ble hyppig brukt for å kunne foreta arrestasjoner. Hun skriver: «Även om 1812 års passförordning inte var en lösdriveriförfattning per se är det uppenbart att de som intogs för obehörig rörelse i rummet var samma människor som lösdriveriförfattningar brukar vända sig mot: fattiga, tjänst- eller arbetslösa, rörliga människor.»⁴² Videre kunne det være vilkårlig hvordan sakene ble behandlet og når uberegneligheten ble satt i sammenheng med et fleksibelt og vagt lovverk «gav det polisiära nätet mycket av dess styrka gentemot de arbetande fattiga».⁴³ Slik konkluderer hun med at løsgjengeri må forstås som en dynamisk prosess av kategorisering som skjer kontinuerlig i fysiske møter mellom mennesker med en sosial distanse.⁴⁴ Johnsson sin undersøkelse utgjør et interessant sammenligningsmateriale med forholdene i Aker på 1700-tallet.

1.5 Metode

I denne oppgaven skal jeg undersøke 210 løsgjengersaker som ble tatt opp ved tukthusretten i Aker i perioden 1776-1787. Dette krever en ryddejobb og forenkling av sakene for å kunne gripe materialet. Undersøkelsene i denne oppgaven kommer derfor i utgangspunktet til å være bygget på kvantitativ metode. For å finne noen svar på hvordan øvrigheten anvendte loven ved arrestasjon og vurderinger i retten vil jeg kategorisere argumentene som ble brukt i rettsprotokollene. Jeg bruker altså deres egne begreper og klassifisering så langt det lar seg gjøre. En tydelig kategori i denne sammenheng er når øvrigheten beskrev tiltalte som «en løsgjenger». En innvending mot å gjøre dette er at forskeren står i fare for ukritisk å

⁴² Johnsson, Theresa. *Vårt fredliga samhälle. «Lösdriveri» och försvarslöshet i Sverige under 1830-talet*. Ph.D. avhandling. Universitetet i Uppsala, 2016. s 494

⁴³ Johnsson, *Vårt fredliga samhälle*, s 491

⁴⁴ Johnsson, *Vårt fredliga samhälle*, 502

reprodusere oppfatningen datidens øvrighet hadde av hva som var «kriminelt»,⁴⁵ men denne oppgaven har ikke som siktemål å kartlegge den «faktiske kriminaliteten» i samfunnet. Hensikten med kategoriseringen er nettopp å finne årsaker til hvorfor de tiltalte ble arrestert, vurderingene som lå bak utfallet på sakene og hva øvrigheten anså som brudd på loven. Allikevel må språkbruken til øvrigheten ses i perspektiv av deres makt til å definere de tiltalte som «løsgjengere» eller uskyldige. I en del saker knyttet ikke øvrigheten merkelapper til de tiltalte, men sa noe om omstendighetene vedkommende var i – da vil slike felles beskrivelser bli brukt som kategori.

Videre vil de tiltaltes egne argumenter i retten bli kategorisert for å undersøke hvordan de forklarte seg. Dette er en større utfordring med tanke på språkbruk for ved flere tilfeller brukes det ord og vendinger som det lukter øvrighetens formuleringer av. For eksempel kan det stå at tiltalte sa at hun «sitter paa egenhaand» som loven forbød. I hvilken grad den tiltalte uttalte dette selv eller ikke er umulig å si, men kildens opphavssituasjon må ligge som et bakteppe for forklaringene.

Kildematerialet er begrenset i sin beskrivelse av hva som ble fortalt i retten av både øvrighet og de tiltalte slik at i enkelte saker vil det være behov for en kvalitativ lesning og tolkning av hva som *kan ha vært* årsaken til eksempelvis arrestasjon. Ved å kategorisere må jeg velge og vurdere hva som var viktig i aktørenes forklaringer. Det forekommer også flere vurderinger og argumenter knyttet til enkeltsaker som vanskelig kan puttes i *en* kategori. På bakgrunn av disse forholdene vil kategoriene med variabler og tolkninger utdypes gjennomgående i oppgaven. Ved å kategorisere vil jeg finne hyppigheten av argumenter til forsvar, årsaker til arrestasjon, dom og frikjennelse som dukker opp, og dette kan gi et bilde av hvilke forhold i loven aktørene vektla i sine forklaringer – i hvertfall et forenklet bilde av forholdene. Videre vil mer konkrete variabler i sakene bli kartlagt og undersøkt som: kjønn, sivilstand og alder på de tiltalte, hvor de tiltalte ble arrestert, hvor mange som ble dømt og ble straffet.

⁴⁵ Sandmo, Erling, *Tingets tenktemåter. Kriminalitet og rettsaker i Rendalen 1763-97*. Oslo: Tingbokprosjektet, 1992. s 13

2 Tjenesteplikt og løsgjengerbestemmelser i 1700-tallets lovgivning

Lovbestemmelser blir ikke til i et vakuum. Da tukthusanordningen trådte i kraft 2. desember 1741 bygde den videre på bestemmelser fra tidligere lovgivning og var et resultat av ulike drivkrefter i samfunnet. Skillet mellom verdige og uverdige fattige hadde vært uttrykt i lovtekster helt fra middelalderen, men Slyngstad skriver at dette skillet spisset seg til med Tukthusanordningen 1741, da den formulerte «konkrete bestemmelser om hvem som skulle anses for uverdige. Tidligere hadde alle de som ikke hadde blitt regnet som verdige fattige, blitt definert som uverdige.»⁴⁶ De rette fattige i Tukthusanordningen av 1741 var de som ikke kunne arbeide på grunn av alderdom, svakhet eller skrøpelighet og som hadde søkt kirken og nattverd.⁴⁷ Hvis arbeidsføre personer ble tatt i å betle eller går ledige uten tjeneste ved inkvisisjon, skulle de «anholdes og uden Naade indføres i Tugthuset».⁴⁸

Historikere har i kjølvannet av Max Weber påpekt innvirkningen tankegods fra reformasjonen fikk på myndighetenes fattigtiltak da den brakte med seg et nytt syn på arbeidet hvor læren om arbeidet som et kall fra Gud ble vektlagt. Midré skriver:

Deltakelse i verdslige aktiviteter, det å kunne demonstrere dyktighet og engasjement i kallet, ble en moralsk høyverdig virksomhet på linje med andre pålegg som kom fra Gud og kirkens ledere. I reformasjonens spor ble forakten for dovenskap og det som ble ansett for å være en av dens følger – fattigdommen – forsterket og gitt en ny forankring i sentrale religiøse dogmer.⁴⁹

Når fattigdom kunne forstås som en følge av latskap ble også ansvaret for nøden lagt på den arbeidsføre, men vanskeligstilte person og Seip påpeker at lovbestemmelsene på 1700-tallet bærer preg av at myndighetene i svært liten grad var villig til å innrømme at arbeidsledighet kunne være et problem. Fra 1780-årene endret dette seg da det kan spores nye idéer der «ikke bare lydighetsplikten, men også samfunnets plikter overfor borgerne ble understreket. [...] Samfunnets plikt til å skaffe arbeid og yte underhold ble for første gang slått fast i lovtekst».⁵⁰

Tukthusanordningen 1741 var et resultat av flere interesser i samfunnet. I forkant av utarbeidelsen av lovteksten ble det sendt ut ordre fra kongen om å samle inn forslag til hvordan en kunne få bukt med tiggingen og 128 tilbakemeldinger fra embetsmenn i de ulike

⁴⁶ Slyngstad, *Ulydighet og straff*, s 13

⁴⁷ Tukthusanordningen av 1741, kap 1, punkt 2.

⁴⁸ Tukthusanordningen av 1741, kap 2, §4

⁴⁹ Midré, *Bot, bedring eller brød?*, s 25-26

⁵⁰ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til*, s 36

stiftene kom i retur. I skrivene var det løsfolk og dagleiere som hyppigst ble nevnt som problem.⁵¹ Bøndene klaget på at det var vanskelig å få folk til å ville binde seg i fast tjeneste for en rimelig lønn, og at de dermed var nødt til å hyre inn folk i onnetiden. Dette var ugunstig for bøndene siden de ikke fikk stabil tilgang på arbeidskraft og dagarbeiderne kunne kreve høye lønninger i onnetiden ved stor etterspørsel på arbeidskraft. Byborgerne på sin side så med misnøye på «løsfolkene ute på bygdene, som ikke sjeldent slo seg på handel og kilte seg inn som profittstjelende mellommenn mellom bonden og kjøpmannen.»⁵² Også embetsmennene anså løsgjengere som et problem, men først og fremst som en trussel mot orden og moral.⁵³ Tukthus ble presentert som et mulig middel til å tvinge folk i arbeid.

Allerede i begrepet «tukthus» ligger det en henvisning til hva som var anstaltens virkemiddel. Fremfor å straffe hadde tukten som formål å «tvinge frem en moralsk forbedring», og disiplinen ved tukthuset skulle forme de innsattes arbeidslyst, lydighet og respekt slik at de også kunne bli samfunnsnyttige borgere når de slapp ut.⁵⁴ Sentralt i tukthusets virksomhet i Christiania var derfor arbeid og undervisning til konfirmasjon. De innsatte skulle «ved Arbeide kunde blive tæmmede» i en av tukthuset mange virksomheter, i hovedsak bestod av i bearbeidelse av ull- og lintøy, fargeri og tobakkspinneri.⁵⁵ Verkstedmesteren fikk i oppgave å fordele arbeidet etter lemmenes forutsetninger og slå ned på uønsket adferd.⁵⁶

2.1 Løsgjengeri i 1700-talls lovgivning

Tukthusanordningen av 1741 hadde som målsettingen å bli kvitt alt betleri og løsgjengeri i stiftet.⁵⁷ Dette skulle i hovedsak skje på to måter: de som ble regnet som verdige fattige fordi de ikke var i stand til å arbeide skulle få den understøttelsen de trengte, og de som var i stand til å arbeide skulle skaffe seg tjeneste. Det var ikke bare løsgjengere som skulle straffes med tukthus, men også uverdige og fremmede betlere, ulydige barn, selvrådige og ulydige

⁵¹ Dyrvik, «Avgjerdsprosessen og aktørane bak det offentlege fattigstellet i Norge 1720-1760». I *Oppdaginga av fattigdommen. Sosial lovgivning i Norden på 1700-tallet*, prosjektleder Birgitta Ericsson, s 109-184. Oslo: Universitetsforlaget, 1983. s 122

⁵² Dyrvik, «avgjerdsprosessen og aktørane bak det offentlege fattigstellet», s 170

⁵³ Dyrvik, «avgjerdsprosessen og aktørane bak det offentlege fattigstellet», s 170

⁵⁴ Midré, *Bot, bedring eller brød?*, s 55

⁵⁵ Sitat fra Tukthusanordningen av 1741. Slyngstad, *Ulydighet og straff*, s 35

⁵⁶ Midré, *Bot, bedring eller brød?*, s 62

⁵⁷ Tukthusanordningen av 1741, kap 1, 2]

tjenestefolk, uforenlige ektefolk, løsaktige kvinnfolk, bøtelagte personer uten midler til å betale, omløpere uten fast bopæl eller pass, de som var henfallen til drikk og umoralsk levne, og kvinner tatt i tyveri, horeri eller andre forseelser.⁵⁸ Lovgivningen definerte ikke eksplisitt hva som «løsgjenger»-begrepet inneholdt, så derfor er det nødvendig med en gjennomgang av lovbestemmelsene som omhandlet tjenesteinstitusjonen, tjenestetvang, hjemstavnsbestemmelser og andre beskrivelser som berørte løsgjengeri.

2.1.1 Tjenesteplikt og lovlig næring

Påbudet om å anta årlig tjeneste eller annen lovlig næring, ble poengtert flere ganger i Tukthusanordningen.⁵⁹ Tjenesteplikten var ikke et nytt fenomen, men i tidligere lovgivning var tjeneste-piker og -drenger påbudt å ta tjeneste for et halvt år.⁶⁰ Plikten til å ta årlig tjeneste kan høres ut som en beskyttelse av husbondens interesser om stabil og rimelig arbeidskraft, men i følge Tukthusanordningen var dette også for å beskytte tjeneren fra å bli stående uten tjeneste om vinteren når bondens hardeste arbeid om sommeren var unnagjort.⁶¹ Med Tjenesteloven av 1754 ble påbudet om årlig tjeneste gjort gjeldende for hele landet, hvor det het «At alle af Bondestanden i Norge, baade Mands- og Qvindes-Personer, som ei bruge Gaarde eller Huusmands-Pladser, skal være for bundne at fæste sig i aarlig Tjeneste, og ei være tilladte at arbeide for Dagløn.»⁶² En skulle binde seg i tjeneste hos «de Gaardbrugende, ved Bergværkerne, Saugbrugerne eller andre».⁶³

Livet i tjeneste startet i ung alder. Tukthusanordningen 1741 påla gårdmenn og husmenn å sende overskuddet av barna sine – som de ikke trengte i eget arbeide – til tjeneste hos andre.⁶⁴ Tjenesteloven 1754 forbød gårdmenn av bondestanden å ha barn hjemme hos seg som var eldre enn 18 år, med mindre det var behov for dem i gårdens virksomhet. Ved fylte 18 år skulle disse barna tjene mot årlig kost og lønn enten hos sine foreldrene ved behov, eller

⁵⁸ Tukthusanordningen av 1741, Kap 3§1-12

⁵⁹ Tukthusanordningen av 1741 Kap 1, Kap 2 §6, Kap 3 §3.

⁶⁰ Påbud om halv- eller helårs tjeneste i NL 1687, 3. bok, cap 21§4

⁶¹ Tukthusanordningen av 1741, kap 3 §3

⁶² ”Fr. At alle af Bondestanden i Norge, baade Mands- og Qvinde-Personer, som ei bruge Gaarde eller Husmands-Pladser, Skal være forbundne at fæste sig i aarlig Tieneste, og ei være tilladte at arbeide for Dagløn”, av 9. august 1754 i I *Forordninger, aabne Breve, Placater m.m. for kongeriget Norge i Tidsrummet fra 1648-1813: til Brug for den lovstuderende. 1: 1648-1770*. Julius Augustus Schmidt, s 629-632. Christiania: Tønsberg Forlag, 1851. Heretter referert til som Tjenesteloven av 1754. Fotnote referert til innledning og §9

⁶³ Tjenesteloven av 1754, §1

⁶⁴ Tukthusanordningen av 1741 kap 3 §3. Tjenesteloven av 1754, §2 slo også fast at husmannsplassfolk var pliktet på å arbeide for bonden de hørte til og måtte gå i dagarbeide hos ham visse tider på året.

hos andre i distriktet. Husmennes barn måtte gå i tjeneste fra fylte 16 år, men foreldre hadde lov til å ha en gutt og en pike hjemme hvis det var behov for det på plassen. Hvis husmannsplassen var av en størrelse som krevde mer arbeidskraft, kunne de ha så mange av sine barn som trengtes hjemme. Dette gjaldt også hvis foreldrene var gamle eller for svake til å drive plassen på egenhånd.⁶⁵

Tukthusanordningen 1741 slo fast at alle ugifte eller gifte, som hverken hadde eget hushold eller hørte til en husmannsplass, skulle anta *årlig* tjeneste mot «sædvanlig Løn». Denne lønnen skulle betales i penger og klær.⁶⁶ Tjenesteloven 1754 presiserte ytterligere at tjenestefolket skulle ha lønnen som var vanlig i amtet eller bygden, og den skulle ikke gis i andre former enn «Kost og rede Penge eller Klæder isteden for Penge».⁶⁷ En husbond måtte med andre ord ha råd til å lønne en tjener ut fra lokale standarder, men heller ikke gi tjeneren andre goder enn fastsatt betalingsmåte. Tjeneren skulle forventes å være fornøyd med kosten som var «brugelig» i distriktet, og underkaste seg sin husbondens autoritet. For husbonden sitt vedkommende var det bøter for å ikke følge retningslinjene angående kost og lønn.⁶⁸ Hvis en bonde ikke hadde behov for eller råd til å holde en tjener alene, skulle to bønder gå sammen om å sysselsette og lønne en person.⁶⁹ De eneste som fikk lov til å gå i «dagleie» var husmenn med sine koner, som skulle arbeide for bonden på gården som husmannsplassen deres hørte under. Husmannsfolket skulle utføre arbeid for bonden i tidene på året hvor han trengte deres arbeidskraft, og stille seg til disposisjon for dagarbeide hos bonden når de ellers hadde ledig tid.⁷⁰

Som tjener var man underlagt husbonden som autoritet. Han skulle oppdra og tukte sine tjenere,⁷¹ og de skulle utføre «deres Husbonders Arbeide med Troskab, Omhyggelighed og Hurtighed».⁷² Med Tukthusanordningen 1741 kunne husbonden også true sine tjenestefolk med tukthusstraff hvis de ikke oppførte seg som forventet. Tukthusverdige tjenestefolk ble beskrevet slik:

⁶⁵ Tjenesteloven av 1754, §3

⁶⁶ Tukthusanordningen av 1741, kap 3 §3

⁶⁷ Tjenesteloven av 1754, §10

⁶⁸ Tjenesteloven av 1754, §10.

⁶⁹ Tukthusanordningen av 1741 kap 3, §3. Tjenesteloven av 1754 §11

⁷⁰ Tjenesteloven av 1754, 2)

⁷¹ Tjenesteloven av 1754, §14

⁷² Tukthusanordningen av 1741, kap 3 §4

Vanartige, gjenstridige, modvillige, lade, ulydige, utroe og tyvagtige *Tjenestefolk*, samt de, hvilke med Forsæt tilføie deres Husbonder Skade, som løbe, uden at udtjene deres Tjeneste, fra Een og til en Anden; som med Drik, Dobbelt, Natteløben eller deres egne Forretninger forsømme Arbeidet, og ere ikke stadige eller dagligen i deres antagne Tjenester; samt de, som paa andre slige grove Maader forseer sig, skal straffes med Tugthuset.⁷³

Tjenesteloven av 1754 forventet av tjeneren at han eller hun alltid og daglig utførte det arbeidet som husbonden påla sin tjener. Husbonden på sin side skulle gi arbeid ut fra tjenerens «Kræfters Beskaffenhed».⁷⁴

Lovgivningen gav retningslinjer for inngåelse av tjenestekontrakt og straffer på brudd av denne. Når en tjener skulle starte i ny tjeneste fikk vedkommende «festepenge på hånden» fra den nye husbonden som en sikkerhet og bevis på at de hadde inngått en arbeidsavtale. Når denne avtalen var inngått var det ulovlig for tjeneren å unnlate oppmøte, eller forlate sin tjeneste uten lovlig grunn. Hvis tjeneren uteble eller stakk fra tjenesten måtte tjeneren selv finne en erstatter som var like god og dyktig som seg selv. Hvis dette ikke ble gjort skulle vedkommende betale en bot på 24 skilling, og straffes noen timer i gapestokk eller halsjern på kirkebakken. Om denne forseelsen ble gjentatt tre ganger skulle straffen være arbeid i to måneder ved nærmeste festning for en mann, og tukthuset for en kvinne.⁷⁵ Fra gammelt av hadde husbonden plikt til å ta imot en tjener han hadde gitt festepenge. Hvis husbonden uten lovlig grunn lot være å ta imot vedkommende som var festet i tjeneste, skulle han ikke kreve tilbake festepengene og utbetale resten av årslønnen som vedkommende ville ha opptjent i hans arbeid.⁷⁶ Med Tjenesteloven 1754 hadde både tjeneren og husbonden en oppsigelsestid på 3 måneder før flyttetid.⁷⁷ Før tjeneren forlot tjenesten var husbonden forpliktet på å gi tjeneren sitt skussmål «saaledes som han kan have fortjent».⁷⁸

Hva som ble regnet som lovlig grunn til å forlate tjeneste uten oppsigelse, eller før tjenestetiden var utløpt, gir ikke så vidt jeg kan se lovgivningen gjeldende for Aker i oppgavens periode noe svar på. Vi kan få en idé om hva dette kunne dreie seg om ved å se på lovgivning gjeldende for kjøpstedene i Akershus fra 1776. Der hadde tjenere «Frihed til å forlade sin Tjeneste» om husbonden ikke gav «forsvarlig Kost» eller betalt «Lønnen i rette

⁷³ Tukthusanordningen av 1741, kap 3 §4

⁷⁴ Tjenesteloven av 1754, §10

⁷⁵ Tjenesteloven av 1754, §13

⁷⁶ NL 1687, 3.bok, kap 21 §15.

⁷⁷ Tjenesteloven av 1754, §12

⁷⁸ Tjenesteloven av 1754, §12

Tid», og hvis tjeneren «ilde medhandles af Huusbonden uden lovlige Aarsag». ⁷⁹ Hanne Østhus viser til at hva som ble regnet som «forsvarlig kost» må ha vært en vurderingssak som i hovedsak var opp til dommeren å bestemme. ⁸⁰ Hva som ble regnet som mishandling i motsetning til berettiget tuktt var også opp til dommeren å avgjøre. Dette kommer tydelig til uttrykk i Bente Granruds undersøkelser av saker som kom opp i Christianias politirett i siste halvdel av 1700-tallet. Av husholdskonfliktene som kom opp der var saker hvor tjenestejenter hadde forlatt sin tjeneste før kontrakten var utløpt den vanligste. Det var svært vanskelig for tjenestepikene å bevise at deres husbonde hadde mishandlet dem, og Granrud skriver at deres «eneste håp var å få overbevist politiretten om sin troverdighet. Til dette var det nødvendig med et plettfritt rykte». ⁸¹

Tukthusanordningen av 1741 bestemte at for å unngå tukthusstraff som arbeidsfør måtte man enten anta årlig tjeneste eller lovlige næring. Det kan se ut til at det ikke var lov til å blande disse to måtene å livnære seg på. Bestemmelsene om klær og penger som fastsatt lønn i Tjenesteloven 1754 viser blant annet at myndighetene ikke ønsket at tjenestefolket skulle ha mulighet til å bedrive handel som ekstra inntekt. Det het at «ingen Tjener [maae] tilstaaes noget Slags Kreatur paa Foder, nogen Flæk Jord til Sæd eller Eng, nogen Part af Bondens Avl, Fiskene eller anden Handel og Handtering». ⁸² Hva betød det så å bedrive lovlige næring?

I følge Tukthusanordningen 1741 var det ikke lov for ugifte jenter eller kvinner i kjøpstedene – kun enker – å livnære seg ved å sy eller drive «andre lovlige Haandteringer». For at en enke skulle få lov til å livnære seg uten tjeneste på denne måten, måtte hun bevise at virksomheten alene var nok til å brødfø henne. Gifte koner og enker hadde dessuten tillatelse til å «gaae omkring i Husene og paa Gaderne med Noget at sælge». Piker som ennå ikke hadde vært til nattverd kunne gjøre dette med skriftlig tillatelse fra magistraten. ⁸³ Også tjenesteloven 1754 stilte som kriterium at hvis en skulle leve av et håndverk på landet, måtte denne virksomheten alene være nok til å livnære vedkommende og en måtte være bosatt i bygden. Grunnen til at det ble presisert at en måtte livnære seg av håndverket alene, var for at ingen skulle skjule at de var løsgjengere under «Paaskud at de bruge noget Slags Haandværk», og egentlig trengte å livnære seg med dagarbeid. Det var allikevel tillatt for

⁷⁹ »Radstue-Pl. [3. Dec. 1755] (Refer. Til Khavns Magistrat 28 Nov.) Ang. Tjenestetyende i Khavn og deres Forhold, samt Omgang imod dem i deres Tjeneste; item om Fardag og Opsigelses-Tiden», gjort gjeldende for Kjøbstæderne i Akershus ved Reskript av 26. jan. 1776, i Schou, 1797/1795-1850, s. 427-432

⁸⁰ Østhus, *Vanartige tjenestefolk eller uordentlige husbønder?*, s 15.

⁸¹ Granrud, *Folkelig bykultur i Christiania*, s 108-109.

⁸² Tjenesteloven av 1754, §10

⁸³ Tukthusanordningen av 1741, Kap 3 §3

håndverkere på landet å ta dagarbeide i korte perioder hvor de kunne behøves i onne-arbeidet til bonden.⁸⁴ Å drive handel var det derimot strengere restriksjoner på:

Ingen, som er i Tjeneste, enten af det unge Mandstab, Soldat eller andre, maae under noget Paaskud drive nogen Slags Handel enten med at selge eller kjøbe Creature, Heste eller andet, for dermed i Landet at omreise, eller med at brænde Brændeviin og holde samme eller andre Varer fal hjemme i Husene, ved Kirken eller andre Steder.⁸⁵

2.1.2 Pass og skussmål, mobilitet og hjemstavn.

Tjenesteinstitusjonen innbar flyttinger fra husbond til husbond, og flyttinger mellom større eller mindre geografiske distanser. Forflytninger og folks bevegelser skulle reguleres og overvåkes av myndighetene. Da Tukthusanordningen 1741 ble satt i verk ble det pålagt alle som ikke stod i tjeneste å søke tjeneste i det sogn de hørte hjemme i. De som oppholdt seg i et sogn uten riktig pass skulle komme seg til sitt hjemsgn for å søke tjeneste så fort som mulig.⁸⁶

For å kunne begi seg ut av sitt hjemsgn måtte man i følge Tukthusanordningen ha riktig pass.⁸⁷ Hva riktig pass innebar forklares i Forordningen 1701. Det var presten som skulle utstede pass, og han var underlagt restriksjoner for hvem han kunne gi pass til. For det første måtte personen som ønsket pass ha vært til nattverd.⁸⁸ Med NL 1687 var alle underlagt plikt til å søke nattverd en gang i året. Før en kunne motta nattverd måtte en bekjenne sine synder i personlig skriftemål, og få tilsagt tilgivelse for syndene av presten. Hvis presten mente synden var av en slik karakter at han ikke kunne eller hadde kompetanse til å tilsa syndenes forlatelse, ble bekjenneren hindret fra å gå til nattverd.⁸⁹ Det personlige skriftemålet avtok utover 1700-tallet til fordel for felles bekjennelse som en del av liturgien under gudstjenesten.⁹⁰ Hvis presten ville rettlede eller nekte noen nattverd måtte han ta kontakt med

⁸⁴ Tjenesteloven av 1754, §4

⁸⁵ Tjenesteloven av 1754, §5

⁸⁶ Tukthusanordningen av 1741 Kap 1. 1]

⁸⁷ jfr. NL 1687, 3- 21-10

⁸⁸ «19de Febr. Frd. om Passer og Skudsmaale, item Forbud paa borttrømte Underofficierer, Ryttere og Soldater at huse, hæle og føre af Landet paa fremmede Steder (for Danmark)», I *Forordninger, aabne Breve, Placater m.m. for kongeriget Norge i Tidsrummet fra 1648-1813: til Brug for den lovstuderende. 1: 1648-1770*. Julius Augustus Schmidt, s252-253. Christiania: Tønsberg Forlag, 1851. Heretter referert til som Forordning om pass og skussmål av 1701.

⁸⁹ Oppegaard, Martin Hill. *Kirketukt ved nattverden. Kirketuktsreglene i Norske Lov av 1687 og rettsutviklingen frem til 1887*. Rettshistorie studier nr 1. Institutt for offentlig retts skriftserie nr 1/1998. Oslo. s 10, 38. Om årlig altergang: NL: 2-5-26. Skriftemålet som forberedelse til nattverd: NL 2-5-10.

⁹⁰ Fæhn, Helge. *Gudstjenestelivet i Den norske kirke: fra reformasjonstiden til våre dager*, 2.utg. Oslo: Universitetsforlaget, 1994. s 133.

vedkommende utenom gudstjenestehandlingene.⁹¹ Når Forordningen 1701 sa at vedkommende som søkte pass måtte ha vært til nattverd først, betød dette indirekte at presten måtte godkjenne personens livsførsel.

Altergang var altså krevd av den som søkte pass, men presten kunne ikke gi pass uten at vedkommende hadde fått «Afsked, Pas og Tilladelse» av husbonden til å flytte. Husbondens skriv skulle også inneholde ansøkerens skussmål eller attest. Presten skulle på samme papir som husbonden skrive under sitt skussmål angående personen.⁹² Med Reskriptet 1741 ble det gitt klokkeren i oppgave å skrive navnene på dem som ville ha pass i kommunikantboken.⁹³ For dette skulle han ikke ta mer enn 4 skilling,⁹⁴ og husbonden skulle skrive på stemplet papir som for en mann skulle koste 24 skilling og en kvinne 12 skilling. Det kommer ikke tydelig frem hvem det var som skulle betale disse summene, men dette var en høy pris i forhold til en årslønn; for eksempel var en vanlig årslønn for tjenestepiker rundt 2-3 riksdaler i året.⁹⁵

Med Tukthusanordningen 1741 skulle en melde seg for lensmannen hvis ikke en klarte å skaffe seg tjeneste innen en måned etter at anordningen trådte i kraft. Fogden skulle deretter gi vedkommende attest for å ha søkt tjeneste i hjemsognet.⁹⁶ At fogden skulle gi attest bød på problemer under den første generalinkvisisjonen som ble holdt i stiftet; det var så mange som ble arrestert at det var ikke plass til alle på tukthuset! En av grunnen til det høye antallet av arresterte var at flere «husfolk» som søkte arbeide utenfor hjemsognet ikke hadde mulighet til å skaffe seg attest fra fogden hvis han bodde langt unna. Det er uklart hva loven mente med «husfolk». I følge dansk ordbok kan det både bety tjenestefolk og personer som tilhørte husmannsstanden.⁹⁷ I tillegg til at fogden kunne være geografisk utilgjengelig var det for dyrt for en del å skaffe seg pass. Derfor ble det bestemt i reskriptet av 1744 at der hvor fogdene

⁹¹ Oppegaard, *Kirketukt ved nattverden*, s 41.

⁹² Forordning om pass og skussmål av 1701.

⁹³ «2 Dec. [1741] Rescr. (til Stiftsbefalingsmanden og Biskopen i Agershuus Stift), indeh. Noget om Tugthuset og de Fattiges Væsen), samt Passe og Skudsmaal i Stiftet.», i Wessel-Berg, s 806-807. Heretter referert til som Reskript om pass og skussmål av 1741.

Kommunikantprotokoll= kirkelig protokoll, som regel ført av klokkeren, med navn på dem som har meldt seg til nattverdsgang med forutgående skriftemål, søndag for søndag. Norsk Historisk Leksikon: v.s

«Kommunikantprotokoll». 7.11.2019. <https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Leksikon:Kommunikantprotokoll>

⁹⁴ Forordning om pass og skussmål 1701, §1

⁹⁵ Sogner og Telste, *Ut og søkje teneste*, s 19. 1 riksdaler= 96 skilling.

⁹⁶ Tukthusanordningen av 1741, kap 3 §3

⁹⁷ Ordbog over det danske sprog, v.s. «husfolk». 7.11.2019. <https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=husfolk>
Husfolk: 1) personer, som tilhører samme husstand; ofte spec. om yngre familiemedlemmer ell. (især) tyende, huskarle osv. i modsætn. til husbond ell. madmoder. ELLER 2) betegnelse for en husmand og hans hustru ell. for personer, der hører til husmandsstanden. Slik jeg ser det tolker Anne-Lise Seip «husfolk» mer generelt i betydningen av tjenestefolk: «I 1744 ble det krevd at de som søkte arbeid utenom sognet, måtte ha vandelsattest av presten».s 38 i *Sosialhjelpstaten blir til*.

bodde langt unna, skulle sogneprestene eller kapellanene gi reisebevis til sognebarna som trengte å søke arbeid i andre sogn. Videre ble bestemmelsene om at presten måtte godkjenne ens vandel skjerpet. Det ble presisert at presten bare skulle gi reisebevis til de med godt rykte. Ved mangel på reisebevis kunne øvrigheten mistenke vedkommende for å ha rømt eller begått en misgjerning. Som arbeidssøker utenfor hjemsoget skulle Sognepresten i det neste sognet skrive under på reisebeviset ved ankomst. Når vedkommende dro tilbake til hjemsoget skulle han eller hun først «forsyne sig med Præsternes Paaskrift om deres Opførsel» slik at øvrigheten i hjemsoget kunne vite om vedkommende hadde begått noen misgjerning eller oppført seg skikkelig.⁹⁸

Med Tjenesteloven 1754 ble tjenestefolks geografiske mobilitet ytterligere begrenset. Der het det at en ikke kunne søke tjeneste utenfor sitt hjemsoget før fogden kunne attestere at det ikke fantes ledig arbeid i sognet.⁹⁹

2.1.3 Tatere i 1700-talls lovgivning

I norsk lovgivning ble bestemmelser spesifikt rettet mot tatere gjentatt gjennom 1500- og 1600-tallet. Bestemmelsene gikk ut på at taterfølger som ble pågrepet skulle føres ut av riket og anføreren for følget skulle henrettes.¹⁰⁰ Disse bestemmelsene stod ved lag utover 1700-tallet, men Anne Minken mener at bestemmelsene i strengeste forstand ikke ble fulgt opp i praksis.¹⁰¹ I Tukthusanordningen 1741 og Tjenesteloven 1754 ble ikke «tatere» nevnt eksplisitt, men Ragnhild Schlüter tolker bestemmelsene om pass- og tjenestetvang som rettet mot tatere med tanke på deres levemåte som omreisende.¹⁰² På en annen side påpeker Anne Minken at «tatere» kan ha gått under andre betegnelser i lovgivningen som henspiller på deres måte å livnære seg på og viser til Tukthusanordningen 1741, kap 3 §9: «de uden vis Bopæl eller Pas Omløbende, under Navn af Kjedelflikkere og andre, skal indføres til Tugthuset».¹⁰³ Flere yrkesbetegnelser enn «kjedelflikkere» som var typisk for tatere ble nevnt i den landsomfattende Tjenesteloven av 1754 hvor det het at:

⁹⁸ «31 Juli. Rescr. (til Stiftsbefal og [...] over Agershuus Stift), ang. At Huusfolk, som ville søge Næring i andre Sogne, skulle gives Skudsmal af Præsterne; samt om Betlere, som blive opbragte, og ei have været til Gudsbord, og om deres Børn m-, v.», i Wessel-Berg, s 899-901. Heretter referert til som Reskript og hjemstavns 1744. Fotnote til: §1

⁹⁹ Tjenesteloven av 1754, punkt 6.

¹⁰⁰ Schlüter, Ragnhild. *De reisende, En norsk minoritets historie og kultur*. Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1993. s 71

¹⁰¹ Minken, Anne. *Tatere i Norden før 1850. Sosio-økonomiske og etniske fortolkningsmodeller*. Doktorgradsavhandling. Universitetet i Tromsø. 2009., s 380

¹⁰² Schlüter, *De reisende*, s 71.

¹⁰³ Minken, *Tatere i Norden før 1850*, s 378

Kjedelflikkere, Heglemagere, Grydesmede, Heste-skjærere og andre deslige, som kan ansees at stryge Landet igjennem, maae ei opholde sig paa Landet, uden de have Amtmandens Tilladelse og ere Boesatte, hvilke i samme Amt med Amtmandens Pas visse Tider om Aaret maae omreise [...].¹⁰⁴

Til tross for den negative ordlyden og begrensningen som ble lagt på omreisende i paragrafen mener Minken at «i realiteten dreier det seg om en form for kontrollert aksept av taternæringsveiene» og «nærmest som en legalisering av taternes reisevirksomhet» da de kunne reise rundt med pass på lovlig vis. Hun mener også at kravet om bosted i realiteten ikke ble håndhevet strengt.¹⁰⁵

2.1.4 Hvem var løsgjenger i følge lovbestemmelsene?

Grovt sett kan en si at Tukthusanordningen 1741 skilte mellom de som var verdige og uverdige fattige, villige og uvillige til å arbeide, fremmede og hjemmehørende. Når det gjelder hva en løsgjenger ble definert som i lovgivningen på 1700-tallet brukes det flere beskrivelser som utfyller begrepet.

I Tukthusanordningen beskrives løsgjengere som de som sitter «paa deres egen Haand, og ikke ville tjene for aarlig Kost og Løn, men efter deres Magelighed alene ville lade sig leie dageviis». ¹⁰⁶ Ordene som her er brukt for å beskrive løsgjengere kommer igjen i måten vitnene under inkvisisjonen i Aker 1776-1787 beskrev de tiltalte som vi skal se i kapittel 3. I sitatet over kan det virke som at *det å sitte på egenhånd* var ensbetydende med å ikke *ville* binde seg i årlig tjeneste, men heller ta dagarbeide ettersom det passet dem. Slik ble skylden for fattigdommen og arbeidsløsheten i Tukthusanordningen lagt på den arbeidslediges vilje og moral. Å drive sin tid i «Ørkesløshed, at sidde paa egen Haand og lade sig leie i Dageetal» stod som forbudt motsetning til det å være bundet i fast tjeneste eller livnærende håndverk.¹⁰⁷

Et kriterium som går igjen i Tukthusanordningen for å ikke bli ansett som løsgjenger eller ledig var å vise at man var *villig* til å arbeide. Dette skulle man som tjenesteløs vise med attest fra fogden (fra 1754 attest fra lensmannen)¹⁰⁸ på at man hadde meldt seg arbeidsledig og på den måten søkt arbeid.¹⁰⁹ Tjenesteloven la til ennå en bestemmelse: Hvis noen

¹⁰⁴ Tjenesteloven av 1754, §19

¹⁰⁵ Minken, *Tatere i Norden før 1850*, s 378-379

¹⁰⁶ Tukthusanordningen av 1741, innledning.

¹⁰⁷ Tukthusanordningen av 1741, kap 1, §1 .

¹⁰⁸ Tjenesteloven av 1754, §2

¹⁰⁹ Tukthusanordningen av 1741, kap 3, §3.

tjenesteløse folk takket nei uten lovlig grunn på tilbud om tjeneste, skulle vedkommende straffes med to måneder i Tukthuset.¹¹⁰ Videre var det viktig å ha riktig pass og fast tilholdssted for ikke å bli ansett som løsgjenger da; «Alle fremmede *Ledig- og Løsgængere*, som ei have rigtigt Pas, skal forføie sig til deres rette Hjem». De som ikke hadde pass og «omflakke fra et til et andet Sted» skulle straffes med Tukthuset.¹¹¹ Som tidligere gjennomgått måtte fremmede ha tillatelse både til å forlate sitt hjemsogn og til å oppholde seg i et nytt sogn.

2.2 Arrestasjon og inkvisisjon: «...saa at ikke en eneste Krog i Stiftet af dem forbigaaes.»¹¹²

Da Tukthusanordningen ble iverksatt hadde alle som stod uten fast tjeneste, tiden frem til påske på å komme seg i fast og årlig tjeneste. Etter påsken 1742 skulle det ikke være noen tillat «at hendrive deres Tid i Ørkesløshed, at sidde paa egen Haand og lade sig leie i Dagetal».¹¹³ De som ikke fikk tjeneste innen en måned etter anordningens offentliggjøring skulle melde fra til lensmannen som deretter skulle kunngjøre disse som tilgjengelig tjenestefolk for sognefolket på kirkebakken om søndagene. Fogdene skulle sørge for at det ble bekjentgjort hvem som trengte tjeneste i fogderiets øvrige kirkesogn. De tjenestedyktige som etter den tid ble tatt uten tjeneste og uten attest fra fogden på å ha søkt tjeneste skulle føres til Tukthuset.¹¹⁴ For at øvrigheten kunne kontrollere befolkningen og gjennomføre bestemmelsene i Tukthusanordningen måtte et administrativt grunnlag være på plass. Hvordan skulle så løsgjengerne arresteres? I lovgivningen ble ansvaret for å få arrestert løsgjengere lagt både på øvrighetspersoner og allmuen.

Tukthusanordningen påla myndighetene å gjennomføre stiftsomfattende inkvisisjoner to ganger i året.¹¹⁵ På landet skulle sognene deles i mindre enheter hvor prestene skulle velge, og fogden godkjenne, to «redelige og fornuftige Mænd» som skulle virke i det «Qvarteret» de bodde i. Inkvisisjonen skulle gjennomføres av disse utvalgte mennene, lensmennene og prestenes medhjelpere ved at de skulle søke etter mistenkte i alle gårder og hus i områdene de

¹¹⁰ Tjenesteloven av 1754, §1

¹¹¹ Tukthusanordningen av 1741, kap 3, §3

¹¹² Tukthusanordningen av 1741

¹¹³ Tukthusanordningen av 1741

¹¹⁴ Tukthusanordningen av 1741, §3

¹¹⁵ Tukthusanordningen av 1741, Kap. 4: om Inquisitionerne i Stiftet.

tilhørte. De som var – eller ble – mistenkt for løsgjengeri skulle pågripes, stevnes med 2-3 vitner og føres til sorenskriveren som skulle dømme i saken.¹¹⁶ Alle de som saken vedkom skulle etter to dagers varsel møte i retten.¹¹⁷ Lensmannen skulle straks etter anholdelsen gi fortegnelse over de anholdte til fogden og presten. Prestene og fogdene skulle ha oversikt over det hele, og føre kontroll med at inkvisisjonene ble gjennomført skikkelig slik at «ikke en eneste Krog i Stiftet af dem forbigaaes, paa det at alt liderligt og unyttigt Pak aldeles kan vorde udryddet».¹¹⁸

For allmuen sitt vedkommende var det straffbart å skjule løsgjengere ved inkvisisjonen, eller å oppgi at en person var i tjeneste hvis han eller hun ikke var det. Straffen var en bot på 1 Riksdaler til Tukthuset. Hvis ikke inkvisisjonen hadde fått med seg alle som var mistenkt skulle navnene på de mistenkte bekjentgjøres for allmuen på Kirkebakken de nestekomende søndager med advarsel om at ingen skulle «huse, hæle og forsvare dem». Om den mistenkte senere skulle vise seg i sognet så var bygdefolket pålagt å bringe vedkommende til lensmannen som deretter skulle bringe saken videre for retten.¹¹⁹

Når det gjelder allmuens ansvar i bekjempelse av løsgjengeriet skriver anordningen at ingen må «see igjennem Fingre» og gi tjenesteløse «Medhold, langt mindre tage dem i Forsvar» da dette var straffbart.¹²⁰ For å få dypere innblikk i allmuens ansvar utenom inkvisisjon må vi gå til andre bestemmelser. I Tjenesteloven av 1754 ble allmuen oppmuntret – mot en pengesum – til å angi folk som huset «saadanne [som kan ansees at stryge Landet igjennem] eller andre Løsgjængere paa Landet, som intet Pas eller nogen Slags Rigtighed kan forevise».¹²¹

Videre gav loven flere bestemmelser knyttet til husbonden. Tjenesteloven av 1754 sa at «Skulde nogen, som Tjeneste blev anbuden, sig derfor vægre, skal slige tjenesteløse Folk som Løsgjængere ansees og til Fogden henbringes».¹²² Implisitt i dette kan det ligge et påbud til arbeidsgiveren om at hvis en tjenesteløs person svarte nei på deres forespørsel om arbeid, skulle de melde personen til lensmannen. Husbondens ansvar ble mer konkret beskrevet i §9 som slo fast at husbonden skulle melde fra til lensmannen innen 14 dager om en som gikk ut

¹¹⁶ Tukthusanordningen av 1741, Kap. 4: om Inquisitionerne i Stiftet.

¹¹⁷ Tukthusanordningen av 1741, Kap 3 §14

¹¹⁸ Tukthusanordningen av 1741, Kap. 4: om Inquisitionerne i Stiftet.

¹¹⁹ Tukthusanordningen av 1741, Kap 4

¹²⁰ Tukthusanordningen 1741, Kap 3 §3

¹²¹ Tjenesteloven av 1754, §19

¹²² Tjenesteloven av 1754, §1

av hans tjeneste ikke straks begynte i ny tjeneste hos en annen.¹²³ Husbonden skulle videre gi vedkommende som sluttet i tjeneste på lovlig måte et skussmål «saaledes som han kan have fortjent».¹²⁴

2.3 Myndighet- og øvrighetspersoner i lokalmiljøet

I hvert enkelt prestegjeld i Akershus skulle fattigvesenet ledes av en fattigkommissjon som i følge Dyrvik skulle bestå av «soknepresten, bondelensmannen, prestens medhjelpere og «de i det fattiges væsen adjungerende mænd».¹²⁵ Sistnevnte mener han må være bygdevekkerne. Disse personene var delaktige både direkte og indirekte ved arrestasjon av løsgjengere i Aker, og slik skulle de i praksis stå med definisjonsmakten av hvem som skulle regnes som rette og urette fattige, hvem skulle understøttes av fattigkassen og hvem som skulle anklages for tukthusretten. Her følger en redegjørelse for øvrighetens oppgaver og roller i arrestasjon av løsgjengere slik det fremstår i Ekstraretsprotokollen for Aker i 1776-1787.

2.3.1 Lensmannen

I Aker virket Barthold Nicolai Knoph som lensmann i hele perioden som denne oppgaven favner, og han hadde ved inkvisisjonene i 1776-1787 sitt hovedvirke på Grønland og i Opsloe. (se tabell 18) I rettsalen opptrådte han i rolle som både vitne, aktor og arbeidsgiver. Når det gjelder inkvisisjonene er det overaskende få «jagninger» det virker som at lensmann Knoph personlig var med på. Det er en del inkvisisjonssaker hvor det ikke er oppgitt hvem som var vitner, og det kan være at han var med på noen av disse arrestasjonene, men det er kun 16 saker hvor lensmann Knoph stilte som vitne. Som nærværende i retten hendte det at Knoph tok til orde hvis de andre vitnene ikke kjente til tiltalte. Daniel Lindgren ble arrestert av Knophs medhjelpere fordi de fant han uten pass, men Knoph utfylte bildet med at han hadde sett Daniel «besvære seg med Fylderie og Drukkenskab».¹²⁶ Ellers forekom det også at Knoph visste hvor noen av de tiltalte hadde tjent og hvordan vedkommende oppførte seg der. Det kan virke som at Knoph hadde god hukommelse når det gjaldt hvem som tidligere hadde vært på

¹²³ Tjenesteloven av 1754, §9

¹²⁴ Tjenesteloven av 1754, §12. At husbonden skulle gi skussmål og bevis på at personen hadde slutte i tjeneste er en bestemmelse som har vært med siden NL 1687, 1701, bekreftet med reskript av 1741 og igjen utdypet i 1754.

¹²⁵ Dyrvik, Ståle. *Den lange fredstiden: 1720-1784*, bind nr 8, redigert av Knut Mykland, *Norges historie*, 3.utg, Oslo: Cappelen, 1995. s 364

¹²⁶ Daniel Lindgren, 8.7.1776, 10b-12a i ekstraretsprotokoll.

tukthuset, eller vært involvert i tidligere rettsaker. Da inkvisisjonen traff Kirstine Børgesdatter kjente lensmannen henne «strax igien [...] som en saadan der baade tilfoern var bleven ind Dømt til Tugthuuset».¹²⁷ Og som vitne i saken til Karen Larsdatter kunne Knoph opplyse om at han hadde fått høre av forrige husbond at hun «viiste sig, gienstridig og uskicket til lengere at være i hans huus». Denne informasjonen er mulig han har fra en tidligere rettsak, hvor hun ble anklaget i en tjenestesak, av husbonden ved Christiania politikammer.¹²⁸

Knoph ser ut til å være en lensmann som holdt øyene åpne for uønskete folk i lokalmiljøet. Tre av de som ble stilt for retten etter inkvisisjon var arrestert på gata av Knoph. Ingeborg Poulsdatter ankom fra Sverige i beruset tilstand samme dag som ekstraretten skulle settes, og møtte på lensmannen som syntes hun var en «saadan som bøygden icke bør taale».¹²⁹ Når lensmannen fikk mistanke om folk, får vi også se at mannen kan løpe. Da Niels Svendsen gikk gående som fremmed i bygden tok lensmannen affære og «sadte effter dem og spurte nærværende Niels Svendsen om Pas».¹³⁰

Det virker i grunnen ikke som at han selv tok seg tid til å «jakte» på løsgjengere utenom inkvisisjonen. I saken mot Hans Olsen stilte Knoph som vitne sammen med Anders Schullerud hvor det i vitnemålet står at «de har kiendt fra hans ungdom af [...] og han hadde] aldrig [...] hafft nogen stadighed eller opholdt sig hos nogen som Tiener for aarlig Kost og Løn».¹³¹ Når han først ble arrestert ser det ut til at det var Schullerud som meldte fra til lensmannen, da han mente Hans hadde stjålet fra ham, og sammen pågrep de Hans i «gamlebyen, hvorfra han blev hidbragt i arresten». I saken til Haagine Aasmundsdatter ser det ikke ut til at Knoph var vitne da det ikke er gjengitt noe vitnemål fra ham – det er rart fordi hun hadde ifølge vitnene vært ustadig i tjeneste hos nettopp Knoph, og gått ut av tjenesten uten lovlig grunn. Her virker det som at det var bonden på gården hvor foreldrene hennes hadde husmannsplass som reagerte på at hun stadig vendte hjem til foreldrene.¹³² En kan si at utenom inkvisisjonen virket lensmann Knoph i en mellomposisjon mellom folk og fogd, hvor det var lensmannen som hovedsakelig skrev anmeldelse på vegne av allmuen eller prestens

¹²⁷ Kirstine Børgesdatter, 13.12.1780, 145a-147b i ekstraretsprotokollen.

¹²⁸ 26.6.1778 ble Karen Larsdatter saksøkt i en tjenestesak av sr. Österhaus i politiretten i Christiania. Se s 121 i Østhus, *Vanartige tjenestefolk eller uordentlige husbønder?*. Karen Larsdatter ble arrestert i Aker 5.9.1778, 78b-80a i ekstraretsprotokoll.

¹²⁹ Ingebor Poulsdatter 5.5.1781, 156a-157a i ekstraretsprotokoll

¹³⁰ Niels Svendsen, 8.7.1776, 10b-12a i ekstraretsprotokoll

¹³¹ Hans Olsen, 3.4.1777, 28b-29a i ekstraretsprotokoll

¹³² Haagine Aasmundsdatter, 20.9.1782, 202a i ekstraretsprotokoll

medhjelpere. I Bærum var det Østen Rinige som fungerte som lensmann og opptreter i kildematerialet kun en gang som vitne.¹³³

2.3.2 Presten

Sammen med fogden hadde presten i følge Tukthusanordningen som oppgave å overvåke gjennomføringen av inkvisisjonene, og ved de to inkvisisjonene som ble holdt i vestre og østre Bærum i perioden 1776-1787 var det Vogelius, sognepresten i Asker, som skrev anmeldelsene.¹³⁴ Presten hadde en sentral rolle ved inkvisisjonene, men han må også ha vært en av få øvrighetspersoner som hadde god oversikt på befolkningen for øvrig. Foruten at døpte, gifte og døde ble protokollført i kirkebøkene, var det pålagt sognebarna å gå til nattverd årlig som også ble protokollført i kommunikantboken. Som medlem av fattigkommisjonen førte sognepresten protokoll over de rette fattige i prestegjeldet og bidragene de mottok.¹³⁵ Slik må han også ha hatt en viss formening om at noen var «urette» fattige og dermed burde tas ved inkvisisjonen. Som vi skal se kunne prestene beordre arrestasjoner både ved og utenom inkvisisjonene.

Et gjentakende moment i Tukthusanordningen var at folk skulle innrette seg etter verdslig og geistlig advarsler og formaninger, og hvis en ikke gjorde det var det tukthuset som skulle få disiplinere vedkommende.¹³⁶ Prestens roller kommer til uttrykk på flere måter i kildematerialet, men det som tydeligst kommer frem er prestenes forpliktelse til å melde fra til sorenskriver og fogd om oppførsel som var forbundet med usedelighet og umoral.¹³⁷ Sognepresten Sverderup leverte i flere tilfeller attest i retten med redegjørelse for tiltaltes lastverdige levemåte.¹³⁸ Det gjengis ikke i alle sakene hva som stod i attestene, men ut fra vitnenes beskrivelser av tiltalte ser det ut til at det dreide seg om løsaktighet. I tilfellet med Olia Olsdatter leverte ikke Sverderup attest, men det ser ut til at han hadde bedt vitnene om å ta henne ved inkvisisjonen da han hadde opplyst dem om at hun hadde «avlet et barn uden for

¹³³ Østen Ringie opptreter som vitne i saken mot Amund Thoresen 15.12.1778, 93b-94a i ekstrarettsprotokoll.

¹³⁴ Inkvisisjonene holdt 25.11.1776 og 11.11.1779

¹³⁵ Nakken, «Fattigvesenet i Aker i årene omkring 1814», s 24

¹³⁶ Tukthusanordningen 1741, kap 3 §7 om løsaktighet og §10 drikk, spill og lidderlighet.

¹³⁷ Andersen, *problembarn 1741-1771*, s 39

¹³⁸ Ingeborg Amundsdatter og Pernille Torgersdatter 15.12.1785, 293a-295b, Karen Olsdatter Beysa, 6.12.1781, 173b-174a i ekstrarettsprotokoll

ægteskabet». ¹³⁹ Prestene kunne også anmelde personer, og to av de tiltalte var blitt anmeldt av presten Nannestad for drukkenskap. ¹⁴⁰

I tillegg skulle prestene ha oversikt over inn- og -utferdsløst i sognet da det var prestens oppgave å utstedte pass når noen ville forlate sognet, og forskriftsmessig skulle alle som kom inn i sognet innom presten for å registreres hos ham. Det er svært få eksempler i kildematerialet på hvordan dette kunne følges opp i praksis: Abigael Handsdatter sa hun hadde levert fra seg presteattesten hun hadde med seg fra Drøbak til presten Nannestad i Aker, og hadde den følgelig ikke med seg attesten i retten, ¹⁴¹ og Karie Pedersdatter hadde med seg attest som viste at hun hadde søkt guds bord på Hedemark, og fått attesten «paateignet af hr Nannestad». ¹⁴² Det var derimot flere i retten som viste frem presteattest på at de enten gikk til konfirmasjon, hadde vært til nattverd eller fremviste presteattest angående deres oppførsel – enten fra prest i Aker eller andre steder hvor de kom fra. ¹⁴³ En attest på at en hadde vært til nattverd må imidlertid også ha fungert som bevis på god vandel da presten ikke skulle utdele nattverd til de som syndet åpenlyst. ¹⁴⁴ Prestene hadde rolle som tilsynsmann med tanke på kontroll av sognebarnas livsførsel, men de hadde også rolle som fattigforsørger. Kjennskap til allmuen kommer til syne i en av sakene hvor tiltalte kunne, med presteattest bevise at hun livnærte seg på lovlig måte uten tigging ¹⁴⁵

2.3.3 Medhjelpere

Ifølge Tukthusanordningen skulle inkvisisjonene gjennomføres av lensmannen og prestens medhjelpere. I tillegg skulle sognet deles i avgrensede administrative områder hvor det i hvert område skulle utvelges to «redelige og fornuftige Mænd» som skulle bistå inkvisisjonen ved å gjennomføre det «Qvarteret» de bodde i. ¹⁴⁶ De som stilte som vitner i retten ved inkvisisjonssakene i Aker var først og fremst medhjelpere – som oftest prestens medhjelper og et par ble omtalt som *lensmannens medhjelpere*. Noen ble bare omtalt som *medhjelper*, og

¹³⁹ Olia Olsdatter, 14.12.1778, 92b-93b i ekstraretsprotokoll

¹⁴⁰ Ole Olsen Huckeback og Amund Larsen 14.12.1778, 92b-93b i ekstraretsprotokoll

¹⁴¹ Abigael Hansdatter, 29.11.1776, 24b-26b i ekstraretsprotokollen

¹⁴² Karie Pedersdatter, 14.12.1778, 92b-93b i ekstraretsprotokollen

¹⁴³ Anne Cathrine Sørensdatter og Marie Monsdatter 8.7.1776, 10-b-12a, Berthe Sebiørnsdatter og Pernille Jensdatter 29.11.1776, 24b-26b, Karie Pedersdatter 14.12.1778, 92b-93b, Ingeborg Poulsdatter og Anne Karine Amundsatter 5.5.1781, 156a-157b, Niels Sørensen, Kirstine Olsdatter, Karen Marie Olsdstater og Marthe Evensdatter 15.12.1785, 293a-295b i ekstraretsprotokoll.

¹⁴⁴ Oppegaard, *Kirketukt ved nattverden*, s 8

¹⁴⁵ Marie Monsdatter 8.7.1776, 10-b-12a i ekstraretsprotokoll

¹⁴⁶ Tukthusanordningen 1741, Kap 4: Om Inquisitionerne i Stiftet.

det er mulig disse var knyttet til fattigkommisjonen, da assistenter i kommisjonen kunne omtales som «medhjelpere».¹⁴⁷ I Aker ser det ut til at det hovedsakelig var medhjelperne som utførte arrestasjoner ved inkvisisjonene. (se tabell 20)

Prestens medhjelpere var edsvorne menn, og Oppegaard skriver at de «skulle bistå presten i å våke over livsførselen i menigheten. Bistanden bestod dels i å være tilstede ved formaningene og dermed gi den økt kraft, og dels i å orientere presten om forhold som burde påtales».¹⁴⁸ Slik sett var det naturlig at prestens medhjelpere stilte som vitner i retten; både fordi de var delaktige i arrestasjonene, men også fordi de gjerne var øyenvitner til folks levemåte, oppførsel og tilstand. I kildematerialet trer medhjelpernes rolle frem på mange måter som prestens øyne og hender i sognet, da de irettesatt personer som ikke ville la seg konfirmere, kalte inn de som presten selv ville irettesette, roet ned krangler mellom naboer og ektefolk, formante personer uten tjeneste til å ta tjeneste og advarte ustadige tjenere til å adlyde husbonden. Prestens medhjelpere kunne også arrestere etter ordre fra presten og bringe vedkommende til lensmannen.

Lars Eeg var en av prestens medhjelpere som var aktiv både med å bistå ved inkvisisjonene, og stilte som vitne gjentatte ganger utenom inkvisisjonene.¹⁴⁹ Han holdt stort sett til på Grønland og i trer i enkelte saker fram som en mann som var tett på befolkningen der. Blant annet leide han ut rom eller gårder på Grønland, og det er noen eksempler på at de tiltalte leide av ham. I saken mot Anne Jonasdatter gis et innblikk i hvordan han fungerte som prestens forlengede blikk: «da Vidnet som Præstens medhielper, engang var inne i denne Anne Jonasdatters Forældres Huus, saae han at baade hun og en Voxen Broder var hiemme hvorefter han anmeldte det til Præsten, siden Forældrene aldeles indtet Jordebrug havde som kunde tvinge dem til at have saa voxne børn hiemme.»¹⁵⁰

Medhjelperne var lokale menn som observerte og fikk med seg rykter om både hushold og enkeltpersoner, men de fungerte også som mellomledd mellom allmue og øvrighet. Folk klagde til presten, men også til medhjelperne. Broren til Karie Arnesdatter ble henvist til prestens medhjelper med sin fortvilelse over at hun var «hiemme ham til byrde» slik at han kunne formane henne til å finne seg en tjeneste.¹⁵¹ Da en av de andre tiltalte ble arrestert etter et utagerende opptrinn i fremmed hus, var det lokale menn som anholdt ham og

¹⁴⁷ Nakken, «Fattigvesenet i Aker i årene omkring 1814», s 24

¹⁴⁸ Oppegaard, *Kirketukt ved nattverden*, s 9. NL 1687 2-9-3

¹⁴⁹ Lars Eeg dukker opp som vitne første gang i ekstraretsprotokollen 5.5.1778 og i siste gang 20.12.1787.

¹⁵⁰ Anne Jonasdatter 8.5.1784, 246a-246b i ekstraretsprotokollen

¹⁵¹ Karie Arnesdatter 11.11.1779, 113a-114a i ekstraretsprotokollen

leverte arrestanten til prestens medhjelper.¹⁵² Medhjelperne kunne også hjelpe husbonden å finne tjenestefolk som gikk ut av tjeneste uten avtale, og føre dem tilbake til tjeneste.¹⁵³

Bygdevekerne var i sin tjeneste underlagt lensmannen og skulle «føre tilsyn med tiggere, omstreifere og andre løse eksistenser».¹⁵⁴ I Aker ser det ut til at de i praksis hadde noe av den samme funksjonen som prestens medhjelpere. Bygdevekeren Hans Hansen fikk ordre fra sognepresten om å formane ei av de tiltalte til å «begive sig ud af Bøyden eller at tage Tieneste og søge gudebord».¹⁵⁵ Bygdevekeren Torger Engebretsen var i likhet med prestens medhjelpere delaktig under inkvisisjonen, arresterte folk utenom inkvisisjonen og kunne tilkalles ved ordensforstyrrelse. Som medhjelperne stilte også bygdevekerne som vitne i retten.

¹⁵² Joen Nielsen 8.1.1779, 94b-95a i ekstraretsprotokollen

¹⁵³ Maria Andreasdatter 13.12.1780, 145a-147b og Haagine Aasmundsdatter 20.9.1782, 202a i ekstraretsprotokollen

¹⁵⁴ Norsk Historisk Leksikon, v.s. «stodderfogd». 7.11.2019.
<https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Leksikon:Stodderfogd>

¹⁵⁵ Karen Jacobsdatter 28.6.1776, 10b i ekstraretsprotokollen

3 Arrestasjon ved inkvisisjon

Som vist i kapittel 2 kunne folk bli arrestert for løsgjengeri etter anmeldelse av allmuen og øvrigheten, eller bli anholdt ved inkvisisjon. Flesteparten av de som ble tiltalt for løsgjengeri i Aker 1776-1787 ble arrestert under inkvisisjon, eller «jagning» etter løsgjengere. Kapittel 3 og 4 undersøker i hovedsak hvorfor de tiltalte ble arrestert og er delt i to hoveddeler etter hvordan de tiltalte ble arrestert: 3) saker hvor tiltalte ble anholdt ved inkvisisjon 4) saker hvor tiltalte ble anmeldt utenom inkvisisjon.

3.1 Praktisk gjennomføring av inkvisisjonene i Aker 1776-1787

I følge Tukthusanordningen av 1741 skulle lensmannen, prestens medhjelpere og andre hjelpere:

i alle Gaarde og Huse eftersøge de sig sammesteds opholdende mistænkelige Folk; de, som findes, skal strax angribes, stevnes tilligemed 2 a 3 Vidner, som kan overbevise dem deres Forseelser, og henføres til Sorenskriverne, som skal dømme dem [...], og indsende de Skyldige strax med Dommen.¹⁵⁶

På den ene siden gir denne bestemmelsen et inntrykk av at inkvisisjonen var en ransaking av stiftet etter tilfeldige løsgjengere i alle gårder og hus. På den annen side kan bestemmelsen gi uttrykk for at det skulle søkes etter personer som allerede var mistenkt. Et spørsmål som melder seg og som vil bli undersøkt senere i kapitlet er hvor tilfeldig eller vilkårlig arrestasjonene var. Foregikk inkvisisjonen slik at lensmannen og hjelperne gikk fra dør til dør og lette etter løsgjengere? Eller var de tiltalte mistenkt for å ha vært et «problem» over lenger tid og skulle bli tatt under inkvisisjonen? Videre står det at de mistenkte som ble funnet skulle «strax angribes, stevnes [...] og henføres til Sorenskriverne». Betyr dette at de mistenkte skulle sitte i arrest fra de ble arrestert til tukthusretten ble satt? Om arrestasjonsøyeblikket i ekstraretsprotokollen brukes ord som at tiltalte ble *atrapert*, *pågrepet*, *anholdt* eller *arrestert*, men kildematerialet gir svært liten informasjon om hvordan dette faktisk foregikk. Det er kun i åtte tilfeller det står eksplisitt at den pågrepne ble bragt med til lensmannen, eller i arresten.

¹⁵⁶ Tukthusanordningen av 1741, Cap 4 «Om Inquisitionerne i Stiftet»

Det er vanskelig å vurdere hvorvidt de arresterte ble bragt i arrest. I ekstraretsprotokollen er det notert om alle de innstevnte var til stede for retten eller ikke, for eksempel slik: «Samtlige foranførte arresterede Peersöhner (undtagen Marthe Hermansdatter) vare tilstæde».¹⁵⁷ Dette kan vise et handlingsrom den tiltalte hadde om å møte opp i retten eller ikke. På en annen side gav lensmannen i dette eksempelet beskjed om at han ikke hadde klart å få Marthe med til retten fordi hun «befantes upasselig»¹⁵⁸; hun var svak eller syk og kan bety at hun var i arrest. Hvis en ser på antallet personer som ble arrestert samtidig kan det antyde at ikke alle ble satt i arrest. For eksempel ble det arrestert 29 personer den 15. desember 1785, og hvor skulle de oppholdes? Av folketellingen 1801 kommer det frem at Lensmann Knoph hadde seks arresterte personer i hans daværende hushold.¹⁵⁹ Det er ikke sikkert dette representerte antallet arresterte han kunne oppholde hverken før eller ved folketellingen, og det kan være mulig at de andre som bidro under inkvisisjonen også oppholdt noen arresterte hos seg.

Det gis få indikasjoner i ekstraretsprotokollen på når i løpet av døgnet inkvisisjonen ble gjennomført, men det kan virke som at inkvisisjonen ble utført både på nattestid og dagtid. Karie Knudsatter ble ikke tatt ved inkvisisjon, men forteller at hun var «en Nat oppe ved Aggers Sauger, da fornæm hun, at man fra Byes [side?] Jagede effter Løsgjengere, hvorfor hun blev bange.»¹⁶⁰ Karis uttalte frykt gir muligens en indikasjon på at inkvisisjonen også ble gjennomført om natten. I andre saker gis det inntrykk av at arrestasjonen skjedde på dagtid da den tiltalte ble arrestert i hverdagslige sysler som å vaske klær. Etter arrestasjon skulle det leveres anmeldelse til fogden over de arresterte. I ekstraretsprotokollen var det ved 13 av 15 inkvisisjoner lensmannen for Aker som skrev anmeldelse over de anholdte. Ved to anledninger var retten sammenkalt på grunnlag av sogneprest Vogelius sin anmeldelse for arresterte i Bærum. Når fogden mottok anmeldelsene skulle han stevne inn de anmeldte og kalle inn vitner til tukthusrett. Innkallelsen ble enten gitt skriftlig eller muntlig, og etter innkallelsen gikk det hovedsakelig 2-3 dager etter anmeldelsen ble levert før retten ble satt. (se tabell 18)

¹⁵⁷ 11.11.1779, s 113a-114a i ekstraretsprotokoll

¹⁵⁸ Dansk ordbok, v.s. «upasselig». 7.11.2019. <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=upasselig>. Upasselig betyr: fysisk utilpass; ikke helt rask eller frisk.

¹⁵⁹ Digitalarkivet, v.s. «Barthold Nicolai Knoph». 7.11.2019. <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01058216000181>.

¹⁶⁰ Karie Knudsatter 26.5.1784, 248a-248b i ekstraretsprotokoll

3.2 Arrestert ved inkvisisjon

I ekstraretsprotokollen er det ved 15 datoer oppført at de tiltalte ble arrestert ved inkvisisjon. Tabellen under gir oversikt over hvilke datoer de arresterte ved inkvisisjon ble stilt for retten, og hvor mange det gjaldt. Tallene i parentes viser hvor mange som ble dømt til tukthusstraff den gjeldende dato. Sammenlagt var inkvisisjonen grunnlag for 176 av de 210 løsgjengersakene som ble ført i Ekstraretsprotokollen, men bare 38 av disse sakene endte med tukthusdom – det vil si ca 22% av inkvisisjonssakene.

Tabell 1: Antall løsgjengersaker og -dommer ved tukthusretten etter inkvisisjon, Aker 1776-1787.¹⁶¹

År	1776	1777	1778	1779	1780	1781	1782	1783	1784	1785	1786	1787	SUM
Vår			5.mai 8 (0)										
	8.juli 22 (5)		7. mai 9 (0)			5.mai 11(3)							
Høst	25.nov 6 (1)		5.sept 11 (4)	11.nov 8 (2)	13.des 10 (3)	12.sep 1 (0)				15.des 29 (7)		20.des 13 (4)	
	29.nov 25 (3)		14.des 13 (3)	13.nov 7 (1)	18.des ¹⁶² 1 (0)	6.des 2 (2)							
Sum	53 (9)		41 (7)	15 (3)	11 (3)	14 (5)				29 (7)		13 (4)	176 (38)

3.2.1 Årsaker til gjennomføring av inkvisisjon

Tukthusanordningen var tydelig på at det skulle gjennomføres to årlige stiftsomfattende inkvisisjoner, men hvorvidt stiftsdireksjonen fulgte opp påbudet er annen sak. Den første generalinkvisisjonen som skulle vært i 1742 ble utsatt til 1744, og neste generalinkvisisjon ble ikke holdt før i 1750. Deretter skulle det gå 24 år før neste inkvisisjon ble holdt – da Levetzau overtok embetet som stiftsamtmann i 1774. I følge Flakstad ble det ikke gjennomført

¹⁶¹ Tabellen er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstraretsprotokollen.

¹⁶² Dorthe Hansdatter skulle vært for retten 13.12.1780, men hun rømte fra bevaring samme dag som retten ble satt. Hennes sak ble tatt opp igjen 18.12.1780 da de hadde fått tak på henne på nytt.

generalinkvisisjoner i perioden 1782-1800.¹⁶³ Dette mener Nakken må være feil ved å vise til at stiftsdireksjonen gav ordre til lokale myndigheter over hele stiftet om å holde inkvisisjon på bestemte datoer utover 1790-tallet.¹⁶⁴ I ekstraretsprotokollen for Aker står det i tilknytning til inkvisisjonene gjennomført i 1776, 1780 og 1781 at det er blitt gjort etter ordre fra stiftet. Om disse inkvisisjonene ble gjennomført i hele stiftet eller bare lokalt er allikevel vanskelig å si ut fra oppgavens kildemateriale, men det tyder på at inkvisisjonene var initiert fra øvrig hold. Når det er sagt er det ikke tydelig ut fra ordlyden i kildematerialet å forstå om ordren var en aktiv ordre, eller om tukthusanordningen ble tolket som en ordre i seg selv. Nakken skriver at under Levetzau ble det årlig gitt ordre om «jagning» etter løsgjengere og betlere hver høst.¹⁶⁵ Det er mulig en del av inkvisisjonene i Aker og Bærum var resultat av hans pådriv da det er tydelig at det ble holdt flest inkvisisjoner om høsten, men det forklarer ikke hullene eller inkvisisjonene etter 1784 da Levetzau sluttet i embetet.

Lokale myndigheter var ikke avhengig av ordre fra stiftamtmanden til å iverksette inkvisisjoner, og det forekom at fattigkommisjoner initierte lokale inkvisisjoner. Flakstad skriver at lokale inkvisisjoner kunne omfatte et prestegjeld eller samarbeid mellom flere prestegjeld.¹⁶⁶ I den grad det er mulig å stedfeste hvor de tiltalte for løsgjengeri ble arrestert ved inkvisisjonen ser det ut til at det har vært et visst samarbeid mellom Aker og Bærum. (se tabell 18) I rettsakene som ble holdt 29.11.1776, 7.5.1778 og 14.12.1778 var tiltalte fra både Bærum og Aker representert. I retten 25.11.1776 ser det ut til at den foregående inkvisisjonen ble holdt i Bærum, men denne prosessen kan ses i sammenheng med rettsaken som ble holdt fire dager senere med tiltalte fra både Aker og Bærum. Siste dato hvor noen av de tiltalte var blitt arrestert ved inkvisisjon i Bærum var 11.11.1779. Denne datoen ser det ut til at det bare var arrestanter fra Bærum for retten, men to dager senere var det nye inkvisisjonssaker med løsgjengertilte fra Aker – det ser med andre ord ut til at det ble iverksatt inkvisisjonsprosesser begge steder omtrent samtidig. Basert på antall saker hvor tiltalte uttalte seg om hvor de oppholdt seg ved inkvisisjon, og med forbehold om at det kan ha vært

¹⁶³ Flakstad, *Begynnelsen på et offentlig fattigstell. Akershus stiftsanordning 1741-1801*. Hovedoppgave. Universitetet i Oslo. 1967. s 37

¹⁶⁴ Libæk, Alfild Nakken. *Grevskapet Laurvigen. Fattigstellet 1735-1805*. Hovedoppgave. Universitetet i Oslo. s 65

¹⁶⁵ Nakken Libæk, *Grevskapet Laurvigen*, s 65

¹⁶⁶ Flakstad, *Begynnelsen på et offentlig fattigstell*, s 37

gjennomført inkvisisjoner uten at noen ble arrestert, var det Aker som ble hyppigst utsatt for inkvisisjoner.¹⁶⁷

Uansett om det var lokale eller sentrale myndigheter som stod bak inkvisisjonene må en spørre om det var noe i tiden som utløste en slik reaksjon. I siste halvdel av 1700-tallet ble det almene prisnivået fordoblet uten at arbeiderlønningene økte. Dyrvik mener arbeidere opp mot 1750 hadde en tendens til å ville å arbeide for daglønn istedenfor å gå i årlig tjeneste, og slik presset lønningene oppover. Han forklarer stagnasjonen i lønnsøkningen rundt 1750 med at flere bandt seg i husmannskontrakter som varte livet ut med statiske lønninger, mens bonden som levde av å selge jordbruksprodukter økte sin levestandard i trinn med prisveksten.¹⁶⁸ Tukthusanordningen forbød daglønnsarbeid nettopp fordi det virket til «Bondestandens og Landets Svækkelse»,¹⁶⁹ men med tanke på den raske prisveksten og de lave lønningene skal en ikke se bort i fra at en del – særlig husmenn – ble tvunget av økonomiske grunner til å ta dagarbeide hos fremmede i perioder. En stor del av innbyggerne i Aker var lønnsarbeidere og Nakken skriver at det ble «fort mange som trengte hjelp til å forsørge seg og sine når matvarepriser og lønninger kom i utakt.»¹⁷⁰ Gjennom hele 1700-tallet hadde Akershus stift en årlig befolkningsøkning på omtrent 0,7% - en økning som skilte seg ut som høy i forhold til andre deler av Norge særlig før 1750.¹⁷¹ I følge Seip utgjorde innbyggerne i Akershus 43% av hele befolkningen på 883 000 ved folketellingen av 1801.¹⁷² På slutten av 1700-tallet forklarte fattigkommisjonen i Aker det stadig økende presset de opplevde på fattigkassen med «Fremmedes Indtrengen og Folkemængdens Vækst».¹⁷³ Spørsmålet er om etterspørselen etter arbeidere var stor nok for å hindre lediggang for bofaste og tilflyttede arbeidsdyktige delen av befolkningen?

På Østlandet var det korndyrking som preget jordbruket og dette næringsgrunnlaget var ømfintlig overfor klima og uår. I følge Gustaf Utterström ville år med misvekst og dårlig høst i jordbruket føre til minket etterspørsel etter arbeidskraft og økt arbeidsledighet. Bøndene ville unnlate å ansette nye tjenestefolk, og vanskelighetene i arbeidsmarkedet kunne bli særlig

¹⁶⁷ 135 av 176 arresterte ved inkvisisjonene oppgav hvor de oppholdt seg ved arrestasjon. Noen av de tiltalte hvor vi ikke får vite oppholdssted kan ha oppholdt seg andre steder.

¹⁶⁸ Dyrvik, *Den lange fredstiden*, s 179

¹⁶⁹ Tukthusanordningen av 1741, innledning

¹⁷⁰ Nakken, «Fattigvesenet i Aker i årene omkring 1814», s 29

¹⁷¹ Dyrvik, *den lange fredstiden*, s 86

¹⁷² Seip, *Sosialhjelpstaten blir til*, s 35

¹⁷³ Nakken, «Fattigvesenet i Aker i årene omkring 1814», s 27

stor med flere nødår på rad da eventuelle oppsparte midler fra foregående år ble brukt opp.¹⁷⁴ Perioder med uår slo inn over Akershus med jevne mellomrom på slutten av 1700-tallet. Følger vi tesen til Utterström ville disse årene få følge for tilgangen på arbeid og i denne sammenheng antall «løsgjengere» i Aker sorenskriveri.

Perioden 1776-1780 var ikke preget av uår i jordbruket, allikevel ble flesteparten av inkvisisjonene og arrestasjonene gjennomført i denne perioden. Slik ser det ikke ut til at inkvisisjonene var knyttet til perioder med lav etterspørsel etter arbeidskraft, men forholdene lokalt kan ha fortonet seg annerledes allikevel. Karen Trondsdatter ble arrestert november 1776 i Bærum, og vitnene sa i retten at «da her i Bøygden ere arbejdsføre mennesker nok at faae i Tieniste saa er det icke at undres paa, at den eene med den anden unddrager sig for at antage et saa skrøbelig menneske i bestandig Tieniste.»¹⁷⁵ Samtidig var 1776 også året hvor flest ble frikjent fordi de fikk tjeneste i retten. Etterspørselen etter arbeidskraft var der, men den geografiske utstrekningen kan ha vært en medvirkende faktor i at de tiltalte ikke hadde klart å skaffe seg tjeneste på egenhånd.

En uårsperiode slo inn i 1781-84 med påfølgende dårlig høst i 1785.¹⁷⁶ At det var vanskelige tider i 1784 ble bekreftet av sorenskriveren som mente det var sannsynlig at ei av de tiltalte som ble arrestert utenom inkvisisjon ikke hadde klart å finne tjeneste «da dyrtiid og mangel paa KornVahre, gjør at landopsiderne indskrænker sig saa meget muelig».¹⁷⁷ I perioden 1782-1784 er det ikke ført noen inkvisisjonsaker i Ekstraretsprotokollen. Hvis en skal følge tesen til Utterström om at det disse årene da også var mange tjenesteløse, ser det ikke ut til at øvrigheten fulgte opp med tiltak og arrestasjoner. Det er ikke en sammenheng mellom at ble holdt inkvisisjoner i år med misvekst og forventet lav etterspørsel etter arbeidskraft. I år med både uår og gode år ble det både holdt inkvisisjoner og ikke holdt.

Årsakene til at det var enkelte år hvor ingen ble arrestert for løsgjengeri kan være flere. Senere i kapittelet drøftes det om det ble ført separate jagninger mot tiggere og løsgjengere hver for seg (delkap 3.4.1). Det er mulig årene hvor det ikke ble arrestert løsgjengere ved inkvisisjon skyltes fokus på betlere disse årene. Videre var fattigdomsadministrasjonen i Aker spinkel og kunne umulig klare å kontrollere alle fattige i

¹⁷⁴ Gustaf Utterström, *Jordbrukets arbetare, Levnadsvilkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet*. Bind nr 1. Stockholm: Tidens Förlag, 1957. s 241

¹⁷⁵ Karen Trondsdatter, 25.11.1776, 24a-24b i Ekstraretsprotokoll

¹⁷⁶ Flakstad, *Begynnelsen til et offentlig fattigstell*, s 108. Og Dyvrik, Ståle og Ole Feldbæk, *Mellom brødre. 1780-1830*. Bind 7. Redigert av Knut Helle, *Aschougs Norges historie*. Oslo: Aschoug, 1996. s 51

¹⁷⁷ Anne Jonasdatter ble arrestert utenom inkvisisjon 8.5.1784, 246a-246b i ekstraretsprotokoll

prestegjeldet.¹⁷⁸ 1770- og 1780-årene var to tiår hvor Akers fattigkommisjon klaget over dårlig økonomi og vanskeligheter med å forsørge de rette fattige slik at det er mulig de da ikke fokuserte på å få bukt med løsgjengere.¹⁷⁹

Ifølge tukthusanordningen skulle inkvisisjonene gjennomføres våren åtte dager før «Folk reise til Sæters», og om høsten mellom Mikkels- og Mortensdage (29.sept-11.nov). Det er vanskelig å tidfeste når folk dro til seters hvert år, men om høsten fulgte inkvisisjonene bare unntaksvis denne bestemmelsen. På en annen side ble desidert flest arrestert i månedene november og desember – en periode av året Slyngstad regner som vanskelig å skaffe seg tjeneste med tanke på etterspørsel.¹⁸⁰ Allikevel ser det ut til at antall arresterte «løsgjengere» og inkvisisjoner ikke gjenspeiler det reelle antallet personer uten tjeneste til ulike tider, men snarere sporadiske tiltak fra øvrigheten. Det er grunn til å tro at tiltakene bar preg av variasjoner i både evne og interesse av å gjennomføre på aktør- og administrativ nivå.

3.3 Hvor inkvisisjonene ble foretatt geografisk i Aker

Aker var et geografisk stort område rundt Christiania som varierte fra tettbygde forsteder til jordbruksområder. Av de 176 som ble arrestert for løsgjengeri ved inkvisisjonen, var det 135 som oppgav hvor de bodde eller oppholdt seg da de ble arrestert. Ut fra denne informasjonen kan vi se hvor inkvisisjonene ble holdt. Det mest iøynefallende er at flesteparten av de som ble arrestert oppholdt seg på Grønland og en stor andel i Opsloe. Begge disse områdene var forsteder til Christiania som lå på «landets grund» – altså Aker. Opsloe ble en forstad da byområdet etter brannen i 1624 ble flyttet og bygget opp på nytt som Christiania innenfor grensene av «Akershus festning, vollene og Bjørvika».¹⁸¹ Ved oppføringen av Christiania var det ikke plass til alle som ønsket å bosette der, dessuten ble pålegget om å bygge i mur for dyrt for mange til å skulle bosette seg i byen. Derfor var det en del som måtte bosette seg utenfor byens kvartaler, og forstedene vokste som en arkitektonisk og sosial kontrast til Christiania.¹⁸²

¹⁷⁸ Nakken, «Fattigvesenet i Aker i årene omkring 1814», s 24

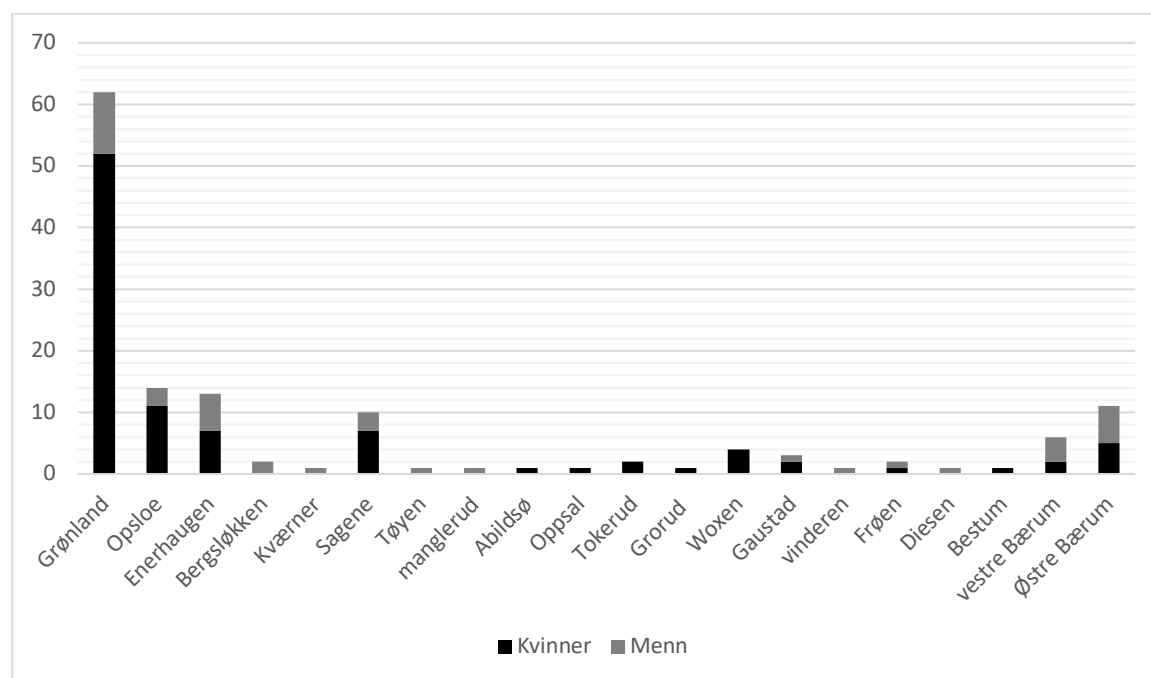
¹⁷⁹ Nakken, «Fattigvesenet i Aker i årene omkring 1814», s 27

¹⁸⁰ Slyngstad, *Ulydighet og straff*, 192

¹⁸¹ *Oslo byleksikon*, 4. Utg., s.v. ”Byutvidelser”.

¹⁸² Sprauten, *Byen ved festningen: fra 1536-1814*, bind 2, *Oslo bys historie*. Oslo: Cappelen, 1992. s 168-169.

Diagram 2: Geografisk fordeling av antall arresterte ved inkvisisjon, Aker 1776-1787.¹⁸³

3.3.1 Forstedene på landets grunn

De tettbygde områdene ser ut til å ha vært av interesse for øvrigheten å kontrollere, eller så var det flere som kunne anses som «løsgjengere» i disse områdene da inkvisisjonene ble holdt. Innfartsveier til Christiania gikk gjennom både Opsloe og Grønland.¹⁸⁴ Folk fra fjern og nær måtte gjennom disse områdene på vei inn til og fra byen, og en kan tenke seg at det har vært en del uønsket trafikk i disse områdene. Sommeren 1776 ble Niels Svendsen stoppet som mistenkelig av lensmann Knoph. Lensmannen kjente ikke igjen denne fremmede mannen fra Rødenes og arresterte ham uten pass.¹⁸⁵ I Grønlandsområdet bodde befolkningen tett på hverandre både i og utenfor husholdet. Ved folketellingen 1769 bodde det 1048 personer på Grønland som vil si at det i gjennomsnitt bodde 8,5 personer i hver av de 125 gårdene.¹⁸⁶ I et tettbygd strøk ville det være lettere for inkvisisjonen å gå fra «dør-til-dør» i søken etter «løsgjengere». Et forhold som kan tyde på at det var slik arrestasjonene foregikk her kan ses i

¹⁸³ Diagrammet er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstraretsprotokollen. Av 176 inkvisisjonsaker var det 135 som oppgav hvor de oppholdt seg da inkvisisjonen ble foretatt. Om de ble arrestert akkurat på disse stedene eller om dette er steder hvor de til vanlig oppholdt seg blir ikke like tydelig oppgitt i alle sakene.

¹⁸⁴ Mordt, Gerd, «Oslo – en forstad til Christiania. Et tidssbilde omkring år 1800», i *Mennesker miljø og kirkeliv i Gamlebyen. Oslo Hospitals kirke 1796-1996*. Red. Gro K. Hendriksen, s 31-48. Oslo: Gamlebyen historielag, 1996. s 32

¹⁸⁵ Niels Svendsen 8.7.1776, s 10b-12a i ekstraretsprotokoll

¹⁸⁶ Aslaksby, Truls. *Grønland og ned Tøyens bebyggelsehistorie*, 2.utg. Oslo: Grønland bydelshus, 1999. s 43

rettsaken som ble holdt 15.12.1785 da svært mange av de som ble arrestert ble tatt i Lakkegaten. Samtidig ser dette ut til å ha vært et område som både lensmann Knoph og flere av medhjelperne bodde i slik at de har nok hatt en viss oversikt på noe av bevegelsene i området.

Grønland var et område svært preget av fattigdom; på begynnelsen av 1800-tallet bodde 1/3 av fattigunderstøttede i Aker på Grønland og fattigkommisjonen var oppgitt over hvordan området bidro til fattigkassens underskudd.¹⁸⁷ En stor andel av de som ble arrestert på Grønland oppgav at de oppholdt seg hos sine foreldre, de fleste av disse foreldrene ble beskrevet som gamle og skrøpelige. Det er mulig dette område var av interesse nettopp for å hindre at hjemmeværende barn tippet for å forsørge sine foreldre. Omtrent halvparten av de som ble arrestert på Grønland oppgav at de leide, «oppholdt seg hos» eller losjerte. Dette kan ha vekket oppmerksomhet og mistenksomhet av øvrigheten som en fremmed person uten tilsynelatende fast tilholdssted. Vitnene i ekstraretsprotokollen gav uttrykk for at Grønland var en forstad som kunne gi rom for utskeielser med sine vertshus og «Spill og Drikke Huuse».¹⁸⁸ Noen av de tiltalte kvinnene fra Grønland hadde rykte på seg for å søke «vidløfftige Sælskaber», eller forsamlinger «hvor der holdes musik og dantz», og ei annen tiltalt som ble arrestert utenom inkvisisjonen ble mistenkt for å holde «horehuus».

Opsloe lå lenger utenfor Christiania enn Grønland, og hadde ved folketellingen i 1769 en befolkning på 625 personer som var litt over halvparten så mange som på Grønland.¹⁸⁹ Bebyggelsen i Opsloe må ha stått i kontrast til den tette trehusbebyggelsen på Grønland. Mordt beskriver området slik:

Oslo var nesten som en landsby. Bydelen var omgitt av jorder, og mange husene hadde store hager. De fleste husene i Oslo var små og unnselige, men noen raget i terrenget. [...] Ut mot Bjørvika, mellom Grønlia og utløpet av Alnaelva, lå noen bygninger for seg selv. Dette var Alunverket med sine fabrikkbygninger og arbeiderboliger.¹⁹⁰

Befolkningen her bestod, i motsetning til Grønland, av personer fra hele det sosiale hierarkiet fra de kondisjonerte til de fattige.¹⁹¹ Flere av de arresterte også i Opsloe oppgav at de av ulike årsaker oppholdt seg hos familie. Omtrent halvparten av de som oppholdt seg i Opsloe sa de losjerte eller leide. Ved folketellingen 1801 bestod befolkningen i Opsloe hovedsakelig av

¹⁸⁷ Nakken, «fattigvesenet i Aker i årene omkring 1814», s 30. I 1806 var inntektene fra Grønland 47 riksdaler og 900 riksdaler i utgifter.

¹⁸⁸ 26.6.1787, s 328a-328b og 3.8.1778, 74a i ekstraretsprotokoll

¹⁸⁹ *Norges første folketelling 1769*, Oslo: Statistisk sentralbyrå, 1980. Alder og kjønn for Aker, Grønland og Opsloe: s 102-103. (Se evt. tabell 22.)

¹⁹⁰ Mordt, «Oslo- en forstad til Christiania», s 34

¹⁹¹ Mordt, «Oslo- en forstad til Christiania», s 35

mennesker av «den ringere stand» som arbeidere, matroser, fiskere, håndverkere eller var fattige.¹⁹² En stor andel av denne befolkningsgruppen var knyttet til alunverket hvor enken Marie Monsdatter ble arrestert.¹⁹³ Hun hadde fått lov av James Collett som eide alunverket til å «beboe et lite hus» der, og kanskje var hun selv tidligere arbeider ved verket eller enke etter en.¹⁹⁴

3.3.2 Enerhaugen

Som demonstrert i diagrammet over var Enerhaugen også et sted hvor flere ble arrestert under inkvisisjonene i Aker 1776-1787. På 1700-tallet ble området beskrevet som «en haug med noe usle husmannshytter».¹⁹⁵ Disse hyttene hørte til Ulvebråten husmannsplass som lå under Oslo Ladegård, og var beliggende på og ved en høyde nord for Grønland og sør for Tøyen hovedgård. Da Ulvebråten ble solgt i 1811 var det ingen ringere enn lensmannen i Aker, Barthold Nicolai Knoph, som kjøpte plassen.¹⁹⁶ Enerhaugen lå geografisk nærme og tilgjengelig byområdene og dette kommer til syne i ekstraretsprotokollen. Flere av de arresterte som ikke opprinnelig hørte til på Enerhaugen hadde vært i bevegelse inn til de mer sentrale områdene innenfor eller utenfor bymuren før de kom til Enerhaugen, og flesteparten oppgav at de «oppholdt seg hos» eller losjerte og hørte med andre ord ikke til stedet. Det kan virke som om vitnene vurderte Enerhaugen som et sted hvor det ikke var tjeneste å få, og følgelig var de som ikke bodde der fast tjenesteløse.

3.3.3 Løkker

Den nye bymarka tilhørende Christiania som ble oppført etter bybrannen omfattet et stort område vest for Akerselva med flere gårder som byborgerne kunne benytte seg av til dyrking og beite for dyra.¹⁹⁷ Områder i bymarka ble delt opp i løkker og «det var særlig de formuende bygårdseierne som skaffet seg slike løkker».¹⁹⁸ Enkelte av de som ble arrestert under inkvisisjonen i Aker oppgav ikke noe nærmere geografisk angivelse enn at de ble anholdt på

¹⁹² Mordt, «Oslo- en forstad til Christiania», s 37

¹⁹³ Rosted, Jacob, *Physisk og oekonomisk Beskrivelse over Alunverket ved Opslo*. Trondheim: Universitetet i Trondheim, Norges tekniske høyskole, 1980 (skrevet i 1793). s 72-73. I 1790 var det 32 menn og 12 kvinner arbeidere ved verket, og med deres familier var det 106 personer som bodde der.

¹⁹⁴ Marie Moensdatter, 8.7.1776, 10b-12a i ekstraretsprotokoll

¹⁹⁵ *Oslo byleksikon*, 4. Utg., s.v. «Enerhaugen»

¹⁹⁶ *Oslo byleksikon*, 4. Utg., s.v. «Enerhaugen»

¹⁹⁷ Sprauten, *Byen ved festningen*, s 163

¹⁹⁸ Sprauten, *Byen ved festningen*, 164

en løkke.¹⁹⁹ Alfhild Nakken skriver at løkkene skulle skape problemer for fattigkommisjonen i Aker som skulle overvåke sognets egne og «fremmede» fattige. Mange av løkkene ble forpaktet bort og dette tiltrakk seg folk fra andre steder. I tillegg skriver hun at:

Forpakterne brydde seg lite om advarsler fra fattigmyndighetene, men tok imot fremmede familier uten å gi dem annet til gjengjeld for tilsynet med løkken enn fritt hus og arbeide i den tiden avlingen skulle i hus. Når inspektørene forberedte de årlige fattigmanntallene, ble mange fremmede «med Fliid af deres Værter fordølget».²⁰⁰

Sannsynligvis var disse løkke-områdene av interesse for inkvisisjonen hvis det var lett for fremmede å slå seg ned der uten å binde seg i fast tjeneste. En skulle kanskje tro at løkkeeierne ville melde fra til øvrigheten om uvedkommende på deres husmannsplasser, men det er lite som tyder på at dette var tilfelle i kildematerialet – tvert imot er det eksempel på at løkkeeieren Hagerup var glad for litt ekstra hjelp fra av en av de tiltalte.²⁰¹

3.3.4 Sagene

Sagene ble regnet som en forstad til byen og området var ordnet under Christiania jurisdiksjon.²⁰² De som oppholdt seg på Sagene sognet allikevel til Aker menighet²⁰³ og var slik underlagt lensmannens virkeområde i Aker. På 1700-tallet var industrivirksomhet knyttet til Christiania beskjeden, men av den virksomheten som eksisterte var Sagene et sentralt område. Myhre skriver:

den industrien som fantes, hadde sitt tyngdepunkt på Sagene. Kristiania og forstedene i Aker prestegjeld, hadde lenge en karakteristisk «arbeidsdeling»: Byen stod for administrasjon, handel og dels håndverksproduksjon, landsognet for jordbruk og industriell produksjon med sine sager, møller og verk.²⁰⁴

Navnet Sagene kom nettopp av de vandrevne oppgangssagene som ble bygd i området allerede på 1500-tallet, og en del av befolkningen som bodde der var knyttet til denne virksomheten.²⁰⁵ Enkelte av de som ble arrestert på Sagene var knyttet til driften langs elva i tjeneste hos sagmestere og ei i arbeide på en av papirmøllene. Berthe Maria Jacobsdatter ble arrestert ved «Sæbesyderiet», hvor hun tidligere hadde vært i tjeneste hos Jens Jeremiassen.²⁰⁶

¹⁹⁹ 8 personer oppgav at de oppholdt seg på eller ble arrestert på en løkke.

²⁰⁰ Nakken, «Fattigvesenet i Aker i årene omkring 1814», s 34

²⁰¹ Christopher Olsen, 14.12. 1778, 92b-93b i ekstrarettspptokoll.

²⁰² *Oslo byleksikon*, 4. Utg., s.v. "Byutvidelser", og Mordt, «Oslo- en forstad til Christiania», s 33

²⁰³ Sprauten, *Byen ved festningen*, s 168.

²⁰⁴ Myhre, *Sagene, en arbeiderforstad befolkes 1801-1875*, s 40

²⁰⁵ Myhre, Jan Eivind, «Byer i byen?», i *Livet langs elva: Oslohistorie fra Sagene, Torshov, Bjølsen, Iladalen, Sansaker, Åsen*. Redaktør Gro Røde, s 14-39. Oslo: Bydel Sagene-Torshov, 2000. S 16

²⁰⁶ Berthe Marie Jacobsdatter, 13.12.1780, 145a-147b i ekstrarettspptokoll.

I folketellingen av 1801 finnes en Jens Jeremiesen som var sæbemester ved «Sæbesyderiet Under Bjølsen» - ytterligere 109 personer ble registrert under samme bostedsnummer og kan stå som eksempel på noe av den tettbygde besetningen som oppstod ved de tidlige industriområdene.²⁰⁷

De som levde av møllene og sagbrukene bosatte seg gjerne langs veiene som gikk langs Akerselva på begge sider, men Sagene var mer enn tidlig industri og arbeiderstrøk.²⁰⁸ Lenge før oppgangssagen ble anlagt langs elven lå det gamle gårder i den frodige Akersdalen og enkelte av de arresterte kom fra husmannsplasser i området. Sagene hadde en sterk tilknytning til Christiania ved at byborgere hadde flere interesser i området. Gårdene som hørte til området var eid av byborgere som også gjerne hadde interesser i næringsvirksomheten ved elva.²⁰⁹ Det var i stor grad borgere i Christiania som eide møllene og sagene som malte korn, lagde papir eller sagde tømmer. Varene ble fraktet til byen og ble forbrukt der eller eksportert videre.²¹⁰ Denne tette forbindelsen Sagene hadde til Christiania kan ha vært en av årsakene til at området var av interesse for myndighetene å kontrollere ved inkvisisjon for å opprettholde orden. I tillegg er det sannsynlig at flere gikk i dagarbeide i virksomheten langs elva.

3.3.5 Gårder og husmannsplasser i Aker

Av de tiltalte som ble anholdt på områder tilhørende en gård i Aker, var det 17 av 19 som ble arrestert på en husmannsplass.²¹¹ Det var forskjellige årsaker til at de tiltalte oppholdt seg på plassene, men flertallet oppholdt seg hos foreldre av ulike grunner og en del av de som ble arrestert ved en husmannsplass gav uttrykk for at de var syke eller ventet barn, ikke hadde noe fast tilholdssted og at de hadde fått husly på plassen. En skulle tro at bøndene generelt var interessert i å ha en viss oversikt på hvem som oppholdt seg på deres husmannsplasser, men det er lite som tyder på at de meldte fra til medhjelperne. Tvert imot var det et par av de tiltalte som hadde fått husly på en gård.

Ut fra vitnemålene i retten ser det ut til at inkvisisjonene på landet bar preg av at områder ble gjennomført, og at en i hovedsak ikke lette opp enkeltpersoner som en visste om

²⁰⁷ Digitalarkivet, s.v. «Jens Jeremiesen». 10.8.2019.
<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01058216002904>

²⁰⁸ Myhre, «Byer i byen?», 24

²⁰⁹ Myhre, «Byer i byen?», s 22

²¹⁰ Myhre, *Sagene, en arbeiderforstad befolkes 1801-1875*. Oslo: Universitetsforlaget, 1978. s18

²¹¹ Antall arresterte ved husmannsplass tilhørende Tøyen (1), Manglerud (1), Abildsø (1), Tokerud (2), Grorud (1), Voksen (4), Gaustad (3), Vinderen (1), Frøen (1 arrestert på husmannsplass og 1 på gården) og Bestum (1).

på forhånd. Et forhold som styrker denne påstanden er at alle de som oppgav at de oppholdt seg ved en husmannsplass eller gård i retten den 29.11.1776 ble arrestert på områder som lå i geografisk i nærhet til hverandre.²¹² Det er allikevel vanskelig å si noe mer enn at dette er et generelt inntrykk da det var såpass mange i kildematerialet som ikke oppgav hvor de ble arrestert, og flere av de som ble arrestert på landet fremstår som enkeltarrestasjoner i området de ble tatt. Antall arresterte i de ulike områdene varierte, og dette kan skyldes de enkelte medhjelpernes iver etter å gjennomføre de områdene de hadde ansvar for. Halvor Haagenen Blindern ser ut til å være en bonde og en prestens medhjelper som tok ansvaret sitt på alvor og stilte som vitne ved arrestasjoner som ble utført både på husmannsplassene under Voksen og Gaustad gård. (se tabell 20)

3.3.6 Bærum

Bærum var i likhet med Aker preget av både jordbruksområder med gårder og tidlig industri langs elveløpene.²¹³ Av de 17 tiltalte som oppgav at de oppholdt seg i Bærum ved inkvisisjonen var det ikke alle som oppgav nøyaktig hvor eller hvordan de bodde, men i likhet med Aker var det også her flere som oppholdt seg på husmannsplasser og et par på gård. Industriområdene i Bærum ser også ut til å ha vært gjennomført for «løsgjengere» under inkvisisjonen. Både Morten Bentzen og Svend Svendsen ble arrestert ved Bærum jernverk og ble stilt for retten samme dag.²¹⁴

3.3.7 Oppsummerende kommentarer

Forstedene mot byen med Grønland, Opsloe og Sagene ser ut til å ha vært av størst interesse fra øvrighetens side å undersøke ved inkvisisjon etter løsgjengere. Det kan ha vært flere grunner til dette og jakten på løsgjengere må også ses i sammenheng med dagarbeide og tiggning som ulovlig levemåte. I de tidlige industriområdene ved Sagene og i Bærum kan det ha vært muligheter for å gå i dagarbeide. De tettbygde strøkene var preget av fattigdom og ble hyppigst utsatt for inkvisisjoner. Forhold som kan ligge til grunn for at det ble arrestert flest i disse områdene kan også være av praktiske årsaker hvor det var lettere for inkvisisjonen å «gå-fra-dør-til-dør» og arrestere folk en fikk mistanke for å være uten tjeneste. På landet var det langt mellom bebyggelsene og inkvisisjonene må her i større grad ha vært tuftet på de

²¹² Woxen, Gaustad, Vinderen, Frøen.

²¹³ Norsk historisk leksikon, s.v. «Bærum kommune». 7.11.2019.
https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Bærum_kommune

²¹⁴ 25.11.1776, 24a-24b i ekstrarettsprotokoll.

lokale medhjelpenes initiativ til å søke gjennom sitt tildelte område. At medhjelper var lokale bønder kommer tydelig fram av vitnets etternavn og hvor tiltalte ble arrestert. Det er tydelig at på landet ble både gårder og husmannsplasser gjennomført, men de aller fleste som ble arrestert på landet ble anholdt ved en husmannsplass.

3.4 Årsaker til arrestasjon av de tiltalte ved inkvisisjon

3.4.1 Ingen tiggere tatt ved inkvisisjonen

Tukthusanordningen knyttet tigging til lediggang,²¹⁵ men blant de som ble anklaget for løsgjengeri i ekstraretsprotokollen for Aker 1776-1787 var det ingen som også ble anklaget for å tigge. Det er mulig det ble ført separate inkvisisjoner etter tiggere og løsgjengere slik at tiggere ikke ble tatt opp ved jagninger etter løsgjengere som denne oppgaven dekker.

Antagelsen kan underbygges med Johanne Bergkvist sine undersøkelser av forhørsprotokoller ved politikammeret i Christiania 1790-1802 der sakskategoriene i kjølvannet av inkvisisjonene hovedsakelig var konsentrert enten om betlere *eller* løsgjengere. Kun unntaksvis var både tiggere og løsgjengere representert ved samme forhørsdato.²¹⁶ Det som allikevel skiller seg fra inkvisisjonene i Aker, var at i Christiania ble enkelte tiltalt både for løsgjengeri og betleri i samme sak.

I løsgjengersakene fra Aker ble tigging kun nevnt eksplisitt da vitnene i retten sa de *ikke* hadde sett tiltalte tigge. Det kan allikevel være at enkelte ble ansett som betlere selv om det ikke ble uttalt eksplisitt. Tigging kunne skje på flere måter og Tukthusanordningen forbød å synge og spille, eller bære tryglerbrev for å få almisse.²¹⁷ Det var heller ikke tillatt for husmannsfolk å trygle om såkorn eller unge ektefolk å «betle til Bøling eller Huusholdning».²¹⁸ Slik sett kan det være at beskrivelser av arrestantene impliserer at de var tiggere, som for eksempel Anders Olsen som ble arrestert mens «hand stoed og Spilte paa viol».²¹⁹ Så vidt jeg kan se er dette den eneste beskrivelsen av aktivitet knyttet til de tiltalte som i følge tukthusanordningen kan knyttes til tigging. I manntallet over tiggere som ble registrert i Christiania i 1790, har Bergkvist funnet ut at ikke alle som ble registrert hadde

²¹⁵ Tukthusanordningen av 1741 kap 2, §4 og §6, og kap 3, §2.

²¹⁶ Bergkvist, *en Haard og Dyr Tid*, tabell s. 157-172. Bergkvist har kategorisert 26 personer som både løsgjenger og betler (både ved og utenom inkvisisjon), s 46.

²¹⁷ Tukthusanordningen av 1741 kap 6, §1, §7

²¹⁸ Tukthusanordningen av 1741 kap 6, §5 og §6

²¹⁹ Anders Olsen, 8.7.1776, 10b-12a i ekstraretsprotokoll

tigget, men livnærte seg så vidt det var med dagarbeide. Bergkvist poengterer at «grensene mellom en fattig daglønnarbeider og en betler synes [...] for myndighetene å være noe uklart».²²⁰

At ingen ble omtalt som betlende av løsgjengeranklagede etter inkvisisjonen i Aker kan skyldes at ulovlig understøttelse til fremmede trengende utenfor byen så annerledes ut enn almisse i byen der betlerne var synlige i bybildet. I saken til ei av de som ble arrestert utenom inkvisisjonen forklarte vitnet at han hadde gitt henne tillatelse til å oppholde seg i hans hus på Grønland fordi han hadde «medlidenhed med hende» og han tvilte på at hun ville få arbeide dels på grunn av mangel på krefter og «deels fordi ham undertiiden anseer hende for at være noget tomsete».²²¹ Det er flere eksempler på tiltalte som oppholdt seg i hushold hvor de ikke hadde tjeneste, men hjalp til husholdet det de orket eller livnærte seg på andre måter.

I Christiania ble 390 personer forhørt for betleri, og 220 for løsgjengeri i perioden 1790-1802 ved Christiania Politikammer.²²² Selv om dette er tall for en tiårsperiode senere enn denne oppgavens omfang, kan det gi en indikasjon på forskjellene mellom by og land. Bergkvist skriver at av de 610 forhørene som ble gjennomført ved politikammeret var flesteparten av de arresterte ikke hjemhørende i Christiania, og 30 av de som var tiltalt for betling ble ført til Lensmann Knoph for å videre bringes til sitt hjemsted i Aker.²²³ Tallet viser nok ikke det reelle omfanget av tiggere fra Aker, men demonstrerer at byen tiltrakk seg fattige. Bybefolkningen bestod av personer av høy rang, håndverkere og handelsmenn i ulike økonomiske og sosiale sjikt. (se tabell 23 fra folketellingen 1769) På tross av lovgivningens forbud mot å gi almisse til tiggende var det flere av byens borgere som gav faste gaver til trengende av syke og gamle.²²⁴

En annen årsak til at ikke noen av de løsgjengertiltalte ved inkvisisjonen i Aker 1776-1787 ble tiltalt også for betling kan skyldes at Aker strakk seg over et langt større geografisk område enn Christiania slik at det var vanskeligere for øvrigheten å holde kontroll over folks daglige aktiviteter utenfor tettstedene.²²⁵ Det var vanskelig for fattigkommisjonen å holde

²²⁰ Bergkvist, *en Haard og Dyr Tid*, s 64. Manntallene ble ført i Christiania med forstedene som hørte både til byen og Aker.

²²¹ Thore Pedersdatter, 26.10.1778, 86b-87b i ekstrarettsprotkoll

²²² Bergkvist, «*en Haard og Dyr Tid*», s 46. 220 anklaget for løsgjengeri inkluderer 26 sammensatte av både løsgjengeri og betling mm.

²²³ Bergkvist, «*en Haard og Dyr Tid*», s 76 og tabell fra s 157

²²⁴ Bergkvist, «*en Haard og Dyr Tid*», s 109-112, 183

²²⁵ *Norges første folketelling 1769*, SSB. Geistlighet og skolebetjente m fl= 14 i Aker og Grønland, 6 i Oslo, 109 i Christiania. se tabell 23.

oversikt over sognets egne og fremmede fattige folk på grunn av få pengemidler og lite administrasjonsapparat.²²⁶ Aker bestod også av tettbebygde forsteder til byen, og som vi har sett ble flesteparten arrestert nettopp i disse områdene. Tiltaltes egne forklaringer om at de «arbeidet for folk» kan implisitt bety at de i vanskelige tider måtte ty til tigging. Det ser også ut til at øvrigheten i Aker rapporterte inn løsgjengere og betlere til Christianiapolitiet slik at disse ikke ble behandlet under Akers jurisdiksjon.²²⁷ I tillegg var Politimyndighetenes virkeområde også på Grønland, Opsloe og Sagene. I tukthusets fangeprotokoll kom eksempelvis Ingeborg Christophersdatter inn fra Aker med dom for løsgjengeri etter politiforhør og det er mulig at tiggere i noen av Akers områder ble plukket opp av politiet.²²⁸

3.4.2 Vitnenes beskrivelse og vurdering av tiltalte ved arrestasjon

Lensmannen med egne og prestens medhjelpere hadde ansvaret for å gjennomføre inkvisisjonen. I kildematerialet var det hovedsakelig disse som ble kalt inn som vitner etter inkvisisjon, og ble avhørt «angaaende de paagreebne Persohners opførsel og opholdsstæder med videre».²²⁹ Ikke alle vitnene ble omtalt som medhjelpere og disse stilte som vitne i bare en eller få saker. Ut fra vitnemålene ser det ut til at vitnene som ikke ble omtalt som medhjelpere enten var kalt inn fordi de kjente til tiltaltes levemåte og omstendigheter, hadde vært øyevitne til arrestasjonen eller hadde bistått lensmann eller medhjelper med å arrestere. Det er kun i en sak hvor det ene vitnet var fornærmet part i saken og sannsynligvis hadde meldt fra til øvrigheten om vedkommende.

Vitnemålene ved inkvisisjonen ble ofte slått sammen til en forklaring som dette: «Vidnerne Jacob Schøyen, Niels Huusebye og Lars Bæstum forklarede: [...]»²³⁰ I eksempelet var Schøyen prestens medhjelper, men de to andre er uvisst. Slik kan det være vanskelig å avgjøre i hvilken grad det er øvrighetens vurderinger av tiltalte som kommer til uttrykk, men så langt det har latt seg gjøre å skille mellom vitneutsagnene fra de som gjennomførte arrestasjonen og ikke, så er det utsagnene til de som arresterte som ligger til grunn for analysene av hvordan de tiltalte ble vurdert med tanke på årsak til arrestasjon. Det er mulig det ligger årsaker til arrestasjon også i de tiltaltes forklaring som vitnene ikke nevnte fordi

²²⁶ Nakken, «Fattigvesenet i Aker i årene omkring 1814», s 24

²²⁷ Bergkvist har kategorisert 29 av forhørene i Christiania Politikammer 1790-1802 som hjemstavnsaker hvor de tiltalte ble «innrapportert til Christianiapolitiet som fremmede personer fra fattigvesenets rodemestere i Christiania og forstedene eller av prestens medhjelpere i Aker», i «*en Haard og Dyt Tid*», s 47.

²²⁸ Domsnummer 2659, inkom 4.6.1776, s 451 i Fangeprotokoll (2)

²²⁹ Sitat fra 25.11.1776, 24a-24b i ekstraretsprotokoll

²³⁰ Eksempel fra 15.12.1785, 293a-295b i ekstraretsprotokoll.

tiltalte da selv tilstod, men jeg har allikevel valgt å kun forholde meg til vitnenes uttalelser for å ikke legge ord i munnen på vitnene og fordi det er vanskelig å vurdere hvilke forhold i tiltaltes forklaring som eventuelt bidro til arrestasjonen.

I tabellen under er det som synes å være årsaken til arrestasjonene kategorisert ut fra vitnenes forklaring og eksplisitte ordbruk. Ofte er en sak mer sammensatt enn kategoriene gir uttrykk for da vitnene gjerne beskrev både tiltaltes karakter, oppførsel, levemåte, tjenesteforhold og oppholdssted. Alle som ble arrestert ved inkvisisjonen ble tiltalt under samlebetegnelsen «løsgjenger».

Tabell 2: Vitnenes vurderinger av de arresterte ved inkvisisjon, Aker 1776-1787²³¹

Vitnenes beskrivelser eller vurderinger av tiltalte	Kvinner	Menn	Antall
Løsgjenger/Uten fast tjeneste	25	11	36
Oppholder seg hos familie	30	2	32
Uten fast tjeneste pga sykdom, skade, alder eller barn	16	2	18
Fremmed i bygden, uten pass eller omløper	7	10	17
Lastverdig levemåte	7	7	14
Ikke søkt Guds bord eller undervisning/konfirmasjon	2	6	8
Ulovlig næringsvirksomhet eller tjeneste	5	2	7
Sitter på egenhånd	8	0	8
Snart hos en og snart hos en annen (dagarbeide)	2	3	5
Uvillig til å ta tjeneste	4	1	5
Vitnene oppgav ingen årsak til arrestasjon	15	4	19
Ingen vitneforklaring ble gitt	3	4	7
SUM	124	52	176

Løsgjenger/uten tjeneste

Kategorien som utgjør flest tiltalte er den hvor vitnene beskrev de tiltalte som løsgjengere eller uten tjeneste. Ut fra vitnenes forklaringer synes disse to forholdene å være knyttet tett sammen. I flere tilfeller hvor tiltalte ble beskrevet som løsgjenger stod dette ofte i sammenheng med at vedkommende ikke hadde tjeneste, som her: «[Vitnene] ikke kunde forestille sig at hun var fæstet i nogen tjeneste, og altsaa holdt hende for løsgjenger.»²³² I noen tilfeller ble tiltalte arrestert som løsgjenger fordi vitnene ikke visste om eller trodde at vedkommende hadde tjeneste. I et tilfelle var det til og med en arbeidsgiver som protesterte mot at hans tjenestepike ble arrestert som løsgjenger idet inkvisisjonen tok henne med.²³³ Ofte

²³¹ Tabell 2 er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstraretsprotokollen.

²³² Anne Marie Larsdatter, 5.5.1778, 56a-57b i ekstraretsprotokoll

²³³ Catharina Thomasdatter 11.11.1779, 113a-114a i ekstraretsprotokoll

sa ikke vitnene noe om hvorfor de arresterte vedkommende annet enn at de anså vedkommende for å være løsgjenger. Vitnene ble spurt om de tiltaltes oppførsel og karakter, og i denne kategorien svarer vitnene i flertallet av sakene at de *intet uskikkelig eller uanstendig* vet om personen, *kjenner ikke personens vandel*, eller oppgir ikke noe om personens såkalte karakter. Kun i åtte av disse sakene ble moralske heftelser nevnt som dreide seg om fravær av nattverdgang, ufordelaktig rykte, en som kunne ha et rus av og til, tap av tjeneste fordi de var for gjenstridige i tjenesteforholdet.

Bor hos familie

En vurdering som synes å gå som en rød tråd gjennom sakene var hvorvidt det var behov for tiltalte som arbeidskraft eller ikke i husholdet hvor han eller hun ble arrestert. I 32 saker ser det ut til at tiltalte ble arrestert fordi vedkommende oppholdt seg hjemme hos familie – i de fleste tilfellene hos en eller to forelder. Det er ytterligere 18 flere enn de som er i denne kategorien hvor vitnene oppgav at vedkommende bodde hos familie. Årsaken til arrestasjonen av disse 18 virket ikke først og fremst å være at vedkommende bodde hjemme, men at dette var tilleggsinformasjon og en mulig faktor i arrestasjonen.

I noen av sakene oppgav ikke vitnene noe konkret årsak til hvorfor vedkommende ble arrestert, men sa at vedkommende ble arrestert hjemme hos moren, foreldrene eller søsken. Implisitt i dette kan det ligge en forståelse av at hvis en bodde hjemme hos familie var det ensbetydende med å være uten tjeneste. I andre saker hvor tiltalte oppholdt seg hjemme hos familie vurdert vitnene situasjonen slik at familien ikke kunne trenge tiltalte i sitt hushold. Dette blir tydelig i dette vitneutsagnet:

vidnerne Knud Larsen og Svend Nielsen forklarede: at de ved intet uanstændigt veed om Anne Andersdatter men de holder for at hun icke kand forsyne moderen, og moderen heller icke hende- hvorfor de har anholdt hende i blant de øvrige attraperede som tieneste løs at være Løsgjænger.²³⁴

I ti tilfeller uttalte vitnene eksplisitt at foreldrene, ofte bare moren, var for fattig til å underholde flere enn seg selv. I enkelte av disse sakene mente vitnene at det var bedre om foreldrene ble understøttet av fattigkassen fremfor av sine barn, og i et tilfelle bodde en datter hjemme hos moren som allerede var fattig legdelem. Foreldrene ble også vurdert og beskrevet, ofte som gamle og skrøpelige, og dette synes å ha vært en faktor i hvorvidt foreldrene skulle behøve barnet sitt hjemme. Vitnene vurderte hvor mange barn foreldre

²³⁴ Anne Andersdatter, 8.7.1776, 10b-12a i ekstrarettsprotokoll. (Hun er også ført som Anne Christine Andreasdatter)

skulle trenge i sitt hushold med tanke på mengde arbeid, hvor mange søsken som bodde i husholdet eller om foreldre hadde andre tjenere i arbeid. Noen av husholdene ble vurdert til at foreldrene kunne ha en datter eller sønn hjemme, men i et par andre saker ble to søsken fra samme hushold arrestert samtidig.

Det var ikke slik at vitnene bare arresterte barn fra hushold som var for små til å behøve deres arbeidskraft. I seks av sakene sa vitnene eksplisitt at foreldrene kunne trenge barnet sitt hjemme, og i enkelte tilfeller ser det ut til at vitnene også forsvarte tiltalte, som med Ingeborg Sørensdatter:

hun er i hendes moders Huus paa Enerhougen, og som Sygelig næsten maae opholde hende med dette lidet hun kan fortiene. Vel har hun en anden Søster som lige saa opholder sig i moderens Huus men denne er saa skrøbelig at hun ikke kan fortiene brødet hos fremmede. Altsaa troede de at denne næsten maae opholde dem begge. For resten veed de om hende intet Lastværdigt.²³⁵

Det kan gå en kule varmt når familiemedlemmer bor sammen, og i tre saker var tiltalte blitt anmeldt for øvrigheten av foreldre eller annen familie som tiltalte bodde hos. Eksempelvis hadde moren til Michola Gundersdatter klaget til presten over at hennes datter hadde vært ulydig mot sin stefar, og dermed beordret presten at medhjelperne skulle få fatt på henne ved inkvisisjonen. Når det gjelder levemåte på de øvrige i denne kategorien hadde vitnene ikke noe uskikkelig å si om dem, bortsett fra ei som hadde mistet sin forrige tjeneste fordi hun ikke gjorde en skikkelig jobb, og ei annen kvinne hvor ryktene ville ha det til at hun pleide å få besøk av noen matroser.²³⁶

Uten fast tjeneste pga sykdom, alder, skade eller barn

Vitnene vurderte hvorvidt tiltalte var tjenestedyktig eller ikke. Sakene i denne kategorien er hovedsakelig personer hvor vitne mente tiltalte ikke var i tjeneste fordi en husbonde ikke ville være tjent med vedkommende, eller personen vil ha vanskelig for å få seg tjeneste på grunn av sin tilstand. De fleste i denne kategorien var personer som ble beskrevet som svake, syke, mangel på helse eller var skadet. Utenom disse var Ole Jonsen som vitnene anså å være såpass gammel at han ville ha vanskelig for å få seg tjeneste, og fem kvinner som ble ansett som tjenesteløse fordi de hadde barn å forsørge eller var gravide og følgelig var en husbond ikke tjent med dem.²³⁷ Hvorvidt vitnene gav noe informasjon om disse personenes levemåte

²³⁵ Ingeborg Sørensdatter 20.12.1787, 342a-343b i ekstraretsprotokoll

²³⁶ Michola Gundersdatter 29.11.1776, 24b-26b, Syverine Mortensdatter 20.12.1787, 342a-343b, Walborg Torstensdatter 14.12.1778, 92b-93b i ekstraretsprotokoll

²³⁷ Ole Jonsen 11.11.1779, 113a-114a i ekstraretsprotokoll

og karakter synes flertallet i denne kategorien å føre et upåklagelig levne. De heftelser som ble nevnt var en som var henfallen til kortspill, ei kvinne som var noe «ustadig» i tjeneste, og ei hvor ryktet skulle ha det til at hun hadde fått to uekte barn.

I enkelte av sakene bare konstaterte vitnene tiltaltes tilstand, men i andre saker gav de uttrykk for en forståelse og forsvarte hvorfor tiltalte ikke var i tjeneste. For eksempel sa vitnene i et tilfelle at: «huun har skade i ansigtet, saa det kan være troelig at ingen har vildet have hende i tieniste, om hun og har kundet paatage sig at tiene hos een mand».²³⁸ I ytterligere fem saker enn de som er i denne kategorien var det en som vitnene beskrev som syke, og fire som nylig hadde fått barn eller var gravide hvor vitnene ikke brukte dette som en formildende forklaring på hvorfor tiltalte ikke var i tjeneste. Med Paul Christiansen vurderte vitnene hvor hindrende hans skade var for å arbeid: «vel har hand et sygt been, men hand er, dog icke saa svagelig at hand jo kunde arbeyde, thi vidneene har sedt ham gaae og slenge paa gaden.»²³⁹

Fremmed i bygden, uten pass eller omløper

17 av de som ble arrestert under inkvisisjonen ble av vitnene beskrevet som fremmede, eller vitnene forklarte at personen var uten pass. Syv av disse ble arrestert fordi de var fremmede uten årlig tjeneste eller pass hvor det ikke ble beskrevet noe lastverdig om deres levemåte. Videre var det to fattige kvinner med dårlig helse som hadde bevegde seg fra Christiania, og blitt arrestert for å «ikke være denne [bygden] til byrde», men søke sitt utkomme der de kom fra. I flere av sakene viste vitnene en mistenksomhet overfor fremmede som truende. Fire av de som ble ansett som fremmede ble mistenkt for å overfalle folk på veier og stier. Vitnenes mistenksomhet kommer tydelig til uttrykk i saken mot Ole Isachsen: «da man i dette aar [1785] har hørt saa mange Rugter, om overfald paa Rejsende Personer og andre, om tyverier og andre ugierninger, saa kan de icke nægte, at mand endog har holdt Ole Isachsen mistenkt, som en i bøyden indkommen og Passeløs Person».²⁴⁰

Videre ble Kirstine Børgesdatter fra Sverige på nytt arrestert i Aker uten pass etter at tidligere hadde vært på tukthuset, og blitt ført tilbake til nabolandet.²⁴¹ Vitnene ramset opp de forseelsene hun tidligere hadde sonet dom for, slik at hun stilte i et dårlig lys sammenlignet med de andre ble tatt uten pass. Enkelte av de fremmede som ble arrestert synes å være løse

²³⁸ Anne Sørensdatter, 8.7.1776, 10b-12a i ekstrarettsprotokoll

²³⁹ Paul Christiansen 8.7.1776, 10b-12a i ekstrarettsprotokoll

²⁴⁰ Ole Isachsen, 14.12.1785, 293a-295b i ekstrarettsprotokoll

²⁴¹ Kirstine Børgesdatter, 13.12.1780, 145a-147b i ekstrarettsprotokoll

elementer myndighetene ikke ønsker at skulle vanke rundt da en av de skulle være fæl til å «besvære seg med Fylderie og Drukkenskab», en ble omtalt som en «vagebond», og ei som var ankom tingstedet i beruset tilstand samme dag som inkvisisjonen ble holdt ble holdt og av lensmannen ansett for å være «een saadan som bøygden icke bør taale».

Lastverdig levemåte

Personene som er sortert i denne kategorien er de tiltalte hvor hovedvekten i anklagen lå i forhold ved livsførsel. Seks menn ble i materialet beskyldt for å være «forfalden til drukkenskab». Drukkenskab kunne føre med seg mange negative vedheng, men ikke alltid. Ole Olsen Huckeback var i følge vitnene, på tross av sitt alkoholmisbruk, en god arbeider som hadde gjort en del snekkerarbeide for det ene vitnet «hvilket han til fornøjelse fuldførte».²⁴² I tre av de andre sakene ble de tiltalte beskrevet som tjenesteløse og levemåten i røffere ordelag som et «til Lidderlighed, Drukkenskab og udyder forfalden menniske». Blandt disse tre var Hans Nielsen som tillegg til drukkenskab også beskyldt for løsaktighet da han angivelig skulle være far til et barn.²⁴³ Utenom ham var det åtte saker hvor tiltalte ble anklaget for å være *løsaktig*. Blant disse var en mann som var mistenkt for å ha «besvangret en pike», men resten var kvinner. Ut fra vitnenes forklaringer synes løsaktighet å kunne romme flere aspekter. Flere av disse var blitt observert i å søke «vidløfftige Sælskaber», dansehus eller selskaper hvor det var musikk og dans. I tillegg gav vitnene uttrykk for at noen av de som hadde rykte på seg for å være løsaktige, også var mistenkt for eller hadde hatt seksuell omgang utenom ekteskap. Allikevel var det bare en av de løsaktig-anklagde kvinnene som hadde fått barn utenom ekteskapet. Vitnene vurderte tilsynelatende ikke graviditet utenom ekteskapet ensbetydende med løsaktighet, da de forsvarte andre kvinners tjenesteløshet med at de var blitt gravide eller hadde barn å forsørge. Både «liddeligh», «løsaktig», «slet rygte» og «letferdig» kunne være betegnelser på prostitusjon, men kunne vel så gjerne bli brukt om jenters utenomekteskapelige seksuelle adferd.²⁴⁴

²⁴² Ole Olsen Huckeback 14.12.1778, 92b-93b i ekstraretsprotokoll

²⁴³ Hans Nielsen 6.12.1781, 173b-174a i ekstraretsprotokoll

²⁴⁴ Hals, Caroline Elise, *Christiania Tukthus. Sedelighetsforbrytelser 1775-1779 og 1795-1999*. Masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2010. s 12. Bergkvist, «En Haard og Dyr Tid», s 92

Ikke søkt konfirmasjon eller guds bord

Hvor viktig nattverden var kan vi få et innblikk i ved saken til Ole Olsen.²⁴⁵ Han ble beskrevet av vitnene som stille og skikkelig, han kunne sin kristendom og søkte kirken, men ble tatt ut av tjeneste kun fordi han ikke hadde vært til nattverd på noen år. Selv om prestens personlige møte med menighetsleddene i enkeltskriftemålet som forutsetning for nattverd falt bort på 1700-tallet skulle presten like fullt holde et øye med sognebarnas levemåte og iredesette dem før nattverd hvis han mente det var behov for det.²⁴⁶ En kan se for seg at det må ha vært noe mistenkelig hvis noen unnlot å gå til nattverd over lenger tid og ikke minst var nattverden en sentral del i den kristne tro med tanke på at presten hadde et visst ansvar for sognebarnas sjelelige liv.

Med konfirmasjonsforordningen av 1736 ble det pålagt alle barn å la seg undervise i kristendom og gå opp til konfirmasjon.²⁴⁷ Noen av de tiltalte hadde også tidligere fått tilsnakk av presten eller hans medhjelpere om at en «maatte indfinde sig til skoelegang».²⁴⁸ Det kan virke som at undervisning og lesning til konfirmasjon ble sett på som en beskjeftigelse som i en periode av livet var god nok grunn til å ikke være i fast tjeneste. Med Peder Andersen sa eksempelvis vitnene at han ennå ikke var konfirmert, og at da de ikke visste om foreldrene «nu vil holde ham til Læsning, [...] toeg man ham ved Indquisitionen som en Løs og Leedig Persohn.»²⁴⁹ Implisitt i sitatet ligger en forståelse av at barn som var hjemme til lesning ikke ville bli arrestert, men hvis medhjelperne ikke trodde vedkommende leste ble en brått sett på som løsgjenger. Vitnenes beskrivelser av de som ikke var konfirmert var ladet ulikt. En kan skille mellom de som var *uvillig* til å la seg undervise, og de som bare ikke hadde blitt konfirmert ennå. I tre av sakene konstaterte vitnene at arrestanten ikke var konfirmert uten videre forklaringer, bortsett fra i saken til Aase Thoresdatter der vitnene nærmest forsvare henne med å fortelle at hun som liten ble foreldreløs og de konkluderte med at hun var en skikkelig jente som nok ikke hadde fått mulighet til å gå til konfirmasjon på grunn av manglende understøttelse.²⁵⁰

Tre gutter ble beskrevet som uvillig til å la seg undervise til konfirmasjon, og ble ikke omtalt som mors beste barn da en hadde rykte på seg for å drive med naskerier, en annen var

²⁴⁵ Ole Olsen, 25.11.1776, 24a-24b i ekstraretsprotokoll

²⁴⁶ Oppegaard, *Kirketukt ved nattverden*, s 41

²⁴⁷ Dyrvik, *Den lange fredstiden*, s 344

²⁴⁸ Sitat fra 11.11.1779, 113a-114a i ekstraretsprotokoll

²⁴⁹ Peder Andersen, 13.11.1779, 114a-114b i ekstraretsprotokoll

²⁵⁰ Aase Thoresdatter 13.12.1780, 145a-147b i ekstraretsprotokoll

berytet for å være drikkfeldig og en siste ulydig mot sine foreldre. Det er kanskje ikke så rart noen unndro seg fra kristendomsundervisningen da det viste seg at presten gjerne forventet en viss progresjon og ferdigheter. Ei av jentene som ble arresterte leste faktisk til konfirmasjon da hun ble arrestert, men presten hadde klaget til medhjelperne over at hun «icke er Flittig nok til at lære hendes Christendom».²⁵¹

Ulovlig næringsvirksomhet eller tjeneste

Fem kvinner ble arrestert fordi de enten livnærte seg ved veverhåndverket, hvorav tre gikk i lære hos en veverkone. Vitnene sa lite om årsak til arrestasjonen utover dette, men det er tydelig at husholdene hvor tiltalte ble arrestert ble vurdert. I en av sakene hvor tiltalte gikk i lære mente vitnene at veverkonen var «i saa fattige omstendigheder, at hun ikke rimelig kunde holde noget fremet Menniske i sidt huus».²⁵² Hvis veverkonene de oppholdt seg hos ikke hadde behov for tiltalte, ble de ansett for å være på egenhånd. Videre var det to av de tiltalte som livnærte seg med veverprofesjonen for seg selv. Vitnemålene gir svært lite informasjon som kan hinte om hvorfor de ble arrestert utover dette, men årsaken til at de ble tatt kan være at vitnene var usikre på hvorvidt de kunne livnære seg ved sitt håndverk som lovgivningen krevde.

Videre ble Carl Olsen arrestert fordi han hadde engasjert seg i tjeneste hos en husmann og nok en gang kommer vitnenes vurderinger av behov for tjeneste i husholdet til syne da vitnene sa at husmannen «icke kan behøve en saa voxen Karl som denne, da det arbejde som falder for ham icke er af større vigtighed, end at Jens Joensen selv [begvemmelig?] kan forrette det».²⁵³ Sistemann i denne kategorien er Johan Andersen Lund som drev gjørtlervirksomhet på Grønland, men som bare hadde tillatelse til dette i Christiania. Det som kan synes rart i denne saken er at vitnene visste at han hadde gjort dette i «nogle aar» før han ble tatt.²⁵⁴

Sitter på egen hånd

I åtte av sakene ble tiltalte arrestert som løsgjenger fordi vedkommende var *på egenhånd*. Allerede i ordet ligger det en forståelse av at personen ikke var i tjeneste hos andre, og det ser ut til at vitnene brukte begrepet synonymt med at personen ikke var i tjeneste, men oppholdt

²⁵¹ Cathrine Amundsdatter, 14.12.1778, 92b-93b i ekstraretsprotokoll

²⁵² Anne Engebretsdatter 13.12.1780, 145a-147b i ekstraretsprotokoll

²⁵³ Carl Olsen 14.12.1778, 92b-93b i ekstraretsprotokoll

²⁵⁴ Johan Andersen Lund 15.12.1785, 293a-295b i ekstraretsprotokoll

seg et sted hvor hun eller han underholdt seg selv. Ved fire av sakene i denne kategorien ble begrepet *på egenhånd* brukt om kvinner som også ble beskrevet som ustadige i sin tjeneste av vitnene. Ifølge vitnene løp disse ut av tjenesten ettersom det passet dem, og deres oppfatning var at de tiltalte hadde vært for kort tid i tidligere tjenester. Slik sett kunde de også ha vært klaget inn for en tukthusrett av tidligere husbønder for ulydighet i tjenesten, men isteden ble de arrestert av øvrigheten i en periode hvor de «satt paa egenhaand», og ble anklagd som tjenesteløse. Disse fire hadde i tillegg ikke det beste ryktet om seg hva levemåte angikk.

Utenom denne kategorien var det ytterligere ti som ble beskrevet som å *sitte på egenhånd*, men hvor hovedanklagen synes å ligge i løsaktig levemåte, uvillig til å anta tjeneste, ulovlig næringsvirksomhet eller at vedkommende var tjenesteløs på grunn av barn eller dårlig helse. Begrepet var ikke utelukkende negativt ladet da vitnene eksempelvis viste forståelse for at en som var gravid måtte sitte på egenhånd, for «ingen kan være tiendt med, at antage til Condition en Frugtsommelig Pige». ²⁵⁵ En av måtene en på egenhånd kunne livnære seg på var ved å arbeide «i dagesviis hist og her». ²⁵⁶ Slik sett kunne det å sitte på egenhånd og være uten tjeneste stå i relasjon til forbudet i Tukthusanordningen av 1741 mot å ta seg dagarbeide selv om det ikke ble eksplisitt uttalt i vitnenes forklaringer.

Snart hos en og snart hos en annen

I kildematerialet var det enkelte personer som ble arrestert fordi vitnene ikke visste hvordan vedkommende ernærte seg, men i denne kategorien er de tiltalte samlet som vitnene visste at arbeidet korte perioder hos forskjellige folk slik Tukthusanordningen forbød. Sammenhengen mellom å være tjenesteløs og tjene til livets opphold med dagarbeid trer frem i vitnenes uttalelser om Svend Svendsen som «for omtrænt 1 par aars tiid siden er kommen udaf værckets Tieniste, og imidlertiid opholdt sig hiemme hos Een gammel Moder paa Værcket, arbejdet hos een og anden ved Værcket og paa den maade underholdt hende og sig.» ²⁵⁷ Utenom denne kategorien var det fem saker hvor vitnene eksplisitt sa at tiltalte livnærte seg ved å gå i dagarbeid eller arbeidet hos «en og annen», men hvor hovedanklagen synes å ligge i andre forhold. Hva slags arbeide dette kunne dreie seg om, gav vitnemålene i denne kategorien ingen hint om. Som tidligere antydte må en kunne anta at det var flere enn de som eksplisitt ble beskrevet som å være «snart hos en og snart hos en annen» som ernærte seg ved

²⁵⁵ Berthe Christensdatter 13.11.1779, 114a-114b i ekstraretsprotokoll

²⁵⁶ Anne Nielsdatter 15.12.1785, 293a-295b i ekstraretsprotokoll

²⁵⁷ Svend Svendsen 25.11.1776, 24a-24b i ekstraretsprotokoll

å ta dagarbeide eller tok mindre jobber hos forskjellige folk. Alternativet var vel å livnære seg på ulovlig vis med tigging.

Uvillig til å ta tjeneste

I denne kategorien er tre tiltalte som vitnene visste at hadde fått tilbud om fast tjeneste, men som ikke hadde tatt imot tilbudet. Christine Engebretsdatter og Karie Arnesdatter som bodde hos sine søsken hadde blitt anmodet av prestens medhjelper om å ta fast tjeneste – noe ingen av dem tok til følge. Broren til Karie virket mektig lei av at hun «skulle være hiemme ham til byrde», og hadde blitt oppfordret av vitnet til å melde fra til prestens medhjelper.²⁵⁸

Øvrige saker

I syv av sakene etter inkvisisjon ble det ikke gitt noe vitnemål i tukthusretten og i ytterligere 19 saker oppgav ikke vitnene noe informasjon som gir innsikt i fellende vurderinger som kunne ha ført til arrestasjon. Dette kunne dreie seg om tilsynelatende nøytral informasjon som hvor tiltalte bodde eller positive beskrivelser av tiltalte som at personen hadde oppført seg skikkelig eller hadde upåklagelig skussmål. Ut fra de tiltaltes egne forklaringer ser det ut til at disse arrestasjonene kunne dreie seg om alt fra tilsynelatende tjenestemangel av ulike grunner, anklage for å drive dagarbeid eller håndverk i for liten skala, eller arrestert som fremmede.

3.4.3 Oppsummering av vitnenes vurderinger av de tiltalte ved inkvisisjon

Løsgjengerbegrepet var gjennomgående i vitneutsagnene først og fremst knyttet til spørsmål om årlig tjeneste eller lediggang. Slik sett arresterte de hovedsakelig ut fra bestemmelser i Tukthusanordningen 1741 kap 3,§3 hvor det ble slått fast at alle arbeidsføre skulle være i årlig tjeneste eller lovlig næring, og at alle fremmede skulle ha pass og ikke «omflakke fra et til et andet Sted». I tillegg kom beskrivelser av tiltaltes levemåte og ofte en vurdering av husholdet hvor tiltalte ble arrestert med fokus på om det var behov for tiltalte der. Vitnenes vurderinger viser at de forholdt seg rigid til loven med tanke på tjenestetvang og hjemstavn ved arrestasjon siden de i retten tilsynelatende mente at ikke alle burde dømmes da de forsvarte enkelte av de tiltalte. Denne praksisen kan være utslag av lovens gråsoner og at vitnene anså sorenskriveren som mer kompetent til å tolke loven. Vitnenes rolle i retten ble å forklare hva

²⁵⁸ Christine Engebretsdatter 20.12.1787, 342-343b i ekstrarettsprotokoll og Karie Arnesdatter 11.11.1779, 113a-114a i ekstrarettsprotokoll

de visste om tiltalte og kunne slik legge føringer på utfall av saken. En må også spørre hvilken funksjon vitnene da gav inkvisisjonen hvis de i utgangspunktet tenkte at vedkommende de forsvarte ikke burde straffes. (Dette vil bli drøftet under kap 3.4.5.)

Løsgjengersakene var ikke entydige selv om hovedfokus var på tjenesteforhold og hjemstavn. Enkelte saker var overlappende med flere bestemmelser i Tukthusanordningen, for eksempel Michola Gundersdatter som oppholdt seg hjemme hos fattige foreldre uten tjeneste, og hadde vært vrang mot stefaren som gikk under paragrafen om «gjenstridige børn».²⁵⁹ Andre saker var overlappende med bestemmelser knyttet til «lade, ulydige, utroe» tjenestefolk hvor vitnene visste noe om tiltaltes negative oppførsel i tidligere tjenester, at tiltalte var «ustadig» eller at tiltalte ble arrestert «paa egenhaand» mens de egentlig skulle vært i tjenesten de var bundet i.²⁶⁰ Enkelte av sakene hvor tiltalte ble anklaget for lastverdig levemåte var overlappende med tjenestebestemmelser, eller bare arrestert ut fra bestemmelser om løsaktighet og drukkenskap.²⁶¹ I innledningen til inkvisisjonssakene var alle de tiltalte innkalt for løsgjengeri, men det er vanskelig å si om hver enkelt tiltalt ble ansett for å være løsgjengere av vitnene. Eksempelvis er det mulig at flere av de som ble arrestert for å ikke ha søkt kristendomsundervisning egentlig ble arrestert ut fra andre henseender enn å få bukt med løsgjengeri.

3.4.4 Vitnenes kjennskap til de arresterte

Ut fra Tukthusanordningen kunne folk forvente at det to ganger årlig til omtrentlig faste tider ville bli holdt inkvisisjoner, men som tidligere vist (tabell 1) varierte det når og hvor hyppig inkvisisjonene ble holdt. Det er mulig at årsaker til at inkvisisjonene ble holdt kunne være forutsigbare tegn på at det kom til å bli gjennomført jagninger, men hvor vilkårlig eller målrettet var *arrestasjonene* når inkvisisjonen først ble gjennomført? For å komme nærmere et svar på dette spørsmålet har jeg sett på hvordan vitnene som arresterte gav uttrykk for om de kjente tiltalte eller ikke.

²⁵⁹ Tukthusanordningen av 1741, kap 3, §6

²⁶⁰ Tukthusanordningen av 1741, kap 3, §4

²⁶¹ Tukthusanordningen av 1741, kap 3 §7 og §10

Tabell 3: Vitnenes kjennskap til de tiltalte, Aker 1776-1787²⁶²

Kat.1	Vitnene kjente til tiltaltes næringsgrunnlag, oppholdssted, oppførsel og/eller andre personlige forhold.	58
Kat. 2	Vitnene beskrev forhold i husholdet hvor tiltalte oppholdt seg, og personlige forhold hvis vitne kjente til tiltalte.	25
Kat. 3	Vitne hadde tidligere observert, hørt rykte om, og/eller fått informasjon om tiltalte.	20
Kat. 4	Vitnene oppgav at de ikke kjente tiltalte.	19
Kat. 5	Vitnenes beskrivelse av arrestasjon gir inntrykk av at møtet var tilfeldig.	14
Kat. 6	Vitnene gav beskrivelser av tiltaltes karakter, oppførsel eller personlige trekk.	12
Kat. 7	Vitne hadde tidligere irettesatt tiltalte	10
Kat. 8	Tiltalte har tidligere vært i arbeid hos vitne	5
Kat. 9	Tiltalte ble angitt for øvrigheten	5
Kat. 10	Vitne kom ikke til orde, eller gav lite informasjon.	8
	SUM	176

Kategori 1: vitnene kjente til flere forhold ved tiltaltes situasjon

I denne kategorien er 58 personer som vitnene synes å kjenne til noe eller bedre før inkvisisjonen fordi i disse sakene gav vitnene uttrykk for at de kjente til flere forhold ved tiltaltes livssituasjon. Dette var forhold som berørte tiltaltes næringsgrunnlag, oppholdssted, oppførsel og/eller andre personlige forhold. Med næringsgrunnlag menes hvor tiltalte tidligere hadde hatt tjeneste og hvorvidt tiltalte var i tjeneste ved inkvisisjonen. Hvis personen ikke var i tjeneste kunne vitnene gjerne ha informasjon om hvordan vedkommende da underholdt seg selv, og eventuelt andre i sin husstand (ofte gamle foreldre). I et flertall av disse sakene gav vitnene også uttrykk for at de visste hvor tiltalte oppholdt seg enten det var navn på en person de leide hos, hjemme hos foreldre eller et område. Videre hadde vitnene gjerne en formening om tiltaltes oppførsel eller karakter, men dette ble ofte gitt i indirekte form slik som «at det intet uskickelig har hørt eller veed om denne [person]». I andre saker kommer det også til uttrykk at vitnene selv hadde observert tiltaltes oppførsel. Videre kunne vitnene kommentere andre personlige forhold som skade eller sykdom. Disse forholdene som vitnene nevnte i sine beskrivelser kom gjerne i form av at forhold «er dem bekjent». Dette gir inntrykk av at de ikke i alle tilfeller kjente tiltalte direkte, men allikevel kjente til vedkommende.

Det er vanskelig å si i hvilken grad vitneutsagnene gav uttrykk for at vitnene kjente til tiltalte eller om informasjonen de oppgav var tilegnet under eller etter inkvisisjonen. En indikasjon på at vitnene hadde lagt merke til personen før inkvisisjonen kan være vitnenes utsagn om *hvor lenge* tiltalte har oppholdt seg på et sted eller vært uten tjeneste. Dette kan og

²⁶² Tabellen er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstrarettsprotokoll

være uttrykk for at lensmannen og presten med sine medhjelpere holdt oversikt over innbyggerne. I 39 av tilfellene under kategori 1 mente vitnene at tiltalte hadde oppholdt seg på et sted eller vært uten tjeneste en periode som varierte mellom *nogen tid* som *3 uger* til *et par aars tid, mange aar* og *alltid*.

Kategori 2: vitnene kjente til husholdet hvor tiltalte oppholdt seg

I 23 av sakene gav vitnene uttrykk for at de kjente til flere forhold i husholdet hvor tiltalte ble arrestert eller oppholdt seg, men gav liten eller ingen informasjon om tiltalte. I kun tre tilfeller sa vitnene direkte at de kjente tiltalte. I flertallet av sakene uttalte vitnene seg i vage ordelag om tiltalte som at de «intet uskikelig veed/hørt om», «intet andet hørt [...] end anstændigt», «saavidt dem bekiendt». Om husholdet gas det opplysninger om hvem og hvor mange som bodde der, og ofte i hvilken tilstand disse var i. Bortimot alle husholdene i denne kategorien dreide seg om barn som oppholdt seg hjemme hos sine gamle foreldre eller andre eldre slektninger. I tre tilfeller ble tiltalte arrestert i tjeneste fordi vitnene mente det ikke var bruk for dem i husholdet. Hovedinntrykket av disse sakene er at beskrivelsene vitnene gav av husholdene var observasjoner som er gjort under inkvisisjonen og ikke nødvendigvis forhold vitnene kjente til fra før.²⁶³

Kategori 3: vitnene har hørt rykte om eller observert tiltalte

I denne kategorien tilhører de tiltalte hvor vitnene gav uttrykk for at de ikke kjente tiltalte direkte, men hadde enten observert tiltalte oppholde seg et sted, hørt rykter om tiltalte eller besatt noe informasjon om vedkommende. En observasjon kan handle om at vitnene kun hadde sett personen tidligere, men ikke visste noe mer om vedkommende, eller sett tiltalte i en situasjon som bekrefter rykter eller antakelser. For eksempel ble ryktet om Anne Isachsdatter som løsaktig bekreftet av at hun en gang ble observert sammen med en mannsperson på veien som vitnet syntes var mistenkelig.²⁶⁴ Et rykte kunne handle om at tiltalte hadde ord på seg for å være ustadig i tjeneste, løsaktig eller mistenkt for å drive med naskeri, ran eller overfall på veiene. Vitnene kunne også ha fått informasjon av andre, som med Ragnild Olsdatter hvor lensmannen hadde fått vite av mannen hun oppholdt seg hos, at

²⁶³ Eksempel: «Lænsmanden anmeldte at man toeg Karie Nielsdatter paa Pladsen Himstad, under formeening af at hun var Løsgjænger, men derhos erfarede at hendes Moder var Syg og Sengeliggende og havde icke fleere børn hiemme end denne eene.» Karie Nielsdatter, 29.11.1776, 24b-26b i ekstraretsprotokoll.

²⁶⁴ Anne Isachsdatter 5.9.1778, 78b-80a i ekstraretsprotokoll

hun kun hadde «tilhold i hans huus, men icke med tieniste».²⁶⁵ I noen tilfeller sa vitnene også at de *visste* noe om personen; som for eksempel at tiltalte ikke hadde vært til konfirmasjon, vært uvillig til å la seg undervise eller uvillig til ta imot tilbudt tjeneste. Det er mulig at presten eller andre personer hadde meldt fra om slike forhold.

Kategori 4: vitnene oppgav at de ikke kjente tiltalte

I 19 av inkvisisjonssakene oppgav vitnene at de ikke kjente tiltalte, og oppgav ikke noe ytterligere informasjon som skulle tilsi at de visste om personen fra før inkvisisjonen.

I to av sakene hvor vitnene sa de ikke kjente vedkommende var allikevel lensmann Knoph tilstede i retten og gav uttrykk for at han kjente de tiltalte. Det er mulig det var han som hadde beordret disse to arrestert, men han beskrev dem kun i positive ordlag som «Duelig arbeids Karl», og et «meget got Skudsmaal». Et annet spørsmål som melder seg er hva vitnene la i det å *kjenne noen*? I de andre kategoriene finnes ytterligere uttalelser av vitner hvor de sa direkte at de ikke kjente tiltalte, men gav allikevel uttrykk for at de kjente til forhold i tiltaltes liv, for eksempel:

Vidnerne Harrald Dahl og Knuud Larsen forklarede: at denne Anne Hansdatter er dem ubekjendt, og veed intet andet om hende, end at hun er en løs og leedig Persohn uden tieniste, og har opholdt sig i Jesper Ormesunds huus nogen tiid.²⁶⁶

Kategori 5: tilfeldig møte med arrestant

Arrestasjonene i denne kategorien ser ut til å være tilfeldige fordi vitnebeskrivelsene gir kun innsikt i arrestasjonsøyeblikket og ikke noe uttrykk for at vitnene kjente arrestantene fra før. I kun et tilfelle sa vitnene at arrestanten var «dem bekiendt», men gir deretter inntrykk av at arrestasjon var tilfeldig da vitnene sa at de anså ham som «Løsgienger da de ved Indquisitionen antraf ham».²⁶⁷ Beskrivelsene av arrestasjonen inneholder gjerne hvor personen ble anholdt, eventuelt hva som ble sagt av ulike parter under arrestasjonen, hvilke vurderinger vitnene gjorde av vedkommende og i noen tilfeller hvilke tilstand arrestanten ble funnet i. Når det gjelder grad av tilfeldighet i møte med arrestantene er det flere vitnebeskrivelser i ekstraretsprotokollen enn de tilhørende denne kategorien som kan tolkes slik at arrestasjonen ikke var planlagt, selv om en kjente personen fra før, som med Johanne Olsdatter hvor vitnene sa:

²⁶⁵ Karen Ragnild Olsdatter, 8.7.1776, 10b-12a i ekstraretsprotokoll

²⁶⁶ Anne Kirstine Hansdatter, 29.11.1776, s 24b-26b i ekstraretsprotokoll

²⁶⁷ Simen Andersen 5.5.1781, 156a-157a i ekstraretsprotokoll

at de intet uanstendig veed om hende, og at hun opholder sig hos hendes moder, som ved at drive Slagtehandel, fuldkommen kan behøve hendes Tieneste men aarsagen til hendes anholdelse var, at de da Inquisitionen passerede, forefant hende i et huus, som just ikke er af de slags hvori de fører den bedste levemaade.²⁶⁸

Kategori 6: vitnene beskrev tiltaltes karakter, oppførsel eller personlige trekk

Vitneutsagnene i disse 12 sakene inneholder i hovedsak beskrivelser av den tiltaltes person. Dette kan være beskrivelser av levemåte som «til ingen laster henfalden», «hennes forhold og levemaade har altid været upaaklagelige», «hun synes å være noget ustadig» eller «han er icke forfalden til andre laster end brændeviins Drik». Beskrivelser som berører tiltaltes person kan også handle om sykdom og hvorvidt tiltalte var arbeidsfør, eller om personen hadde godt skussmål eller ord på seg. I et par av disse sakene gis innblikk også i arrestasjonen, og i et par andre saker virker det som at vitnene visste hvor tiltalte tidligere hadde hatt tjeneste. Hvorvidt vitnene kjente til disse personene før inkvisisjonen er vanskelig å si. I noen av sakene gis det beskrivelser av tiltalte som vitnene nok kunne ha fått i etterkant eller under inkvisisjonen, men i enkelte tilfeller virker det også som at vitnet var kjent med tiltalte:

Halvor Blindern som Præstens Medhielper declarerede under Eed, at denne Anne Olsdatter er et saadant Fruentimmer, som icke er meget for at have Tieniste, ligesom han og troer, der ere faae som til Tieniste vil antage hende, til og fra gaaer hun paa sin egenhaand, og nu til sidst, er hun bleven greeben i en Plads under Gaustad som Løsgjænger²⁶⁹

Kategori 7: tiltalte har tidligere blitt irettesatt

Vitnene hadde i ti av inkvisisjonssakene tidligere irettesatt tiltalte. I denne kategorien er ikke de tatt med som tidligere hadde vært på tukthuset, unntatt en sak hvor vitnene nevnte eksplisitt at de kjente igjen personen fra tidligere tukthusdom. Med Marthe Marie ble det ikke nevnt eksplisitt at vitnene tidligere hadde irettesatt henne, men det ene vitnet hadde arrestert henne i en tidligere sak fire måneder forut og burde kjenne henne igjen.²⁷⁰ I resten av sakene hadde de tiltalte tidligere blitt irettesatt angående mangel på tjeneste og konfirmasjon: Tre hadde fått beskjed om å komme seg i tjeneste, ei annen har fått advarsel om å ikke løpe ut av sin tjeneste og en hadde fått beskjed om å «indfinde sig til skoelegang». Noe av irettesettelsen gikk ikke på tjenesteforhold, men på levemåte som eksempelvis med Hans Nielsen som tidligere hadde fått beskjed om å innfinne seg hos presten fordi en jente fra Ringeriket hadde

²⁶⁸ Johanne Olsdatter, 20.12.1787, 342a-343b i ekstraretsprotokoll

²⁶⁹ Anne Olsdatter, 29.11.1776, 24b-26b i ekstraretsprotokoll

²⁷⁰ Ole Halvorsen er vitne når Marthe Marie Larsdatter Tronrud står for retten både 5.5.1778 og 5.9.1778.

meldt fra om at han var far til hennes barn. Tiltalte sa han ikke var far til barnet og nektet å møte opp hos presten.²⁷¹

Kategori 8: tiltalte har vært i tidligere arbeidsforhold hos vitnene

I fem saker kommer det frem at tiltalte tidligere hadde vært i tjeneste hos et av vitnene.²⁷² I tre av disse sakene virker det som at det var tidligere arbeidsgiver som arresterte tiltalte. Hvis det var tilfelle må det ha oppstått noen absurde situasjoner; da ville for eksempel Randi Pedersdatter blitt arrestert av sin tidligere arbeidsgiver Lars Eeg bare noen dager etter at hun gikk ut av tjeneste hos ham.²⁷³ To av de andre tiltalte hadde tidligere vært i tjeneste hos lensmann Knoph, men det ser ikke ut til at det var ham som arresterte disse.

Kategori 9: Tiltalte har blitt angitt for øvrigheten

Det er vanskelig kun ut fra vitneutsagnene å vurdere hvem som ble angitt for lensmannen og medhjelperne, men i fem tilfeller var det sannsynlig at dette hadde skjedd og følgelig var disse arrestasjonene antagelig målrettet. I to saker står det eksplisitt at tiltalte var blitt meldt fra om til øvrigheten og at dette var grunnen for arrestasjonen. Det kan også tyde på at Ole Friderichsen ble angitt for øvrigheten som løsgjenger da det møtte opp et vitne i retten som sa at han hadde gitt Ole tjeneste, men tiltalte hadde stukket av. Det står ikke noe informasjon om hvordan han ble arrestert, men siden de øvrige vitnene ikke kjente noe særlig til han er det sannsynlig at denne misfornøyde arbeidsgiveren hadde meldt fra.²⁷⁴ Presten fulgte også med i lokalmiljøet og i to av sakene ble det lagt frem anmeldelse fra presten hvor vitnene sa seg enig innholdet om de tiltaltes drukkenskap og levemåte. Vitnene må således ha visst om tiltaltes levemåte før rettsaken. Presten leverte inn attest i flere av de øvrige rettsakene hvor det ikke kommer frem om medhjelperne som arresterte visste om tiltaltes levemåte slik at det er vanskelig å si om de sakene var målrettet.

3.4.5 Inkvisisjonen: en målrettet eller vilkårlig prosess?

I doktoravhandlingen om løsgjengeri i Sverige på 1830-tallet stiller Theresa Johnsson spørsmål om «hvor forutsigbart, konstitusjonelt og rutinemessig» øvrighetens myndighet ble

²⁷¹ Hans Nielsen, 6.12.1781, 173b-174a i ekstraretsprotokoll

²⁷² Ole Olsen Huckeback er ikke regnet med i denne kategorien, men han hadde gjort noe snekkerarbeid for det ene vitnet, men han ble anmeldt av presten for drukkenskap og er ordnet under kategori 9.

²⁷³ Randi Pedersdatter 5.5.1778, 56a-57b i ekstraretsprotokoll

²⁷⁴ Ole Friderichsen, 14.12.1778, 92b-93b i ekstraretsprotokoll

utøvet med tanke på hvilke handlingsrom dette skapte for allmuen.²⁷⁵ Hun konkluderer med at vilkårlighet var en integrert del av rettssystemet. De som ikke hadde «laga försvar» og dermed var «forsvarsløse» skulle dømmes som løsgjengere, men hva dette forsvaret skulle inneholde for at det ble regnet som gyldig kunne variere. Johnsson skriver: «Det fanns flera olika skäl till att använda sig av bestämmelser om laga försvar och andra lösdriveriregler och egentligen gick ingen obesutten, tjänstlös person riktigt säker.»²⁷⁶ I denne oppgavens kildemateriale kom de tiltalte for løsgjengeri i kontakt med to instanser som skulle vurdere deres skyld eller uskyld: vitnene som arresterte og sorenskriveren som dømte. I første omgang kan en stille spørsmål om vilkårlig eller målrettet arrestasjonene av løsgjengere i Aker var ved inkvisisjonen?

Det trer et sammensatt og uklart bilde frem i forsøket på å besvare hvor målrettet arrestasjonene var. Et hovedproblem er å tidfeste når vitnene fikk informasjonen om tiltalte som de gjengav i retten. Det ser allikevel ut til at vitnene kjente til en del av de arresterte fra før – samtidig var det en del saker hvor vitnene sa de ikke kjente tiltalte og flere hvor vitnene gav uttrykk for at arrestasjonen skjedde ved et tilfeldig møte. Selv i sakene hvor vitnene antageligvis kjente til tiltalte før inkvisisjonen kan en ikke med sikkerhet argumentere for at arrestasjonene var målrettet – også disse møtene kan ha vært tilfeldige. En indikator på at en del av arrestasjonene var vilkårlige er at det kunne variere stort hvor lenge de tiltalte hadde vært kjent for vitnene. Det er eksempel på ei som ble arrestert samme dag hun ankom stedet der hun ble arrestert, mens andre hadde vært kjenninger av vitnene i et eller flere år. En person medhjelperne hadde kjent til lenge kunne de arrestert utenom inkvisisjonen hvis det var grunnlag for det.

På en annen side kan det se ut til at øvrigheten kunne vente med å arrestere folk til inkvisisjonen skulle holdes da enkelte hadde blitt irettesatt tidligere av vitnene eller presten uten forbedring, og enkelte var blitt angitt for øvrigheten som løsgjengere eller ulydige. I tillegg må en kunne anta at flere av de om ble anklaget for løsaktighet og drukkenskap var planlagte arrestasjoner da presten i flere av sakene leverte inn anmeldelse eller attest angående deres levemåte. Presten og hans medhjelpere fulgte også med på hvem som hadde vært til nattverd og konfirmasjonsundervisning slik at det er sannsynlig at noen av de som ble arrestert med mangel på dette som bakgrunn var ønsket arrestert fra geistligheten sin side. Et

²⁷⁵ Johnsson, *Vårt fredliga samhälle*, s 152

²⁷⁶ Johnsson, *Vårt fredliga samhälle*, s 502

forhold som kan tyde på dette var at flertallet av de som ble arrestert med bakgrunn i geistlige henseender ble arrestert samtidig.²⁷⁷

Det tilfeldige møtet med arrestanten kunne være en forutsetning for arrestasjon, men hvor vilkårlig var *årsakene* til at de tiltalte ble arrestert? Som tidligere vist var medhjelperne strenge i sin tolkning av loven med tanke på tjenestetvang og hjemstavn. De arresterte personer på tross av frikjennende faktorer som at tiltalte faktisk var bundet i tjeneste, eller at tiltalte var for svak til å være i tjeneste. Slik kan en si at tolkningen av loven ved enkelte tilfeller var noe uforutsigbar da en kunne bli arrestert selv om det var forhold i livssituasjonen som ifølge loven skulle være frikjennende. I tillegg var det flere saker hvor vitnene ikke gav uttrykk for hvorfor de arresterte tiltalte, men sa de ikke kjente vedkommende eller beskrev bare positive trekk ved tiltalte.

Loven var konkret i bestemmelsene om hvem som skulle regnes som verdig og uverdigg fattig, men å vurdere hvem bestemmelsene omhandlet i praksis var ikke nødvendigvis like tydelig. I praksis må det ha vært vanskelig å vurdere hvem som «formedelst Alderdom og Akrøbelighed ei kan fortjene Føden», hvor mye arbeidskraft hvert enkelt forelder eller husmann skulle *behøve*, og det krevde en viss kjennskap til tiltalte over tid for å kunne være helt sikker på personens karakter eller tjenesteforhold. Denne kjennskapen kunne ikke lensmannen eller medhjelperne ha i alle tilfeller med tanke på at Aker var geografisk stort område med en skiftende befolkning. Da kan det virke som at de heller arrestert en for mye enn en for lite.

Tukthusanordningen skisserte på en måte ytterpunkter med bestemmelsene om verdig og uverdigg fattig – enten var man arbeidsufør eller arbeidsdyktig. I hvilken grad de tiltalte var arbeidsføre varierte og enkelte ville ha vanskelig for å få seg tjeneste selv om de til en viss grad var arbeidsføre. Loven la ansvaret på arbeidsføre mennesker om å ta tjeneste eller melde fra om at de var ledige til øvrigheten, men om ikke tjeneste åpnet seg for dem må veien til dagarbeide og tigging ha vært kort. Tukthusanordningen satte ørkesløshet som en motsetning til årlig tjeneste, men ut fra de tiltaltes forklaringer i kap 5.4 får vi se at skillet nødvendigvis ikke var så skarpt.

Lensmannen og medhjelpernes mandat ved inkvisisjonen var å søke etter løsgjengere slik at «ikke en eneste Krog i Stiftet af dem forbigaaes, paa det at alt liderligt og unyttigt Pak

²⁷⁷ Johanne Maria Hansdatter, Gunder Andersen og Ole Olsen ble arrestert 25.11.1776, 24b-26b. Amund Larsen, Ole Olsen Huckeback, Olia Olsdatter og Cathrine Amundsatter ble arrestert 14.2.1778, 92b-93b. Hans Nielsen og Karen Olsdatter (arrestert som løsgjenger, men presteattest i retten ang løsaktig oppførsel) ble arrestert 6.12.1781, 173b-174a i ekstraretsprotokoll.

aldeles kan vorde udryddet».²⁷⁸ I praksis ble de fleste løsgjengertiltalte ved inkvisisjonen i Aker 1776-1787 frikjent, og en kan stille spørsmål om hvilke funksjon inkvisisjonen hadde utover det å renske stiftet for løsgjengere? I Sverige ble «løsgjenger» omtalt som «försvarslös» i lovtekstene etter 1833, og pekte tilbake på den eldre termen å ha «laga försvar». Åpenbare lovlige forsvar var hvis en kunne vise at man hadde en husbonde eller matmor, eller var innehaver av jord. Hva som ble regnet som lovlig forsvar utover dette var opp til hver enkelt som dømte å avgjøre.²⁷⁹ Det er mulig noe av det samme mønsteret lå bak arrestasjonene av løsgjengere i Aker, hvor de tiltalte ble arrestert for at deres forklaring angående tjenesteforhold eller næring skulle bekreftes i retten. I kap 5 vises at flere ble frikjent fordi avtale om tjeneste eller arbeidsforhold de allerede stod i ble bekreftet i retten av husbond.

Johanne Bergkvist påpeker i sine undersøkelser av betleri- og løsgjengersaker i Christiania på slutten av 1700-tallet, at «til tross for at tukthusstraff var en reell trussel for alle de arresterte, er det grunn til å understreke at arrestasjonene hadde som hovedhensikt å bortvise folk uten hjemstavn fra byen eller true folk til å slutte å tigge og skaffe seg lovlig og fast tjeneste.»²⁸⁰ En skal ikke se bort fra at arrestasjonene også i Aker ble gjennomført med formål om å true og tvinge folk ut i arbeid, eller bortvise uønskede fremmede. Bergkvist viser også at jagninger kunne enkelte ganger bli gjennomført med kartlegging av fattigdom som hensikt.²⁸¹

²⁷⁸ Tukthusanordningen av 1741, Kap. 4: om Inquisitionerne i Stiftet.

²⁷⁹ Johnsson, *Vårt fredliga samhälle*, s 309

²⁸⁰ Berkvist, *en Haard og Dyr Tid*, s 140

²⁸¹ Berkvist, *en Haard og Dyr Tid*, s 75

4 Arrestasjon utenom inkvisisjon

I ekstrarettprotokollen for Aker ble det i perioden 1776-1787 ført at 34 personer ble arrestert som løsgjengere utenom inkvisisjonen, og av disse ble 23 dømt til tukthusstraff. Det vil si at 68% av de som ble arrestert for løsgjengeri utenom inkvisisjonen ble dømt, mens 22% av sakene fra inkvisisjonen endte med tukthusdom. Utfra dette kan en stille spørsmål om hvorfor prosentandelen av dømte blant de arresterte utenom inkvisisjon var så høy.

Tabell 4: Antall tiltalt og dømt for løsgjengeri uten inkvisisjon, Aker 1776-1787²⁸²

År	1776	1777	1778	1779	1780	1781	1782	1783	1784	1785	1786	1787	sum
Antall tiltalt:	1	3	12	2	2	4	4	1	2	2	0	1	34
Antall dømt:	1	3	7	1	2	2	4	1	1	0	0	1	23

I dette kapittelet gis en gjennomgang av hvorfor de tiltalte utenom inkvisisjonen ble arrestert, men sakene med tiltaltes forklaring og utfall på dom kommer til å bli ytterligere utdypet i kapittel 6, fordi disse sakene er mer komplekst sammensatt med tanke på antall vitner, mengde informasjon og interaksjon mellom aktørene sammenlignet med inkvisisjonssakene. Her er sakene strukturert etter hvem som anklagde de tiltalte.

4.1 Arrestert på initiativ fra øvrigheten

Det er ikke mulig i alle sakene å avgjøre hvem som tok initiativ til arrestasjonene utenom inkvisisjonen, men i 14 av sakene kan en med nokså stor sikkerhet slå fast at det var øvrigheten som stod bak fordi vitnene som stilte var av øvrigheten, eller informasjon som vitnene oppgav tilsa at det var øvrigheten som stod bak.

Ni av disse sakene ligner i karakter på inkvisisjonssakene, der spørsmål om årlig tjeneste, levemåte og hjemstavn stod i fokus, men flere av disse sakene var sammensatt av flere anklager. Vitnene forklarte at flertallet av disse ni ble arrestert fordi de var ustadige i tjenesten eller var uten tjeneste, uten pass og/eller fast tilholdssted, og noen ble anklaget for

²⁸² Tabellen er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstrarettprotokoll

naskerier. To av de ble ansett som fremmede som før var blitt advart mot å oppholdt seg i bygden, og en hadde tidligere vært på tukthuset. I tillegg hadde vitnene negative ting å si om nesten alle disse tiltaltes levemåte. Dette tyder på at øvrigheten kjente godt til tiltalte. Karen Eriksdatter var den eneste som skilte seg ut blant disse ni. Hun ble arrestert blant annet for løsaktighet da hun hadde født et barn utenom ekteskap, men vitnene snakket ellers i positive ordelag om henne.²⁸³ I ytterligere to av rettsakene hvor de tiltalte ble arrestert utenom inkvisisjonen stilte det ikke vitner. Aktor anklagde disse for å være tjenesteløse, så det kan ha vært årsak til arrestasjonen.²⁸⁴ Videre ble tre brødre arrestert høsten 1778. Vitnenes forklaringer angående årsak til denne arrestasjonen er vagt gjengitt i kildene, men det antydes at guttene ble arrestert fordi de bodde hjemme hos sin far på en husmannsplass som ikke skulle behøve så mye arbeidskraft.²⁸⁵

4.2 Arrestert etter initiativ fra allmuen

Felles for alle sakene hvor allmuen meldte fra til øvrigheten, var at alle de tiltalte var anmeldt for en eller flere faktorer knyttet til løsgjengeri, men i de fleste sakene var det andre lovbrudd som utløste arrestasjonene. De som stilte som vitner i disse rettsakene var fornærmede i saken, og/eller andre som var tilstede da lovbruddene ble begått. I den grad lensmann, bygdevekter eller medhjelpere kom til orde var det fordi de hadde blitt tilkalt for å arresterte tiltalte. I ekstraretsprotokollen var det 14 saker som tydelig ble klaget inn av allmuen, hvorav elleve endte med dom. Dette kan være indikere alvorlighetsgraden i sakene. Av de 14 tiltalte som sannsynligvis ble arrestert av øvrigheten, ble bare halvparten dømt til tukthus.

I fem av sakene hvor allmuen meldte fra, hadde tiltalte begått tyverier som utløste arrestasjonen, og de kunne like gjerne vært anklaget for tyveri som løsgjengeri. Saken til Hans Olsen kan stå som eksempel på at det gjerne skulle noe mer alvorlig til enn mangel på tjeneste eller pass før allmuen meldte fra.²⁸⁶ Tiltalte ble beskyldt for å ha solgt en trøye som ikke var hans, og tatt penger han hadde fått for å kjøpe brød i et ærend for den fornærmede Anders Schullerud. Anders sa han hadde kjent Hans fra hans ungdom, og mente at han «altid har strippet omkring som en løsgjænger». Alikevel var det først når de angivelige tyveriene ble

²⁸³ Karen Eriksdatter, 14.11.1781, 170b i ekstraretsprotokoll.

²⁸⁴ Ingeborg Marie Larsdatter og Marie Andersdatter 15.9.1785, 284b-285a i ekstraretsprotokoll

²⁸⁵ Ole, Lars og Hans Pedersen 16.11.1778, 88a i Ekstraretsprotokoll.

²⁸⁶ Hans Olsen 3.4.1777, 28b29a i ekstraretsprotokoll

begått at Hans ble arrestert. Anders kan neppe ha vært opptatt av at Hans ble arrestert som løsgjenger før lovbruddene, det kan tvert i mot se ut til at den fornærmede brukte denne tjenesteløse gutten til å gå ærender for seg.

Videre møter vi tre personer som ble arrestert etter å ha brutt seg inn i et hus og skadet inventar eller mennesker.²⁸⁷ Dette er hendelser som synes å ha hatt en skremmende effekt på de som vitnet i retten og kunne fortone seg dramatisk som her: Amund Thoresen var kjent i bygden for å ha gått omkring uten fast bosted, og var «Forfalden til Drik», men en dag hadde Amund i beruset tilstand gått inn i stuen til de fornærmede og krevd å få brennevin. De fornærmede hadde nektet å gi ham dette, da deres husbond og matmor ikke var hjemme. Amund hadde deretter gått sin vei, men kom tilbake etter en stund, brakk opp døren og «nøglen som sad i dørrèn vred han i støcker». Da han fortsatt ikke fikk brennevinen han bad om, begynte han å løpe etter den hjemmeværende tjenestepiken for å slå henne, og da hun var ute for å hente forsterkninger hadde han støtt et barn mot en kiste «saaledes at det gik hull paa armen».

Ytterligere to personer ble arrestert som følge av fyll og utsvevelser. I saken mot Lars Augustinusen var det foreldrene som hadde klaget ham inn til myndighetene fordi han var «henfalden til adskillige lastværdige udsvevelser». Foreldrene så seg nødt til å anmelde sønnen slik at «ansvaret ikke skulle blive deres», det at han ikke ville endre sin levemåte. Vitnene beskrev tiltalte som en mistenkt for å ha seksuell omgang med en jente, en mann uten fast tjeneste som ikke gikk til nattverd, og han hadde visstnok «altid [...]været henfalden til Drik, støyen og vidtløffthged».²⁸⁸ Med tanke på at Lars oppholdt seg ofte på Grønland, hvor lensmann Knoph med medhjelpere holdt øynene åpne, er det noe forunderlig at han som en 30 år gammel mann som måtte bli anmeldt av sine foreldre før han ble stilt for retten.

Som vi har sett tidligere i kapittelet var det flere som under inkvisisjonen ble arrestert på husmannsplasser. Ulricha Elionora Lagergreen ble anmeldt av en prokurator for å ha oppholdt seg på en husmannsplass som tilhørte hans gård.²⁸⁹ Det kommer ikke tydelig frem av forklaringene hvordan han oppdaget denne svenske kvinnen, men hennes plan var å kunne få tjeneste på husmannsplassen. I retten kom det fram at hun tidligere hadde blitt pålagt å forlate landet, men på hjemreisen overtalte hun vakten til å dra tilbake til Grønland.

²⁸⁷ Amund Thoresen 15.12.1778, 93b-94a, Joen Nielsen 8.1.1779, 94b-95a, Karie Knudsdatter 26.5.1784, 248a-248b i Ekstraretsprotokoll.

²⁸⁸ Lars Augustinusen 25.5.1778, 70b-71a i Ekstraretsprotokoll.

²⁸⁹ Ulricha Elionora Lagergreen 24.3.1778, 49b-50a i ekstraretsprotokoll

Thore Pedersdatter ble stilt for retten to ganger i oppgavens kildemateriale. Første gang hun ble stilt for tukthusretten var i slutten av juni 1778 hvor det tilsynelatende var en kjøpmann som hadde klagd henne inn da konen hans mente Thore skyldte henne penger. Den gangen ble Thore frikjent mot at hun dro ut av bygden i tjeneste hos broren, og ikke kom tilbake. Dette forbudet overholdt hun ikke, og i oktober samme år ble hun igjen arrestert. Da kan det virke som at øvrigheten hadde bestemt seg for «å ta henne» da det var hele 13 vitner som stilte i retten. I rettsak nummer to var Thore blitt klaget inn for bedrageri av Johannes Østergaard. Thore hadde ifølge vitnene lånt en stor sum med penger av hans kone, og gitt henne en gjenstand som pant på lånet. Da Thore ville ha tilbake pantet sitt ble det krangel mellom henne og utlåneren på hvor mye den resterende gjeld var på.²⁹⁰

Lars Joensen ble også stilt for retten to ganger. Første gang var han arrestert under inkvisisjonen, og ble stilt for retten i november 1779 hvor han ble anklaget og dømt for drukkenskap og tjenestemangel. Ikke lenge etter at han hadde sluppet ut etter et år i tukthuset ble han på nytt arrestert, da utenom inkvisisjonen.²⁹¹ Ut fra egen forklaring hadde han etter tukthusoppholdet fått tjeneste, men husbonden var ikke fornøyd med ham og klagde ham etter noen uker i tjeneste inn for en tukthusrett. Lars ble frikjent på grunn av manglende bevis, men det gikk bare et par uker før han igjen ble arrestert. Denne gangen ble han arrestert av tilhørende folk på Stabeck gård for hans trusler om å brenne ned gården til sin forhatte bror og stjele en hest av ham. Vitnene kunne ellers opplyse om at han var uten tjeneste og var «aldeles forfalden til drik».

Til slutt er en sak hvor tiltalte ble anmeldt som løsgjenger, men hvor sakens kjerne var en personlig konflikt. Anne Margrethe Wilhelmsdatter hadde forlovet seg med sin husbond på husmannsplassen Titut, og dette syntes ikke faren til husbonden noe om. Det gikk hardt for seg mellom tiltalte og klageren. Det ene vitnet, som hørte til en annen husmannsplass under samme gård, forklarte at Anne hadde:

[...] opført sig gienstridig imod hans Fader Christen Løhren, i det hun har brugt en stem [...], og skieldet ham, og hvilket igjen har givet ham, som ellers en Collersk og skrøbelig mand, anledning til at prygle hende, og har hun derimod ved saadan anledning igjen overfaldet ham, slaaet og revet ham i ansigtet.»²⁹²

Anne Margrethe sa opp stillingen sin og ble anklaget for løsgjengeri.

²⁹⁰ Thore Pedersdatter 29.6.1778, 68a-68b i ekstrarettsprotokoll

²⁹¹ Lars Joensen Stabeck stod for retten 11.11.1779, 113a-114a og 16.2.17781, 151a-151b i ekstrarettsprotokollen.

²⁹² Anne Mergrethe Wilhelmsdatter 6.3.1779, 97a-98a i ekstrarettsprotokoll

4.3 Arrestert ut fra felles interesse i allmuen og øvrigheten?

I fem av sakene hvor tiltalte ble arrestert utenom inkvisisjonen kommer det ikke tydelig frem hvem som hadde tatt initiativ til arrestasjonen. I disse sakene stilte både øvrigheten og allmuen som vitner til de tiltaltes forseelser. Av øvrigheten var prestens medhjelpere som bodde på Grønland representert i alle sakene.

Foreldrene til Dorthe Andersdatter hadde et par år før hun ble arrestert losjert hos Lars Eeg som var prestens medhjelper på Grønland. Der hadde Lars blant annet erfart at hun var ulydig mot foreldrene og gikk ut av tjenester som det passet henne. Den gang hadde faren latt henne innsette på Christiania tukthus fordi hun var av «et vanartig gemydt», men forbedringen uteble. Foreldre hadde satt henne på tukthuset i «haab om hendes forbedring, men dette haab har han til som og hans kone megen bedrøvelser været skuffet.»²⁹³ En annen av prestens medhjelpere kunne i retten bekrefte at Dorthe på ingen måte hadde forbedret seg - seg tvert i mot. I tillegg til å fare rundt uten å ta seg til noe nyttig, hadde han hørt rykte om at hun skulle være tyvaktig. Men faren hadde fortsatt tro på at datteren kunne forandre seg hvis hun kunne bli satt inn på tukthuset nok en gang. Dette tyder på at foreldre så sent som i 1780 fortsatt kunne ha tro på tukthuset som en oppdragende anstalt selv om, som Arvid Andersen antyder, at tukthuset hadde vist seg som en lite egnet institusjon til å oppdra ulydige barn de første tiårene av anstaltens virke.²⁹⁴

Videre får vi et lite innblikk i tettbebyggelsen på Grønland i rettsaken hvor Marie Botolsdatter, Aase Marie Andersdatter og Dorthe Lucasdatter ble stilt for retten samtidig.²⁹⁵ Marie leide noen rom i et hus i «Gangen» (=smalgangen på Grønland²⁹⁶), og vitnene som møtte i retten var eieren av dette huset, ei annen kvinne som også losjerte i samme hus og ei tredje kvinne som bodde i «Gangen». Marie skulle angivelig ha truet mannen sin med å hugge ham med en øks, og var stadig observert i beruset tilstand. Men den største bekymringen for kvinnen som leide ut rommene var nok at hun mistenkte Marie for å drive et «horehuus» og dermed gjort huset «berygtet». Aase og Dorthe som var stevnt inn for retten samtidig som Marie ble mistenkt for å være prostituerte. Prestens medhjelper, som var tilstede under retten, hadde et par uker før rettsaken prøvd å roe ned en krangel mellom Marie og en annen kone.

²⁹³ Dorthe Andersdatter 1.12.1780, 144b-145a i ekstrarettsprotokoll

²⁹⁴ Andersen, *Problembarn 1741-1771*, s 49

²⁹⁵ 10.4.1778, 54b-55a i ekstrarettsprotokoll.

²⁹⁶ Aslaksen, *Grønland og nedre Tøyens bebyggelseshistorie*, S 28

Om det var kvinnene i «Gangen» eller prestens medhjelper som hadde anmeldt dem er vanskelig å si.

I saken mot Samuel Larsen blir igjen trusselen som løse folk kunne utgjøre tydeliggjort. Prestens medhjelper, som vitne i saken, sa Samuel hadde oppholdt seg på Grønland i noen måneder hvor han hadde «vandret omkring i adskillige Vertshuuse» uten tjeneste. En natt hadde Samuel tatt seg inn i huset til en av de andre vitnene, Anders Alme, som bodde på Grønland og truet Anders med at han ville «pygle ham» hvis ikke han fikk overnatte. Anders nektet ham dette og Samuel gikk til slutt, men ikke lenge etter banket leieboeren på døra og sa at Samuel truet med å drepe hennes mann. Da Anders gikk for å komme mannen til unnsetning var døren lukket slik at han ikke kom inn, men en stund etter denne natten hadde han sett den omtalte mannen være «blodig og slagen i ansigtet».²⁹⁷

4.4 Inkvisisjon og daglig kontroll

I sakene som ble avgjort i kjølvannet etter inkvisisjonene endte bare 22% av sakene med dom, mens av sakene hvor tiltalte ble arrestert utenom inkvisisjon endte 68% med dom til tukthuset. Grunnen til dette ser ut til å ligge i alvorlighetsgraden av sakene. Av de som ble arrestert utenom inkvisisjonen var det gjerne en fornærmelse eller anklage om annet lovbrudd enn mangel på lovlig tjeneste eller pass som utløste reaksjoner fra allmuen. Med tanke på at omtrent halvparten av arrestasjonene utenom inkvisisjon var initiert fra allmuen, og at det iløpet av 11-årsperioden som denne oppgaven omfatter bare ble arresterte rundt 14 personer initiert av øvrigheten utenom inkvisisjon, gir dette et inntrykk av at det først og fremst var inkvisisjonene som i praksis ble myndighetenes tiltak mot løsgjengere. Et annet forhold som styrker inntrykket av at øvrigheten ikke først og fremst var fokusert på å få bukt med løsgjengere i hverdagen var at flere av de tiltalte var kjent for øvrigheten, men gikk lang tid før de ble arrestert. De fleste av sakene hvor øvrigheten stod bak arrestasjonen ser ut til å ha vært motivert ut fra en streng tolkning av bestemmelser i Tukthusanordningen, eksempelvis brødrene Pedersen som ble arrestert fordi faren tilsynelatende ikke trengte dem på husmannsplassen.

²⁹⁷ Samuel Larsen 26.6.1787, 328a-328b i ekstraretsprotokoll.

5 De tiltalte og deres forklaringer i retten

«Även om ett system är uppenbart rättsosäkert är förutsägbarheten hos de författningar och den byråkrati, som skall implementera samma författningar, likväl av betydelse för människors handlingsutrymme inom systemet.»²⁹⁸

I kapittel 3 argumenterte jeg for at arrestasjonene som lensmannen og medhjelperne gjennomførte så i mange tilfeller ut til å være vilkårlige arrestasjoner både med tanke på hvor godt de kjente til tiltalte fra før, men også med tanke hvordan de vurderte tiltalte ved arrestasjon. Johnsson påpeker at måten byråkratiet utførte sine mandat på var med å forme handlingsrommet til allmuen.²⁹⁹ I dette kapittelet skal vi se hvordan de tiltalte forklarte seg i retten. Hvilke argumenter ble brukt, og hvordan forklarte de sin tjeneste- og bosituasjon? Men først skal vi se nærmere på kjønn, alder og sivilstand.

²⁹⁸ Johnsson, *Vårt fredliga samhälle*, s 152

²⁹⁹ Johnsson, *Vårt fredliga samhälle*, s 152

5.1 Kjønn, alder og sivilstand

Tabell 5: Kjønnfordeling, alder og sivilstand blant de tiltalte for løsgjengeri i Aker 1776-1787³⁰⁰

Aldersgruppe:	14-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60	Alder ukjent	Sum
Sivilstatus:								
Kvinner								
Ugift med barn		3	1	1			10 ³⁰¹	15
Lovet ekteskap		1					1	2
Gift				1			3 ³⁰²	4
Enke				1			4 ³⁰³	5
Hjemme hos familie ³⁰⁴	5	12					32	49
Ukjent sivilstatus	5	12	4	4	1		37	63
Sum kvinner:	10	28	5	7	1	0	87	138
Menn								
Gift							1	1
Ugift med barn		1 ³⁰⁵						1
Har barn					1			1
Enkemann			1				1	2
Hjemme hos familie	7	2	1				14	24
Ukjent sivilstatus	2	9	2		3	1	22	40
Sum menn:	9	12	4	0	4	1	38	68
Sum total:	19	40	9	7	5	1	125	206

Sammenlagt utgjorde kvinner 67% av de som ble anklaget for løsgjengeri i kildematerialet. Kvinnedominansen gjenspeiler befolkningssammensetningen lokalt for øvrig: Ved folketellingen i 1769 utgjorde kvinner 60% av befolkningen på Grønland og 58% i Opsloe. Det som folketellingen definerte som *Aker sogn* hadde en kvinneandel på 54%, slik at befolkningen i Aker, Grønland og Opsloe til sammen bestod av 55,4% kvinner.³⁰⁶ Johanne Bergkvist finner en lignende kvinnedominans av løsgjengertiltalte i Christiania 1790-1802 der

³⁰⁰ Tabellen er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstraretsprotokoll

³⁰¹ Berthe Jensdatter vet ikke om hun er gravid, men mannen hun evt er det med er anklaget for å ha gjort henne gravid. Han har lovet henne ekteskap. 13.11.1779, 114a.114b i ekstraretsprotokoll

³⁰² Ingeborg Amundsdatter var gift, men har ikke hørt noe fra mannen sin på 15 år. 15.12.1785, 293a-295b i ekstraretsprotokoll

³⁰³ Olia Olsdatter blir stilt for retten 2 ganger. Første gang oppgir hun å være gift med soldat som stakk av fra henne for 7 år siden. Neste gang hun stiller for retten oppgir hun at hun er enke. Hun har fått et barn utenom ekteskapet etter at han dro. 14.12.1778, 92b-93b og 5.5.1781, 156a-157b i ekstraretsprotokoll

³⁰⁴ Det er flere som bor hos familie enn de som kommer fram i tabellen her. Noen som f eks har barn, og som bor hjemme hos mor.

³⁰⁵ Rasmus Olsen er anklaget for å ha besvangret en pike.

³⁰⁶ SSB, *Norges første folketelling 1769*. (Se tall i tabell 22)

kvinner utgjorde 74% av de som ble forhørt på politikammeret.³⁰⁷ Dette var ikke unikt for norske forhold, og Whittle påpeker om Europeiske forhold i tidlig moderne tid, at enslige kvinner utenfor tjeneste tilsynelatende var mer utsatt for mistanke om løsgjengeri enn menn.³⁰⁸ Hvorfor det?

Et spørsmål som melder seg er om arbeidsmulighetene i Aker var likt for kvinner og menn? Gjennom 1700-tallet utgjorde kvinner majoriteten av tjenerstokken i Norge.³⁰⁹ Sogner og Telste påpeker at denne kjønnsfordelingen skyldes at menn hadde flere, og mer økonomisk attraktive, alternativer til lønnsarbeid enn å gå i tjeneste. Tiden fra 1500-tallet var preget av økonomisk vekst i Norge hvor den internasjonale handelen ekspanderte, og hvor særlig trelast skulle bli en viktig eksportvare. Det var behov for menn ved oppgangssagene og i sjøfarten. Gruvedrift og bergverk som ble utviklet trengte arbeidere, og menn kunne stille som soldater eller matroser i det militære.³¹⁰ Dette kommer til uttrykk i folketellingen av 1769. Sprauten argumenterer for at kvinnedominansen i Christiania, og byens forsteder, i aldersgruppen 24-32 år var spesielt stor fordi mennene i denne alderen «var i soldattjeneste, seilte til sjøs eller var på håndverksvandring».³¹¹ For kvinner var det langt færre muligheter til å livnære seg utenom tjeneste, men noen tok muligheten til å skape sitt eget levebrød ved for eksempel å veve.³¹²

Andre historikere har på en annen side påpekt at kvinner var mer ettertraktet enn menn i tjeneste både fordi de skulle ha mindre betalt i lønn, men også fordi mye av det rutinemessige arbeidet som skulle utføres gjennom året i et hushold ble ansett som oppgaver for kvinner.³¹³ I husholdene på landet stod kvinnene for husdyrstell, matlaging og andre «huslige gjøremål», og de førindustrielle byene krevde også flere kvinner i husarbeid.³¹⁴ Slik skulle en tro at flere av kvinnene som ble arrestert som løsgjengere i Aker skulle ha gode muligheter til å skaffe seg en tjeneste, men som vi skal se i de tiltaltes forklaringer var det individuelle årsaker til at de falt ut av tjeneste, eller hadde vanskelig for å skaffe seg en ny. I

³⁰⁷ Bergkvist, *En Haard og Dyr Tid*, s 50

³⁰⁸ Whittle, «Introduction», s 12

³⁰⁹ Østhus, «Servants in Rural Norway c. 1650-1800», s 124-125I. Akershus, Hedemarken og Kristians Amt= 1711: 53 menn per 100 kvinne. 1801: 54 menn per 100 kvinne. 1711: må tas med en klype salt fordi soldater ikke ble regnet med.

³¹⁰ Sogner, Sølvi og Kari Telste, *Ut og søkje teneste*. Oslo: Det Norske Samlaget, 2005. s 32

³¹¹ Sprauten, *Byen ved festningen*, s 204.

³¹² Sogner og Telste, *Ut og søkje teneste*, s 33

³¹³ Østhus, «Servants in Rural Norway c. 1650-1800», s 127

³¹⁴ Dyrvik, «Dei sosiale tilhøva i bondesamfunnet», i *Norsk økonomisk historie 1500-1970*. Bind 1. Red. Ståle Dyrvik, s 184-199. Bergen: Universitetsforlaget, 1979. s 193. Sprauten, *byen ved festningen*, s 364.

tillegg må en ta høyde for at husbond ville ansette en tjenestepike som var skikket og i stand til å utføre de arbeidsoppgaver han ville kreve. Forskjellig type hushold krevde ulike ferdigheter, og Hilde Sandvik skriver: «å gå over dørstokken til ei husmannsstue og til en prestegård var ikke det samme».³¹⁵ Særlig de tettbygde områdene med en befolkning preget av fattigdom må ha vært vanskelig å finne tjeneste både for kvinner og menn.

Tim Wales har undersøkt hvordan lovgivning om tjenestetvang ble satt ut i praksis i noen områder av England på 1600-tallet, hvor også kvinner utgjorde flesteparten av de som ble arrestert for tjenstemangel. Svært mange av disse kvinnene var unge som enten bodde hjemme hos sine foreldre eller losjerte, og Wales stiller spørsmålstegn ved hvorfor akkurat disse ble utsatt for øvrighetens mistenksomme blikk.³¹⁶ Han svarer at den høye kvinneandelen kunne skyldes både økonomiske forhold og muligheter på arbeidsmarkedet, men påpeker også at unge kvinner utenfor en husbonds autoritet kunne være utsatt for en generaliserende holdning fra myndighetenes side om dem som en trussel mot orden.³¹⁷ Han skriver: «One part of the explanation for the greater incidence of girls being prosecuted is the fear of unmarried single women, of bastardy and of the presumed licence linked with their state of independence.»³¹⁸ Videre påpeker Wales at jenter i større grad enn gutter ble bundet til familiære forpliktelser som å ta seg av sine aldrene foreldre, noe som vi har sett kunne tolkes som lediggang eller plikt alt ettersom hvem som så.³¹⁹

En av de mest åpenbare biologiske forskjellene på kvinner og menn er jo at kvinner kan bære frem barn. Som vi skal se var det flere av de tiltalte som forklarte at de hadde sluttet i tjeneste fordi de ble gravide, eller hadde vanskelig for å finne seg en ny tjeneste fordi de måtte forsørge sitt barn. Dette gjaldt ikke bare lokalt for Aker. Lisabet Risa påpeker at forskjellig kildemateriale fra ulike steder gjennom 1700-tallet er rikt på ugifte kvinner med barn som ble arrestert for løsgjengeri.³²⁰ Med en kongelig forordningen av 1734 ble retten den ugifte moren hadde til å kreve at barnefaren skulle gifte seg med henne opphevet, med mindre

³¹⁵ Sandvik, «Tidlig moderne tid i Norge. 1500-1800», s 120

³¹⁶ Tim Wales, «Living at their own hands': Policing households and the young in early modern rural England», s 30-31

³¹⁷ Wales, «Living at their own hands': Policing poor households and the young in early modern rural England». *The Agriculture History Review*, Vol. 61, nr 1 (2013): 19-39. s 34

³¹⁸ Wales, «Living at their own hands'», s 35

³¹⁹ Wales, «Living at their own hands'», s 37

³²⁰ Risa, Lisabet, «Kvinnegrupper i møte med samfunn og styresmakter før 1850». I *Kvinnekår i det gamle samfunn ca. 1500-1850*. Red. Anne Tranberg og Harald Winge, s 135-156. Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt, 1985. s 139.

påstanden om forlovelse kunne bevises med et skriftlig løfte gjort i vitners nærvær. Hilde Sandvik skriver om bestemmelsen:

Motiveringen gjaldt at kvinner brukte svangerskap som pressmiddel til å bli gift. Forholdene for ugifte mødre og uekte barn ble forferdelige. De utgjorde en betydelig del av det fattigdomsproblemet som staten fra 1730-åra begynte å ta alvorlig. På tukthuset var ugifte mødre med barn den største gruppen.³²¹

Av de 206 personene som ble tiltalt for løsgjengeri i ekstraretsprotokollen var det bare 81 som oppgav alderen sin. Vi får dermed ikke et komplett bilde av alderssammensetningen av de tiltalte, men av de som oppgav alder var de unge sterkt representert. Aldergruppa 20-29 skiller seg ut som størst både av kvinner og menn, deretter aldersgruppen av de som var under 20 år. Dette henger godt sammen med «det europeiske giftermålmønsteret» som John Hajnal introduserte som begrep i 1965. Giftermålmønsteret i det førindustrielle Nordvest-Europa mente han var kjennetegnet av at folk giftet seg sent, og en stor andel av befolkningen giftet seg aldri.³²² Giftermålsalderen i Norge på 1700-tallet lå på rundt 28-30 år for menn og 26 år for kvinner ved første giftermål.³²³ I tiden før en giftet seg, og hadde økonomisk mulighet til å bygge opp eget hushold, var det vanlig både for bedrestilte og fattige ungdom å gå i tjeneste.³²⁴ At de unge var sterkt representert blant løsgjengertiltalte kan ha en sammenheng med at det i kraft av deres ungdom i høyere grad var forventet at de livnærte seg i tjeneste og dermed var lettere gjenstand for arrestasjon.

Yngste person som oppgav sin alder i ekstrareten i Aker var 14 år, og en av de tiltalte forklarte at han hadde gått ut i tjeneste allerede som 8-åring. Loven krevde ikke at så unge folk gikk ut i tjeneste, men den økonomiske situasjonen kunne tvinge foreldre til å sende barna ut av husholdet for at de kunne livnære seg i tjeneste utenfor hjemmet. Vanlig alder for å gå ut i tjeneste var konfirmasjonsalder.³²⁵ Det var allikevel ikke så rent uvanlig at barn flyttet ut tidligere; i folketellingen 1801 hadde en fjerdedel av gutter og jenter flyttet hjemmefra i 12-årsalderen.³²⁶

Ytterst få av de som ble arrestert for løsgjengeri i Aker 1776-1787 oppgav at de var gift, og av disse var det flere hvor ektefellen hadde dratt fra tiltalte av ulike grunner. Av de tiltalte som ikke oppgav at de var gift eller hadde fått ekteskapsløfte må vi anta at var enslige

³²¹ Sandvik, «Tidlig moderne tid i Norge. 1500-1800», s 141

³²² Hajnal, «European Marriage Patterns in Perspective». I *Population in History*. Red. D.V. Glass og D.E.C. Eversley, s 101-143. London: Edward Arnold Publishers, 1965. s 101

³²³ Dyrvik, «Befolkningsutviklinga 1700-1850». I *Norsk økonomisk historie 1500-1970*. Bind 1. Red. Ståle Dyrvik, s 122-132. Bergen: Universitetsforlaget, 1979. s128

³²⁴ Sølvi Sogner og Kari Telste Ut å søkje teneste, 12-13

³²⁵ Sølvi Sogner og Kari Telste Ut å søkje teneste, s 13

³²⁶ Sølvi Sogner og Kari Telste Ut å søkje teneste, 34

med tanke på at tjenestefolk stort sett var ugifte.³²⁷ Av ugifte ses igjen et kvinneoverskudd i befolkningen. Eksempelvis ble det ved folketellingen av 1769 registrert 194 ugifte kvinner og 87 ugifte menn i Aker med Grønland i aldersgruppen 24-32 år.³²⁸ Med et kvinneoverskudd i befolkningen kan ikke alle gifte seg, og i det perspektivet stilte kvinnen igjen med et dårligere utgangspunkt med tanke på å kunne starte et selvstendig liv med eget hushold som ofte hadde ekteskap til grunn. Ingeborg Fløystad skriver: «Som ugift finn vi kvinnene i stor grad i underordna forhold til husbondsfolk på eit gardsbruk, som døtrer eller tenestejenter. [...] mange var innom tenarinstitusjonen som ugifte, og nokre blei der heile livet.»³²⁹ I et samfunn og en tid hvor etterkommere var den eneste sikkerheten i alderdommen ble alderdommen for mange ugifte kvinner og menn veien inn i fattigdom når kreftene avtok og evnen til å livnære seg deretter.³³⁰

5.2 Hvor de tiltalte kom fra

Tjenerinstitusjonens karakter innebar vanligvis forflytninger mellom hjem og tjenestested, og mellom ulike tjenestesteder over kortere eller lengre distanse. Byer tiltrakk seg arbeidssøkende ungdom fra bygda,³³¹ og en skal ikke se bort fra at en del stoppet i Aker på veien til eller fra Christiania. I lys av at dette var tid hvor det ut fra lovverket ser ut til at folk skulle være svært begrenset i sin geografiske mobilitet skulle det være interessant å danne seg et bilde av i hvilken grad de tiltalte kom fra Aker sorenskriveri eller ikke.

Det er ulikt hvordan, og om de tiltalte for løsgjengeri i ekstraretsprotokollen oppgav hvor de kom fra. (Se tabell 24-27) Noen oppgav hvor de var født, og andre hvor foreldrene bodde. I tilfeller hvor dette ikke ble nevnt, opplyste gjerne tiltalte om hvor vedkommende sist oppholdt seg geografisk før personen ankom stedet hvor arrestasjonen skjedde i Aker. Av de som oppgav hvor foreldrene bodde må vi ha i mente at foreldrene også kan ha flyttet på seg, men allikevel er dette et sted som tiltalte sannsynligvis hadde en relasjon til og muligens besøkte hvis anledningen bød seg. Enkelte oppgav flere av disse forholdene, og der hvor dette forekommer har opplysninger om fødested vært brukt i forsøket på å komme nærmest mulig

³²⁷ Dyrvik, «Dei sosiale tilhøva i bondesamfunnet», 193

³²⁸ SSB, *Norges første folketelling 1769*. (se tabell 22)

³²⁹ Fløystad, «Kvinnene i arbeidslivet». I *Kvinnekår i det gamle samfunn ca 1500-1850*. Red. Anna Tranberg og Harald Winge, s 45-64. Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt, 1985. s 51.

³³⁰ Dyrvik, *Den lange fredstiden*, s 101

³³¹ Sandvik, «Tidlig moderne tid i Norge. 1500-1800», s121

opprinnelig opphavssted. Slik mister vi en del opplysninger om enkeltpersoners *bevegelser* inn og ut av, eller mellom steder innad i Aker sorenskriveri, men det kan allikevel gi et inntrykk av de tiltaltes muligheter til å bevege seg over geografiske og administrative grenser.

Av 206 personer som ble anklaget for løsgjengeri var det 167 som oppgav informasjon om opphavs- eller oppholdssted. Blant de som ble arrestert i Bærum var det litt over halvparten som var født der eller hadde foreldre boende der. Et lignende bilde danner seg i Aker prestegjeld hvor 84 av de som ble arrestert der var fra eller hadde oppholdt seg en stund i prestegjeldet, mens 66 hadde enten oppholdt seg utenfor eller kom opprinnelig fra steder utenfor Aker. Her er også medregnet de som kom fra forstedene på byens grunn som hørte under politimyndighetene i Christiania, og som ikke hadde flyttet seg geografisk langt. Jeg skal ikke gå i detalj på hvor langt de tiltalte hadde flyttet på seg, men vil nevne noen hovedtrekk.

Av de tiltalte som hadde oppholdt seg utenfor Norges grenser var det syv som sa de var født i Sverige, og like mange som oppgav at de hadde oppholdt seg i Sverige eller København i en periode før de kom tilbake til Norge. I den grad det går an å si noe om hvorfor de som flyttet over grensen til Sverige gjorde dette, ser det ut til at det skyldtes en flukt fra enten fattigdom, kriminelle handlinger eller forflytninger på grunn av mangel på fast oppholdssted. De to som hadde vært i København var en mann som hadde tjent som artillerist og ei kvinne som tjenestepike.

De tiltalte som hadde reist fra steder i Norge, men utenfor Aker og Christiania, var stort sett fra områder som hadde lett tilgang til byen med tanke på ferdselsårer og geografisk avstand. Over halvparten kom fra området Sølvi Sogner omtaler som «det sentrale området» med Opplandsbygdene, Østlandsdalene og Romeriksbygdene.³³² Mjøsa med landeveien langsmed var en god ferdselsåre fra Gudbrandsdalen og Hedemarken, og flere av de tiltalte som oppgav at de kom fra «det sentrale området» var enten født eller hadde oppholdt seg der. Deretter var det de som hadde reist fra «det østlige området», som omfattet de tre borgesysselprostiene (dagens Østfold) sterkt representert. Svært få av de tiltalte nevnte noe om motivasjonen for å komme til Aker, men Lisbet Gulbrandsdatter sa hun kom fra Ringeriket for å arbeide ved teglverket hvor broren arbeidet i Aker.³³³ Det var for øvrig svært få av de tiltalte som oppgav at de kom fra det Sogner definerer som «det vestlige området» med Ringeriksbygdene, Hadeland og Valdres. Noe av grunnen til dette kan være at

³³² Sogner, Sølvi Bauge, *Folkevekst og flytting, En historisk-demografisk studie i 1700-årenes Øst-Norge*. Doktoravhandling. Universitetet i Oslo. 1976. s 83.

³³³ Lisbeth Gulbrandsdatter, 13.12.1780, 145a-147b i ekstraretsprotokoll

adkomsten fra dette området direkte til Christiania var vanskelig, og den mest praktiske veien til havet gikk sydover over Lier, Drammensfjorden og Bragernes.³³⁴ Det er mulig at flere, som Sirie Olsdatter, reiste denne veien og fant tjeneste andre steder før de kom så langt som til Aker. Sirie forklarte at hun var født på Ringeriket og hadde vært i tjeneste på Bragernes. Etter at hun ble gravid og oppsagt i tjenesten der, forflyttet hun seg til Aker med barnet som var med i retten.³³⁵

At tjenerinstitusjonen kunne innebære større forflytninger i søken etter tjeneste kommer til syne i saken mot Marthe Evensdatter; Etter å ha tjent på Kongsberg fikk hun et års tjeneste på Vaterland (forstad til Christiania), deretter var hun i tjeneste et år på Hedemarken før hun kom tilbake til Aker for å søke tjeneste på ny.³³⁶ Som tidligere beskrevet i dette kapittelet hadde menn flere muligheter til å skaffe seg arbeid enn kvinner, men i visse tilfeller så dette ut til å kunne være en begrensning. Morten Bentzen forklarte at «han icke er vandt med bonde arbeide, da hand stedse har arbeidet ved Jærn værcke». Hans bevegelser var knyttet til arbeidssituasjonen hans da han hadde arbeidet på Bærums verk, vært ved Romsdals verk for å søke tjeneste som han ikke fikk. Deretter kom han tilbake til Bærum hvor han ble arrestert, men han oppgav i retten at han hadde tenkt seg til Moss jernverk hvor han kunne få tjeneste.³³⁷ Lignende hadde Ole Isachsen reist fra Røros, tjent på Hakkedalsverket i et par år før han kom i arbeide på Bærums verk.³³⁸

Aker omkranset Christiania på alle kanter, og med byen som en mulig arbeidsplass må det ha vært flyt av arbeidssøkende mennesker over de administrative grensene mellom «by» og «land». 23 av de tiltalte uttalte eksplisitt at de tidligere hadde hatt tjeneste og tre sa i retten at de var festet i ny tjeneste hos folk i Christiania. At Christiania var en garnisonsby kommer til uttrykk i kildematerialet da flere av de tiltalte tidligere hadde arbeidet hos militære embetsmenn. Et par av de tiltalte sa også at de ønsket å verve seg som «gevorbne soldater». Håndverkere og handelsfolk i byen, men og i forstedene var potensielle arbeidsgiver. Det var for eksempel flere av de tiltalte som oppgav at de hadde arbeidet eller ønsket å arbeid som murer – et yrke som var knyttet til byen hvor det var pålagt at hus skulle bygges i mur som en brannsikkerhet.³³⁹ For de som livnærte seg med «lovlig næring» på Akers grunn kan nærværet

³³⁴ Sogner, *Folkevekst og flytting*, s 83.

³³⁵ Sirie Olsdatter 29.11.1776, 24b-26b i ekstrarettsprotokoll

³³⁶ Marthe Evensdatter 15.12.1785, 293a-295b i ekstrarettsprotokoll

³³⁷ Morten Bentzen 25.11.1776, 24a-24b i ekstrarettsprotokoll

³³⁸ Ole Isachsen 15.12.1785, 293a-295b i ekstrarettsprotokoll

³³⁹ Sprauten, *Byen ved festningen*, s 158

til byen ha vært av betydning med tanke på kundegrunnlag. Marthe Pedersdatter oppholdt seg hos en veverkone på Grønland som hadde mye å gjøre for byens innbyggere.³⁴⁰ Anne Catherine Johannesdatter livnærte seg med å «binde og spinde» for tidligere arbeidsgivere hun hadde hatt i Christiania.³⁴¹

5.3 Tilsynelatende ingen tatere blant de arresterte

Etnologen Ragnhild Schlüter mener lovbestemmelsene om pass- og tjenestetvang på 1700-tallet var rettet spesifikt mot tatere, og at tukthuset i hovedsak var et tiltak som ble opprettet med tanke på reisende.³⁴² Denne oppfatningen kan sies å stamme fra sosiologen Eilert Sundt på 1800-tallet,³⁴³ men senere historikere har nyansert denne oppfatningen spesielt hva 1700-tallet angår. Flere historikere har argumentert for at hjemstavsregler, tjenestetvang og tiggerforbud ikke var spesielt rettet eller satt i aksjon mot tatere som etnisk gruppe, men at lovbestemmelsene rammet tatere eller reisende på lik linje med resten av befolkningen som underlagt de samme lovene. På grunn av deres levemåte må en allikevel kunne tro at omreisende og tatere i større grad ble rammet av lovbestemmelsene om forhold som hjemstavn, pass og tjeneste.³⁴⁴ I dette perspektivet har det vært naturlig å undersøke om noen av de som ble arrestert for løsgjengeri i Aker i perioden 1776-1787 kan ha vært tatere.

Det første som kan slås fast er at ingen av de tiltalte ble omtalt med typiske betegnelser på romanifolket, men benevninger som «tater» og «fant» ble generelt brukt sjeldent i kilder fra 1700-tallet. Arnvid Lillehammer fant i kildemateriale fra 1700-tallet at tatere som oftest ble omtalt som vandrende, reisende eller håndverkere, og fremfor å være gjenstand for overvåkning som etnisk gruppe ble de ansett som et potensielt sosialt problem.³⁴⁵ Dette har gjort det utfordrende å spore tatere i kildematerialet til denne oppgaven, men det lite som

³⁴⁰ Marthe Pedersdatter, 5.5.1778, 56a-57b i ekstraretsprotokoll.

³⁴¹ Anne Catharine Johannesdatter, 20.12.1787, 342a-343b i ekstraretsprotokoll

³⁴² Schlüter, *De reisende. En norsk minoritetes historie og kultur*, s 71-75.

³⁴³ Lillehammer, Arnvid. «Møtet mellom reisende og fastbuande mellom 1700 og 1850: ei etterprøving av nåtidens forestillinger». I *Kultur møter: Lokalsamfunnet, lokalhistorien og møtet med det fremmede*. Red. Ola Alsvik, 127-154. Oslo: Norsk lokahistorisk insitutt, 2004. s 141.

³⁴⁴ Minken, *Tatere i Norden før 1850*. Johnsson, *Vårt fredliga samhälle*, s 501. Lillehammer, «Møtet mellom reisende og fastbuande mellom 1700 og 1850», s 145. Sogner, *Folkevekst og flytting*, s 363. Bergkvist, «En Haard og Dyr tid», s 133.

³⁴⁵ Lillehammer, «Møtet mellom reisende og fastbuande», s 150

tyder på at noen av de tiltalte var av romanifolk. Karakteristikkene som beskrivelser av utsende, levemåte, og språk som historikere beskriver at kunne forekomme ved arrestasjon av taterne, dukker ikke opp i rettsakene. Heller ikke noen av navnene samsvarer sikkert med taterfølger som Anne Minken beskriver i doktoravhandlingen om *Tatere i Norden før 1850*.

I følge Arnvid Lillehammer går det an å gjenkjenne taterne på yrkesbetegnelser som var typisk for det omreisende romanifolket. Av de syv yrkene han nevner er det bare koppersmed, eller tilsvarende kjeleflikker/messingsmed som vagt kan knyttes til noen av de tiltalte for løsgjengeri i Aker.³⁴⁶ Dette dreide seg om fem personer som hadde reist fra Sverige og livnærte seg med gjøtlerprofesjonen eller «smede-arbeide».³⁴⁷ Noe som kan tyde på at disse ikke var romanifolk er at de søkte å være bofaste. Lillehammer skriver at tjenestene som taterne tilbød krevde at de reiste rundt. Han påpeker at det neppe kunne være nok arbeid i en bygd eksempelvis for en koppersmed til at slike yrkesutøvere kunne etablere seg på et sted, men det finnes også unntak og eksempler fra 1700-tallet på at reisende fikk seg en «stue» som utgangspunkt for reisene sine.³⁴⁸

5.4 Tiltaltes forklaring i retten

De tiltalte forklarte seg i retten, men forklaringene bærer preg av å være svar på spørsmål om bosted eller oppholdssted, hvordan tiltalte livnærte seg, hvor tiltalte tidligere hadde vært i tjeneste og om tiltalte var konfirmert eller hadde vært til nattverd i det siste. Det forekommer også at vitnene beskyldte tiltalte for ting som tiltalte ikke svarte eller protesterte på, noe som kan tyde på at dommeren var mer interessert i informasjon enn synspunkter fra tiltalte. Spesielt tydelig blir dette hos de tiltalte som ble beskyldt for lastverdig levemåte hvor ytterst få kommenterte forholdene de ble beskyldt for. I dette delkapittelet fremstilles de forklaringen til de som ble arrestert ved inkvisisjon.

³⁴⁶ Lillehammer, «Møtet mellom reisende og fastbuande», 146-148

³⁴⁷ Gjørtler var en håndverker som fremstiller og reparerer mindre gjenstander av forskjellig metall. Den danske ordbog, s.v. «Gørtler». 23.10.2019. <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=gørtler>

³⁴⁸ Lillehammer, «Møtet mellom reisende og fastbuande mellom 1700 og 1850», s 148

Tabell 6: Tiltaltes forklaring angående årlig tjeneste eller lovlig næring etter inkvisisjon, Aker 1776-1787.³⁴⁹

Tiltaltes forklaring:	Kvinner	Menn	Sum
Uten årlig tjeneste pga tilstand	30	6	36
Understøtter familie	24	4	28
Var festet i ny tjeneste ved inkvisisjon	23	3	26
Var i tjeneste ved inkvisisjon	13	12	25
Livnærer seg med håndverk	8	8	16
Livnærer seg med å «Arbeide for folk», gå i dagarbeid eller på annet vis.	9	4	13
På gjennomreise eller besøk	2	5	7
Har ikke klart å få ny tjeneste	4	1	5
Søker tjeneste/arbeid	2	3	5
Skal lese til konfirmasjon	1	4	5
Lærer veverkunsten	4	0	4
Annet	3	2	5
Tiltalte var ikke til stede i retten	1	0	1
Sum:	124	52	176

Tiltaltes forklaringer: Uten årlig tjeneste på grunn av tilstand

Langt flere av de tiltalte enn vitnene forklarte at de ikke var i tjeneste pga tilstand som sykdom, skade, alderdom, graviditet eller barn som skulle forsørges. Vitnene la slike omstendigheter til grunn for at 18 personer var uten tjeneste, mens 36 av de tiltalte mente selv de hadde falt ut av, eller ikke kunne være i arbeid på grunn av sin tilstand. Ut fra Tukthusanordningen skulle jo nettopp de som ikke kunne arbeide på grunn av «Alderdom, Svaghed og Skrøbelighed» anses som rette fattige og heller bli vurdert for fattigunderstøttelse enn tukthusstraff.³⁵⁰ Men hva dette innebar ble opp til dommeren å bestemme.

Av de som forklarte sin tjenesteløshet med svakhet grunnet sykdom, skade eller alder var det 22 personer som under rettsaken mente at de fortsatt ikke var i stand til å ta tjeneste på grunn av sin tilstand. Argumentene de tiltalte gav som forsvar for deres tjenesteløshet gikk ofte på å vise vilje til å arbeide, og at det ikke var deres feil at ingen ville anta en svak person i tjeneste. Karen Trondsdatter sa det treffende: «det er icke mangel paa villie at hun er tieniste Løs, men hendes helbreed og Constitution tillader icke anderledes».³⁵¹ Flere nevnte også at ingen kunne «være tiendt med» eller hadde «villet antage» vedkommende. Ikke var det bare

³⁴⁹ Tabellen er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstrarettsprotokoll

³⁵⁰ Tukthusanordningen kap1, punkt 2.

³⁵¹ Karens Trondsdatter, 25.11.1776, 24a-24b i ekstrarettsprotokoll

fysisk vanskelig å være i tjeneste som syk, gammel eller skadet, men det var også vanskelig å få tjeneste. Hvem ville ansette en person som ikke kunne utfylle alle nødvendige oppgaver på grunn av fysiske begrensninger hvis tilgangen på friske og sterke tjenere var stor nok? Denne dobbeltheten i å være for svak for tjeneste, og at man ikke ville være til noe nytte i tjeneste gikk igjen i de fleste forklaringer. I følge loven var husbonden pålagt å tilrettelegge arbeidsmengden ut fra tjenerens krefter.³⁵² Det kan tyde på at dette ble gjort i liten grad da noen av de tiltalte nevnte at de «torde icke driste sig til at antage tieneste paa nye».

Det var flere som oppgav at de livnærte seg selv med ulikt arbeid når helsen tillot det, selv om de ikke hadde krefter til å utføre de daglige forpliktelsene som en husbond ville krevd. Slik beskrev en av de tiltalte hverdagen; han «arbeider den dag han kan, og holde op den dag han icke kan».³⁵³ Det kan synes litt dristig av disse å innrømme at de bedrev «arbeide for Folk hist og her» da dette kunne oppfattes som dagarbeide som loven svært tydelig forbød. En av årsakene til at de nevnte sin måte å livnære seg på kan ha vært for å bevise at de ikke var ørkesløse, og at de ikke var hengitt til tigging som også var forbudt. Dessuten påbød Tukthusanordningen at de rette fattige som mottok fattigunderstøttelse skulle arbeide etter evne, og «som Alderdommen og Tilstanden det tillader», slik at de som arbeidet det de kunne fulgte på en måte loven uten å være understøttet av fattigkassen.³⁵⁴ Arbeidet viste at de kunne og var villig til å være til nytte selv om de ikke orket å være i årlig tjeneste. Dessuten var det noen som la vekt på at de arbeidet der det var *behov* deres tjeneste og antydte slik at deres tjenester var ønskelig fra allmuen sin side. I enkelte av forklaringene hvor tiltalte losjerte eller hadde fått oppholdt i et hushold gis det inntrykk av at de utførte oppgaver i husholdet muligens som en måte for å betale for seg. En annen måte å legitimere sitt dagarbeide på var å minne øvrigheten på at man da ikke trengte å være «Fattig væsenet til byrde».³⁵⁵

Videre var det fire personer som sa de hadde måttet avslutte sin tjeneste på grunn av skade eller sykdom, men som oppgav i retten at de nå var klare for å gå ut i tjeneste igjen. Anne Andreasdatter sin forklaring viser noe av vanskelighetene en kunne havne opp i om en ble syk i tjeneste. Hun dro hjem til sin mor for å bli frisk, og da hun kom tilbake til tjenesten hadde husbonden allerede funnet en ny tjenestepike og trengte ikke Anne lenger. Anne forsvarte seg så godt hun kunne i retten med at hun «alltiid øndsket og endnu øndsker at kunde f[aae] tieneste hos nogen, om den er at bekomme, da hun vil paastaae at hun ei af

³⁵² Tjenesteloven av 1754, §10

³⁵³ Ole Jonsen, 29.11.1776, 24b-26b i ekstrarettssprotokoll

³⁵⁴ Tukthusanordningen av 1741, kap 2 §3

³⁵⁵ Ole Jonsen, 29.11.1776, 24b-26b i ekstrarettssprotokoll

nogen modvillighed eller ulyst til tjeneste men formedelst [...] Svaghed fandt sig nødsaget at forlade hendes Condition.»³⁵⁶

10 av de tiltalte forklarte at de hadde kommet ut av tjeneste på grunn av graviditet. Av disse hadde to av mødrene mistet barnet sitt og oppgav at de var klare for å gå i tjeneste på nytt. Tre av mødrene hadde fortsatt barnet sitt til oppdragelse og ernærte både seg selv og barnet med håndarbeid. Olia Pedersdatter forklarte at hun hadde livnært seg slik at «ingen af dem hidindtil, er falden publicum til byrde» og håpet at hun ikke ville bli betraktet som løsgjenger da hun «ernære sig og barnet paa lovlig maade».³⁵⁷ De fem siste kvinnene var «høist Frugtsommelige» under retten og hadde forlatt tjeneste før fødselen. Blant disse forekommer også argumenter om at de ikke kunne få ny tjeneste på grunn av situasjonen og heller ikke fysisk klarte å utføre oppgaver som ble pålagt dem. Det var ulikt hvordan arbeidsgivere tok situasjonen. Enkelte fikk komme tilbake til forrige tjeneste etter barselseng, mens andre mistet tilbud om tjeneste da arbeidsgiver fikk vite om graviditeten.

Tiltaltes forklaringer: Understøtter familie

Barn av aldrende eller svake foreldre stod i et spenningsforhold mellom å adlyde sine foreldres formaning om å understøtte dem eller lovens påbud om årlig tjeneste. Ei av de tiltalte forklarte hva hun mente var riktigst slik; da «hendes [foreldre] forlangede hende hjem til sig, [...] hvorfor hun og som var hendes pligt adlydede hendes Forældres befalning, og saa lunge hun skicker sig vel, og de behøver hende, seer hun icke andet, end at hendes vandel er baade effter guds, naturens og Kongens lov.»³⁵⁸ Flere av de andre tiltalte som oppholdt seg hjemme hos foreldrene nevnte også plikten til å hjelpe dem. Det var få som oppgav konkret hvordan de livnærte seg selv og sine foreldre, men et par gav uttrykk for at de hjalp foreldrene i deres næring med sagarbeid og kjøtthandel. Noen livnærte seg med dagarbeide hos andre enn sine foreldre. Gjennomgående i forklaringene til de som oppholdt seg hos foreldre var at de hjalp foreldrene i sin «alderdom og skrøbelighed». Noen poengterte også at foreldrene ikke mottok noen annen form understøttelse, og andre at de var hjemme for at foreldrene kunne «Spare een Tienistepige».

Flesteparten av de som oppgav at de understøttet familie bodde hjemme hos sin enslige mor eller hadde begge foreldrene i live, men det er også tilfeller hvor de bodde hos andre slektninger som en onkel eller tante hvor de hjalp til å husholdet. Fire personer oppgav

³⁵⁶ Anne Andreasdatter, 13.12.1780, 145a-147b i ekstraretsprotokoll

³⁵⁷ 13.12.1780, 145a-147b i ekstraretsprotokoll

³⁵⁸ Marthe Marie Iversdatter, 29.11.1776, 24b-26b i ekstraretsprotokoll

at de hjalp til i husholdet til sine søsken. Disse gav uttrykk for at de sparte sine søsken for en tjenestepike, men ifølge tukthusanordningen skulle en tjene for årlig kost og lønn. Med andre ord var ikke tjenesten hos søsknene gyldig siden de ikke fikk lønn. Dette mente Catrine Amundsdatter ikke kunne være så nøye:

[...] der har hun gaaet i deres arbeyde og ved den Leylighed Sparet dem for at antage een Tieniste Pige, og saaledes veed hun icke at have forvirket sig imod anordningen, thi hvad enten hun tiener for Kost og Løn eller hun tiener for ophold og Klæder, maae det komme ud paa det samme.³⁵⁹

Slik gav Catrine også uttrykk for at hun mente arbeidet hun gjorde hos søsteren burde regnes som lovlig tjeneste.

Tiltaltes forklaringer: Var lovet eller festet i ny tjeneste da inkvisisjonen ble foretatt

Av de tiltalte var det 26 personer som oppgav at de allerede hadde avtalt om ny tjeneste da inkvisisjonen ble foretatt og burde derfor ikke bli dømt som løsgjenger. Et hovedtrekk ved sakene i denne kategorien er at de tiltalte gav uttrykk for at de ble arrestert i et tidsrom mellom to tjenester. Flere oppgav at de hadde gått ut av tjeneste rundt forrige flyttetid ved påske eller mikkelsdag, og var festet i ny tjeneste ved neste flyttetid. Noen hadde i en lenger periode enn dette vært uten tjeneste for å understøtte sin gamle mor, mens enkelte andre ble arrestert i et svært kort tidsrom på to-åtte dager i påvente av å starte i ny tjeneste. Vitnene oppgav ulike årsaker til hvorfor de tiltalte ble arrestert, men som tidligere nevnt kan det virke som at vitnene arresterte personer de var usikre på om var løsgjengere for så å la dommeren i retten vurdere. Dette var en tid hvor det var vanligst at tjenestekontrakt ble inngått muntlig og forholdet bekreftet med festpenge.³⁶⁰ Slik kunne det være vanskelig for vitnene å undersøke om påstanden om tjenesteavtale var sann, men i noen av tilfellene ville det være mulig for vitnene å snakke med arbeidsgiver ved arrestasjon – allikevel lot vitnene saken gå gjennom retten istedenfor å undersøke saken selv.

Det var ikke alle som hadde tydelig avtale med arbeidsgiver om når de kunne starte i ny tjeneste. I noen av sakene kan det virke som at tilbud om tjeneste akkurat hadde blitt gitt, og andre hadde avtaler som var svært vage. Aase Thoresdatter hadde for eksempel måttet oppholde seg hos sin onkel fordi arbeidsgiver fortsatt hadde en tjenestepike som måtte slutte

³⁵⁹ 14.12.1778, 92b-93b i ekstrarettsprotokoll

³⁶⁰ C.A. Barth, *Om Husbondes og Tjenestetyendes gjensidige Pligter og Rettigheder efter den norske Lovgivning*. 2.utg. Kristiania: Malling, 1876. s 6

før hun kunne begynne.³⁶¹ Noen av de tiltalte skulle ikke starte i tjeneste på en god stund og foreslo i retten at arbeidsgiver helt sikkert kunne ta dem imot i tjeneste «strax».

Tiltalte forklarte at han eller hun var i tjeneste da inkvisisjonen ble foretatt

25 av de som ble arrestert ved inkvisisjon mente at de feilaktig hadde blitt arrestert som løsgjengere siden de var i tjeneste da arrestasjonene ble foretatt. De fleste oppgav bare at de var i tjeneste hos en person, men noen gav mer konkrete beskrivelser av hvordan de livnærte seg: to av mennene livnærte seg som håndlangere hos murmester og to andre på en sag, en tjente hos en slakter, og ei av kvinnene hadde tjeneste som amme. De tiltalte var blitt arrestert i ulike situasjoner: noen i arbeide, noen i husbonds hushold, andre i hjemmet til familie og et par utenfor tjenestestedet hvor de oppholdt seg på grunn av sykdom. Johanne Maria Hansdatter ble arrestert hos sin svoger som var enkemann etter hennes avdøde søster. I huset til denne svogeren som var skomaker tok hun seg av husholdet for årlig «Kost og Løn» og skulle dermed etter loven være i lovlig tjeneste.³⁶²

Tiltalte livnærer seg med håndverk

I følge Tukthusanordningen var det lov til å livnære seg med håndverk istedenfor å være i tjeneste, og 16 av de tiltalte oppgav at de livnærte seg ved håndverk. Blant mennene var det tre gjørtlere, en smed, en snekker, to skomakere og en som tidligere hadde tatt oppdrag som murmester. Av kvinnene var det to som livnærte seg med å veve, to som livnærte seg med «med Spinding binding og andet Haandarbeide» og tre som livnærte seg med sine «hænders giærninger». Jeg er usikker på om det siste hadde med håndverk å gjøre; det kan godt mulig ha betydd andre ting som f.eks å vaske klær for naboen eller andre oppgaver knyttet til husholdet.

Det må ha vært viktig for tiltalte å overbevise dommeren om at håndverket de bedrev var lovlig og nok til å livnære dem for å ikke bli mistenkt for å gå i dagarbeide eller tigge når inntektene ikke strakk til. Generelt var det flere av de tiltalte som nevnte kunder de hadde arbeidet for eller tidligere tjenester de hadde vært i, mens noen hadde mer konkrete bevis. Snekker Ole Olsen Huckeback sa at han holdt på å ferdigstille en stue for en kunde som var tilstede i retten og ba om løslatelse for snekkeren slik at han kunne fullføre det påbegynte arbeidet. Til og med prestens medhjelper kunne meddele at Ole hadde gjort «askilligt Snedker

³⁶¹ 13.12.1780, 145a-147b i ekstraretsprotokoll

³⁶² 29.11.1776, 24b-26b i ekstraretsprotokoll

arbejde» for ham, og at Ole var en «goed arbeyder». Et argument som dukker opp jevnlig blant håndverkerne er at tiltalte mente at han eller hun var uskyldig så lenge vedkommende hadde oppført seg skikkelig. Noen hadde bevis for sin oppførsel med attester fra tidligere husbond, prest eller andre øvrighetspersoner.

I saken til Dorthe Hansdatter blir uenighetene mellom øvrighet og tiltalte om hva som var tukthusverdig tydelig. Dorthe hadde sagt opp sin forrige stilling for å gifte seg, og perioden før bryllupet kunne skje livnærte hun seg med «hendes henders gierninger». Hun og forloveden hadde fått en husmannsplass de kunne bo på, og selv mente hun at hun livnærte seg på «lovlig og anstendig maade». Hadde inkvisisjonen blitt foretatt etter at hun var gift og satt som kone på en husmannsplass ville hun nok ikke blitt arrestert som en som var «paa egen Haand». Selv stakk Dorthe av fra retten første gang hun ble arrestert, fordi hun ble kategorisert til å «være iblant den Classe af mennesker som kan kaldes Tugthuusværdige gjorde at hun ikke meere ville komme tilbage [til retten].»³⁶³

Tiltalte livnærer seg med å «arbeide for folk», gå i dagarbeid eller på annet vis

Av de tiltalte som ble arrestert ved inkvisisjon var det 13 personer sa de livnærte seg på andre måter enn med årlig tjeneste eller håndverk. Noen av disse oppgav bare at de «arbeyde for Folk», men ikke hva dette arbeidet innebar. Igjen ser vi argumentet om at tiltalte arbeidet for folk som hadde *behov* for deres tjenester. Et hushold krevde utførelse av flere tunge oppgaver, og det må ha vært en kjærkommen mulighet å sette bort noe av dette ved behov. Spesielt i onnetida kunne det være behov for ekstra arbeidskraft, selv om bonden skulle være godt dekket med hjelp av både husmenn og lokale håndverkere som etter loven skulle hjelpe. En av de tiltalte oppgav at han gjorde «bordarbeide» - kanskje hjalp han til med å holde orden på bordtomtene nærme byen hvor trelast som skulle eksporteres ble samlet. Et par av de tiltalte livnærte seg med å sanke bark i skogen, ei bar sagfliser og «Eener» til Christiania, og ei bar kjøtt til byen for slakterne.

Loven var svært tydelig på at dagarbeide ikke var lov, og småjobbene som disse tiltalte nevnte at de livnærte seg med ble sannsynligvis oppfattet som dagarbeide. Det at de tiltalte allikevel forklarte eller forsvarte sin situasjon med at de «arbeidet for Folk» kan, som tidligere nevnt, ha vært for å vise at tiltalte ikke livnærte seg med tigging. Og som ei argumenterte: «hun [har] manglet Tieniste, men dog icke været ørckesløs».³⁶⁴ Det var svært få

³⁶³ Dorthe Hansdatter, 18.12.1780, 148a-148b i ekstraretsprotokoll

³⁶⁴ Kirstine Halvorsdatter, 25.11.1776, 24a-24b i ekstraretsprotokoll

som nevnte hvorfor de var blitt tjenesteløse, men et par av det tiltalte hadde ikke fått tjeneste etter et tidligere tukthusopphold. Lisbet Gulbrandsdatter hadde egentlig blitt lovet tjeneste i et hushold hvor tjenestepiken var blitt syk, men siden denne tjenestepiken ble frisk igjen kunne ikke husbonden ansette Lisbet. Resultatet ble at hun arbeidet for «dag Penge» ved husbondens teglverk isteden.

Tiltalte er bare på gjennomreise eller på besøk

Syv av de som ble arrestert under inkvisisjonen sa i retten at de ble arrestert mens de besøkte familie eller oppholdt seg i Aker en kort periode i annet ærende. Tre av de arresterte oppholdt seg til vanlig i Aker og Christiania, og skulle besøke henholdsvis sine barn og en søster i Aker. Sannsynligvis ble de arrestert som uvedkommende folk på stedet de oppholdt seg ved inkvisisjonen. De resterende fire personene i denne kategorien kom tilreisende fra utenfor Akers grenser i forskjellige ærend. Eksempelvis kom Anders Olsen fra Dahlsbye i Sverige for å kjøpe «noget smaat saasom qvindfolk handsker og baand med videre» for søskene sine.³⁶⁵ Som fremmed i sognet skulle han ha pass med seg, men det hadde han ikke og skyldte på sin «Eenfoldighed» og at han til «visse tiider er berøvet Fornufftens brug». Videre var det liksom ikke han sin feil at han fortsatt oppholdt seg i Aker, for han hadde stadig blitt frarådet å reise tilbake til Sverige på grunn av røvere som skulle oppholde seg i skogen.

Har ikke klart å få ny tjeneste

Ansvar for å skaffe seg arbeid ble i tukthusanordningen lagt på tjenestefolket, men hva hvis det ikke var mulig å få tjeneste? I kildematerialet var det fem personer som forklarte at de var tjenesteløse fordi de ikke hadde klart å skaffe seg en ny tjeneste. Som vitne i rettsaken til Gunild Erichsdatter sa prestens medhjelper, Lars Eeg, at han tidligere hadde sendt bud til henne med tilbud om tjeneste, men selv nektet Gunhild for at budet hadde nådd henne og forklarte at hun hadde vært uten tjeneste i et år med at «ingen tieneste var hende aaben».³⁶⁶ Et par av de tiltalte hadde bare 14 dager før inkvisisjonen henholdsvis kommet ut av tukthuset eller tidligere tjeneste og argumenterte med at dette var for kort tid å forvente at en kunne finne seg en ny tjeneste. De to siste tiltalte i denne kategorien hadde vært tjenesteløse omtrent et par måneder og slik sett hadde hatt bedre tid på seg til å skaffe tjeneste, men når de forsvarte seg med at det ikke var noen ledig tjeneste for dem så viste dem også indirekte at de

³⁶⁵ 8.7.1776, 10b-12a i ekstraretsprotokoll.

³⁶⁶ Gunild Erichsdatter, 15.12.1785, 293a-295b i ekstraretsprotokoll

hadde prøvd å søke tjeneste og la skylden på sin tjenesteløshet på utenforliggende faktorer. På en annen side var det ingen av disse som kunne fremvise bevis fra lensmann eller fogd om at de hadde meldt fra om sin tjenesteløshet som loven påbød.

Søker tjeneste

Ut fra lovgivningen var det som nevnt de tjenesteløse som selv hadde ansvar for sin situasjon og måtte skaffe seg tjeneste. Fem av de tiltalte forklarte at de var tjenesteløse, men at de søkte tjeneste eller hadde tenkt å gjøre det i nærmeste fremtid. I saken to av de tiltalte i denne kategorien blir det tydelig at loven ikke tok høyde for at ulike tjenester kunne kreve ulike ferdigheter, og disse to tiltalte hadde i omtrent et år ventet på å få tjeneste i yrkene de behersket eller ønsket som henholdsvis murarbeider og jernverksarbeider. Med Marthe Christophersdatter stilte situasjonen seg annerledes; hun oppholdt seg hos sin søster som hun frem til inkvisisjonen hadde vært i tjeneste hos. Søsteren trengte henne ikke lenger i sitt hushold, og Marthe sa hun hadde tenkt å skaffe seg tjeneste iløpet av en måneds tid.³⁶⁷

Leser til konfirmasjon

Fem av de tiltalte som ble arrestert hjemme hos sine foreldre sa de oppholdt seg der fordi de skulle lese til konfirmasjon. Den yngste av disse var 14 år, og den eldste var 18 år.³⁶⁸ En av de tiltalte hadde blitt arrestert fordi vitnene stusset over at en gutt som var så gammel som 17 år var hjemme hos sin far uten å være konfirmert selv om vanlig konfirmasjonsalder var mellom 14-19 år. Det kan se ut til at disse konfirmantene hadde behov for å bo hjemme for å frigjøre tid til lesning som det muligens ikke ville vært rom for i tjeneste, og kanskje hang den gamle ordningen igjen i praksis hvor det var foreldrene som underviste barna i deres kristendom.³⁶⁹ Selv om de tiltalte oppholdt seg hjemme betød ikke det at de ikke bidro til husholdet med eksempelvis inntekt fra arbeide på en sag eller med å gi foreldre en hjelpende hånd med jordstykket som de livnærte seg av.

Lærer veverkunsten

Fire av de tiltalte forklarte at de ikke var i tjeneste, men oppholdt seg hos en veverkone hvor de gikk i lære. Berthe Sebiørnsdatter sammenlignet dette med sitt tidligere arbeid og sa at

³⁶⁷ 15.12.1785, 293a-295b i ekstraretsprotokoll

³⁶⁸ Fæhn, *Gudstjenestelivet i den norske kirke*, s 250.

³⁶⁹ Etter forordning av 1759 skulle konfirmasjonsalder være mellom 14-19 år, se Helge Fæhn, *Gudstjenestelivet i den norske kirke*, s 250.

«hun seer icke, at det eene er meere lastværdigt end det andet».³⁷⁰ Som piker i lære hos en veverkone var de i gråsonen mellom det å være i tjeneste og sitte på egenhånd slik at det var nok viktig for de tiltalte å legitimere sin situasjon. Ei forklarte at hun ikke turte å ta annen tjeneste på grunn av skade i et ben og ei annen forklarte at hun virkelig var i lære da foreldrene betalte for hennes oppholdt hos veverkonen. Marthe Pedersdatter hadde vært i lære hos en enke på Grønland i to år og ble arrestert fordi vitnene var usikre på hvor mange piker en veverkone lovlig kunne ha hos seg, men hun kunne opplyse om at det virkelig var behov for henne hos enken på grunn av stor etterspørsel fra Christianias innbyggere.³⁷¹

Annet

I denne kategorien er samlet fem av de tiltalte som ikke oppgav noe særlig informasjon som ser ut til å virke forsvarende. To innrømmet at de ikke hadde vært til nattverd på noen år hvorav han ene ikke ville forklare hvorfor til andre enn sin skriftefar, og han andre oppgav at han ikke hadde vært i tjeneste på et halvt år og forsvarte seg med at han ikke hadde begått noe «Tyverie eller andre Laster». To av kvinnene oppgav bare at de oppholdt seg hos familie uten videre forklaringer om hva de gjorde der, men Berthe Jensdatter var uten tjeneste i påvente av at kjæresten som hadde «lovet hende ægteskab» skulle gjennomføre løftet.³⁷²

5.5 Oppsummering av de tiltaltes forklaringer

De tiltalte for løsgjengeri i tukthusretten hadde gjerne en forklaring på sin situasjon som stod i motsetning til vitnenes vurdering ved arrestasjon. Vitnenes vurderinger var i de fleste sakene en antagelse om mangel på årlig tjeneste, men sammenlagt var det 67 av 176 tiltalte ved inkvisisjon som forklarte at de livnærte seg på lovlig måte i årlig tjeneste, med håndverk eller ventet på å tiltre i ny tjeneste. Tiltaltes forklaringer bar preg av å ville legitimere sin situasjon, enten man var tjenesteløs eller ikke. Flesteparten av de som var uten tjeneste forsvarte gjerne situasjonen med sin tilstand som fysisk begrenset. Flere fraskrev seg slik også skyld for at de hadde falt ut av tidligere tjenesteforhold, eller for at de ikke kunne binde seg i ny tjeneste. Av de funksjonsfriske var det enkelte som forklarte sin tjenestemangel med liten etterspørsel etter tjenestefolk.

³⁷⁰ Berthe Sebiørnsdatter, 29.11.1776, 24b-26b i ekstraretsprotokoll

³⁷¹ Marthe Pedersdatter 5.5.1778, 56a-57b i ekstraretsprotokoll

³⁷² Berthe Jensdatter 13.11.1779, 114a-114b i ekstraretsprotokoll

For de fleste var det viktig å vise sin villighet til å arbeide, og noen gjorde dette ved å forklare at de var i en prosess med å søke tjeneste, andre ved å vise at de livnærte seg ved å arbeide «for folk». Gjennomgående i de fleste forklaringene var en redegjørelse for hvor tiltalte tidligere hadde tjent. Flere av de tiltalte omtalte måten de livnærte seg på utenfor årlig tjeneste som lovlig, og gav uttrykk for at så lenge de ikke var til bry, så burde de underforstått ikke bli ansett som løsgjengere. En del av de som ikke var i tjeneste sa at de arbeidet «for folk» ettersom det var behov for dem, og fra øvrigheten sin side må dette ha fortonet seg som forbudt dagarbeide. Men når de tiltalte la vekt på at de arbeidet der det var *behov*, kunne dette vise et reelt ønske fra den øvrige allmuens side om avlastning med enkelte oppgaver. Slik fremstilte de tiltalte seg med en nytteverdi, i motsetning til Tukthusanordningen som slo fast at dagarbeide var et ordensproblem.

6 Utfall på sakene i tukthusretten

De tiltalte ble stilt for tukthusrett på Munchekloster gård ved Opsloe med unntak av noen saker som ble avgjort ved sorenskriverens hus i Christiania eller gården Ringie i Bærum.³⁷³ I motsetning til barn kunne ikke voksne settes inn på tukthuset uten dom. I tukthusretten ble det bare bestemt om tiltalte skulle settes på tukthuset eller ikke, og det var ikke mulig å anke en dom. Tukthusretten hadde ikke mandat til å dømme i alle type saker, men både tukthusrett og ordinær tingrett kunne dømme folk til tukthuset. Spesielt i inkvisisjonssakene hvor referatene til hver enkelt sak er korte, blir det tydelig at rettergangen i tukthusretten var av summarisk karakter. Straffens lengde ble bestemt av tukthuskommisjonen etter at den dømte ankom anstalten.³⁷⁴

I Aker sorenskriveri var Jacob Aars sorenskriver i perioden 1774-1807 og fungerte dermed som dommer i hele denne oppgavens periode. I et par tilfeller hadde ikke Aars mulighet til å stille opp personlig i retten, men i alle de andre sakene hvor ikke hans navn ble nevnt i Ekstraretsprotokollen må en regne med at det var han som var dommer. Som rettsvitner stilte to edsvorne lagrettemenn, et årlig verv som gikk på omgang.³⁷⁵ Fogden i Aker, Poul Bukier, fungerte som påtalemyndighet og aktor i retten. Han var svært sjeldent personlig tilstede og det var forskjellige menn med fullmakt fra fogden som stilte i hans fravær (se tabell 19). Lensmann i Aker, Barthold Nicolai Knoph, var som oftest til stede i retten som vitne, men kunne også fungere som fullmektig for fogden. Østen Ringie var lensmann i Bærum og stilte som vitne i en av sakene. Øvrige vitner som var tilstede i retten var gjerne medhjelpere som hadde bistått med arrestasjon og fornærmede i saker. De tiltalte selv, bortsett fra en, var óg til stede i retten. I tillegg kunne andre som kjente tiltalte møte opp – som foreldre, søsken eller husbond – for å forsvare tiltalte eller bekrefte deres skyld. Som vi skal se var det også en del arbeidsgivere, med behov for tjenere i sitt hushold, som møtte opp i retten.

³⁷³ Inkvisisjonssaker som ikke ble holdt på Munkeklostergård: Inkvisisjon holdt i Bærum; rettsak 11.11.1779 i sorenskriverens hus i Christiania. Inkvisisjon holdt i Bærum; rettsak 25.11.1776 ved gården Ringie i Bærum. (Mulig dette er hjemmet til lensmannen i Bærum: Østen Ringie). Saker hvor tiltalte ble arrestert utenom inkvisisjon som ble holdt i sorenskriverens hus i Christiania: 15.12.1778, 16.12.1781, 29.4.1782, 26.6.1787.

³⁷⁴ Winge, Paul, «Fattigvæsenets stilling til sindssygepleien (1537-1851)». I *Forhandlinger i videnskabs-selskabet i Christiania* (1904): 1-71. s 13

³⁷⁵ Norsk Historisk Leksikon, s.v. «lagrettemenn». Dato 3.10.2019.
<https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Leksikon:Lagrettemenn>

6.1 Dommerens vurderinger av de tiltalte

Det er nesten noe teatralisk over sorenskriverens innledning til domsavsigelse en desemberdag i 1785: «Ved den i disse dage anstillede Indquisition, ere under Navn af løsgjengere anholdte, skyldige og udskyldige, onde og gode, Cretih og Pletie. Hvirkelig løsgjengere ere nogle af dem, men andre ikke.»³⁷⁶ Siden dommeren enkelt forklart ikke skulle gi noe annet enn et «ja» eller «nei» på skyldspørsmålet – og ingen annen straffeutmåling enn en innskriving til tukthuset – var det heller ikke rom for å nyansere en dom ved å for eksempel regulere lengden på straffen. Slik ble han nødt for å skille strengt mellom skyldig og uskyldig som beskrevet i sitatet. På en annen side kunne dommeren nyansere frikjennelsen, og flere ble frikjent med ulike forbehold. I dette kapittelet vil dommerens begrunnelser for frikjennelse og dom bli gjennomgått, og til slutt diskuteres spørsmål om hvordan sorenskriveren anvendte lovbestemmelsene angående løsgjengere.

Tabell 7: Antall tiltalte som ble frikjent for løsgjengeri i tukthusretten, Aker 1776-1787.³⁷⁷

år	1776	1777	1778	1779	1780	1781	1782	1783	1784	1785	1786	1787	sum
Kvinner tiltalt	40	1	34	9	12	11	2	0	2	20	0	10	141
Frikjent	34	0	29	8	8	9	0	0	1	16	0	6	111
Menn tiltalt	14	2	19	8	1	7	2	1	0	11	0	4	69
Frikjent	10	0	11	5	0	2	0	0	0	8	0	2	38
Tiltalte sum:	54	3	53	17	13	18	4	1	2	31	0	14	210
Frikjent Sum:	44	0	40	13	8	11	0	0	1	24	0	8	149

Gjennomgangen av dommerens begrunnelse for utfall på sakene deles inn i tre kategorier ut fra sorenskriverens egen klassifisering av de tiltalte på en av rettsdagene: 1) «De som virckeligen ere uskyldige eller kan undskyldes», 2) «De som uden Tugthuus Straff kan forbedres» og 3) «De som ingenlunde kan undskyldes».³⁷⁸ Innenfor hver kategori er dommerens forklaringer sortert ut fra hvem som ble arrestert ved inkvisisjon og hvem som ble arrestert utenom inkvisisjon. Sakene knyttet til tiltalte som ble arrestert utenom inkvisisjon

³⁷⁶ Innledning til sorenskriverens domsavsigelse i rettsak fra 15.12.1785, 293a-295b i ekstrarettsprotokoll.

³⁷⁷ Tabellen er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstrarettsprotokoll

³⁷⁸ 29.11.1776, 24b-26b i ekstrarettsprotokoll

har i noen tilfeller vært vanskelig å kategorisere slik at det ikke en kategorisk oversikt over dommerens argumenter under alle delkapitlene.

6.2 Frikjennelse: «De som virckeligen ere uskyldige eller kan undskyldes»

Som påpekt innledningsvis endte en svært stor prosentandel av løsgjengersakene med frikjennelse. Av 210 saker endte bare 61 av sakene med dom til tukthusarbeid, og 121 saker endte med full frikjennelse uten noen forbehold. I det følgende vil jeg redegjøre for dommerens vurderinger bak frikjennelsene av de som ble arrestert ved, og utenom inkvisisjon, hver for seg.

6.2.1 Arrestert ved inkvisisjonen – vurderinger bak frikjennelse i tukthusretten

Tabell 8: Begrunnelse for frikjennelse av arresterte for løsgjengeri ved inkvisisjon, Aker 1776-1787.³⁷⁹

Begrunnelse for frifinnelse:	Kvinner	Menn	Sum
Tiltalte tok imot tilbud om tjeneste under rettsaken	21	3	24
Tiltalte hadde tatt imot tilbud om (ny) tjeneste før inkvisisjonen	18	2	20
Var i arbeid eller tjeneste da inkvisisjonen skjedde	11	9	20
Uskikket til å ta tjeneste pga skade, alder, barn eller sykdom.	13	0	13
Understøtter mor eller foreldre	10	1	11
Livnærer seg på lovlig måte	8	2	10
Tiltalte ble arrestert under et ærende i området	1	3	4
Tiltalte leser til konfirmasjon	1	2	3
Bevisene er ikke sterke nok for å felle tiltalte	2	0	2
Dommeren gav ingen spesifikk begrunnelse	7	2	9
SUM	92	24	116

Tiltalte tok imot tilbud om tjeneste under rettsaken

Av totalt 116 som ble frikjent for løsgjengerianklage i Akers ekstrarett 1776-1787, var det 24 personer som ble frikjent fordi de fikk og tok imot tilbud om tjeneste under rettsaken.

Bortimot alle av disse oppgav mer eller mindre direkte at de var uten årlig tjeneste. Her blir det tydelig at retten hadde flere funksjoner enn kun å dømme og frikjenne; rettsalen fungerte også som en arbeidsformidler. Det kan tyde på at det ble gjort kjent for allmuen at det var mulig å skaffe tjenestefolk på Munkekloster gård ved rettsakene. Hvordan dette ble formidlet

³⁷⁹ Tabellen er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstrarettsprotokoll

er vanskelig å si, men en mulighet var kirkebakken som en arena for kunngjøring av ledig arbeidskraft. En annen mulighet var at øvrigheten visste hvem som trengte tjenestefolk og meldte fra til vedkommende før ekstraretten ble satt. I følge lovgivningen skulle arbeidsgivere som trengte arbeidskraft melde fra slik at øvrigheten skulle ideelt sett vite hvor stor etterspørselen var.

Hvordan arbeidsgiverne formidlet til retten at de trengte tjenestefolk varierte; flere møtte opp personlig, noen hadde meldt fra til lensmannen eller prestens medhjelpere på forhånd, og noen gav skriftlig beskjed. (se tabell 28) Det var ikke bare utenforstående personer som tilbød tjeneste i retten da både Lensmann Knoph tilbød tjeneste til tre personer i retten og prestens medhjelper, Lars Eeg, fikk også ei tjenestepike i retten. Ei av kvinnene som Knoph tilbød tjeneste, hadde bare noen dager før inkvisisjonen sluttet i tjeneste nettopp hos Lars Eeg. I perspektiv av at retten formidlet arbeid er det lettere å forstå at de som stod for inkvisisjonen arresterte personer som de selv kanskje mente var uskyldige i sin tjenesteløshet eller hadde en tidligere arbeidsrelasjon til. På en måte kan en si det var positivt at retten bidro til å få folk ut i arbeid, men på en annen side stod de tiltalte i en svært presset situasjon hvor et nei på tilbud om tjeneste sannsynligvis ville ført til tukthusstraff og det var ingen som stilte spørsmål om hvorvidt arbeidsgiveren var skikket til å ha tjenestefolk.

Ved en av rettsakene påpekte aktor at tilbud om tjeneste ikke burde være grunn nok for frikjennelse. Aktor sa at:

[...] de øvrige som vare virckelig Læsgjængere da Indqvisitionen skeede, men nu først, har villet engagere sig eller kan blive antagees i Comditioner, har forbrudt sig til Tugthuus Straff, effterdie de endnu havde Continueret i Løsgjængerie, dersom Inqvisitionen icke havde bragt dem paa andre tancker. det vil derfor intet sige, at de nu først har sadt sig villige til at antage Tiensite hos een eller anden, da saadant er skeed meere af Tvang, end frievillig reffselse.³⁸⁰

Aktor la her vekt på de tiltaltes vilje til å arbeide nærmest som en innprentet del av deres karakter, og at de ikke ville søkt arbeide om ikke inkvisisjonen tvang dem til det – følgelig måtte de dømmes som løsgjengere. Det er noe motstridende i aktors argumentasjon. Formålet med tukthusstraff var å gjøre folk arbeidsvillige, og når de tiltalte tok imot tjeneste i retten er det lett å konkludere med at målet da var nådd. Det var allikevel ingen automatikk i å bli frikjent ved tilbud om tjeneste i retten da to av de som fikk tilbud om tjeneste ble dømt til tukthuset.

Dommeren vurderte ikke bare hvorvidt de tiltalte var *villig* til å arbeide, men også deres levemåte og tidligere forhold til tjeneste. Denne plutselige villigheten til å ta imot

³⁸⁰ 29.11.1776, s 24b-26b i ekstrarettsprotokoll

tjeneste i retten trengte, som aktor antydte, ikke å være et bevis på at tiltaltes karakter var forbedret, men kunne være en måte for den tiltalte å unnsnippe straff. Dommeren vurderte altså flere forhold: Hadde tiltalte «ført et uanstændigt Levnet, eller været hengiven til Laster»? Hadde tiltalte tidligere hatt tjeneste, og hva var årsaken til at tiltalte nå var uten tjeneste? Det kan se ut til at dommeren vurderte i hvilken grad tiltalte var skyldig i sin tjenesteløshet. Åtte av de frikjente oppgav at de var uten årlig tjeneste på grunn av skade, sykdom eller alderdom. Det var ikke bare dårlig helse som kunne være god grunn for å ikke være i tjeneste; Lisbet Gulbrandsdatter hadde gjort avtale om tjeneste med en husbond som ikke trengte henne allikevel. Dette hadde hun attest på og måtte unnskyldes. Dorthe Hansdatter hadde fått fri fra sin tjeneste for å gifte seg, men fordi paret manglet bopæl ble bryllupet utsatt et halvt år. I ventetiden ble hun arrestert, men vitnene kunne bekrefte overfor dommer at de hadde snakket med forloveden og bryllup skulle det bli.³⁸¹ Berthe Larsdatter ble også unnskyldt sin tjenesteløshet da hun bare 14 dager før inkvisisjonen hadde sluppet ut av tukthuset, og dommeren viste forståelse for at en tjeneste ikke «stoed aaben med det samme hun slap ud af Tugthuuset».³⁸²

I sakene hvor dommeren ikke gav noe indikasjoner på gyldig *årsak* til å være arbeidsledig, kommer det til syne i enkelte saker gyldige *steder* å oppholde seg når en ikke var i tjeneste: nemlig hos familie. Dette var ikke utelukkende personer som understøttet sine foreldre, men også personer som kun oppholdt seg i foreldres eller søskens hushold. Hjemme hos familie var hvertfall tiltalte bofast og ikke «flacket omkring» som andre ble beskyldt for. Vitnenes beskrivelse av de tiltalte som ble frikjent ved tjeneste var ikke alle utelukkende positive, men dommeren la ikke konsekvent vekt på dette. I noen av sakene gav ikke dommeren noe videre begrunnelse for frikjennelse annet enn at tiltalte tok imot tilbud om tjeneste i retten. Dommeren sa også eksplisitt i flere saker at tiltalte hadde blitt dømt om ikke det var for tilbudet om tjeneste. Tilbud om tjeneste i retten var ikke en direkte billett til frikjennelse, men det var en meget sterk faktor til frikjennelse.

Tiltalte hadde tatt imot tilbud om ny tjeneste før inkvisisjonen

20 av de tiltalte ble frikjent fordi de hadde gjort avtale om å starte i ny tjeneste før de ble arrestert ved inkvisisjonen. Felles for de som ble frikjent var at tjenesteforholdet ble bekreftet av arbeidsgiveren i retten enten skriftlig, via andre personer eller ved personlig oppmøte i

³⁸¹ 18.12.1780 148a-148b i ekstraretsprotokoll

³⁸² 15.12.1785, 293a-295b i ekstraretsprotokoll

retten. Kun to av de som hadde oppgitt at de hadde avtale om tjeneste ble dømt til tukthuset, og de hadde heller ikke bekreftelse på at avtale var inngått fra arbeidsgiver.

Dommeren gav ikke i alle sakene en utførlig begrunnelse for hvorfor de tiltalte ble frikjent annet enn at de hadde bundet seg i tjeneste, men vi får innblikk i noen av sakene hva han så etter: «Vidnerne giver Karen Olsdatter *det bedste skudsmaal*, [...] hun er icke overbeviist at være *ørkesløs*, men ernæret sig med *arbejde*, hvor hun somme har kundet faae, hun er icke flaket land og strand omkring icke ernæret sig med *Tiggerie*, og icke henfalden til *laster*.»³⁸³ De fleste tiltalte i denne kategorien ble beskrevet i positive ordelag av vitnene, men selv i sakene hvor tiltalte hadde dårlig rykte på seg virker det som at tjenesteavtalen trumfet dette. Dommeren begrunnet i en rettsak at:

[...] ingenaf dem er overbeviist at have ført et uanstændigt Levnet, eller været hengiven til Laster, men her er dog nok imod dem som kan fælde dem effter Tugthuus anordningen, da de ere saadanne Persohner som har omvancket paa egen haand og tiendt for Dagløn, eller og ingen Tieniste hafft, og der vilde intet befrie dem, dersom det icke under Sagen var afgjort at de [...] har engageret sig i [...] Tieniste.³⁸⁴

Videre må det påpekes at arbeidsgivere til de tiltalte som ikke var konfirmert ofte lovet i retten at de ville lære den tiltalte sin kristendom og sørge for at han eller hun ble konfirmert.

Frikjent fordi: Tiltalte var i arbeid eller tjeneste da inkvisisjonen skjedde

19 personer ble i ekstraretten frikjent for løsgjengeri fordi de allerede var i arbeid da de ble arrestert ved inkvisisjonen. I likhet med de to foregående kategoriene ble arbeidsforholdene til disse bekreftet av arbeidsgiverne i retten (se tabell 29). Videre var det ytterligere to som ble frikjent hvor dommeren ikke gav noe begrunnelse for hvorfor, men som selv oppgav at de var i tjeneste og arbeidsgiver bekreftet dette i retten. Av de tiltalte som selv hadde oppgitt at de var i tjeneste ved inkvisisjonen var det to ble dømt til tukthuset, men deres arbeidsforhold ble heller ikke bekreftet av arbeidsgiver i retten.

Det var, som tidligere sagt, ingen automatikk i å bli frikjent på grunnlag av tjenestetilbud. Marthe var blitt arrestert 5.5.1778 og ble da frikjent fordi hun hadde en avtale om tjeneste som hun skulle tre inn i. Fire måneder senere ble hun stilt for retten på nytt fordi vitnene mente hun var «ustadig» i sin tjeneste og de arresterte henne i et annet hushold enn der hun skulle starte i tjeneste ved første rettsak. I rettsak nummer to møtte den nye matmoren opp i retten for å opplyse om at det var hun som hadde inngått en avtale med første husbond

³⁸³ 14.12.1778, 92b-93b i ekstrarettspokoll

³⁸⁴ 25.11.1776, 24a-24b i ekstrarettspokoll

om å få overført Marthe til sitt hushold.³⁸⁵ Det var i følge henne ikke Marthe som var ustadig i sin tjeneste, men dommeren dro forklaringen til matmoren i tvil. Det var hensynet til den forrige husbonden som frikjente Marthe:

[...] alt dette skulle i det mindste være beviis nok imod hende for at hun besidder en meget høj grad af ustadighed og lyst til forandringer. men disse 2de feyler alleene, kan icke være nok til at fælde hende, saa lenge de ikke have fornærmet den vedkommende Huusbond, og her er i den henseende ingen Klage; men den af Niels Nitsunds Koene aflagde bekræfftelles Eed, faaer antages som beviis for at Marthe Larsdatter Tronrud virkelig staaer i hendes og Mands Tieniste for aarlig Kost og Løn,³⁸⁶

Et par av de tiltalte ble beskyldt av vitnene for å være løsaktige, men dommeren frikjente dem fordi ryktene om dem ikke var blitt bevist og begge var bevislig i tjeneste. Videre var to som var blitt arrestert fordi de ikke var confirmert eller ivrig nok til å lese til konfirmasjon, men som ble frikjent fordi de var i arbeid. Med Cathrine Amundsdatter kunne vitnene opplyse at presten var oppgitt over at hun forsømte å lese, men søsteren som hun oppholdt seg hos sa i retten at dette skyldtes «Tungnemmenhed». Dommeren tok det til etterretning. Et annet aspekt som er interessant i Cathrine sin sak er at hun tydeligvis ikke fikk lønn for arbeidet hun gjorde hos søsteren, noe som loven satte som kriteriet for lovlig tjeneste. Dommeren godtok allikevel det arbeide hun gjorde som tjeneste: «Omendskiøndt Cathrine Amundsdatter i stæden for at tiene hos een Fremmed, er hiemme hos hendes Søster og Sviger broder paa grønland, saa er det dog oplyst at hun hos dem Forretter det samme som een tieniste pige, og Sparer dem for at lønne en Fremmed.»³⁸⁷

Frikjent fordi: uskikket til å ta tjeneste pga skade, alder, barn eller sykdom.

Av de tiltalte som forsvarte eller forklarte seg med at de var uten tjeneste på grunn av sin tilstand var det bare 13 saker som endte med frikjennelse kun på grunnlag av tiltaltes fysiske begrensninger. Alderen på disse kvinene varierte fra 17 til 50 år blant de som oppgav alderen. Felles for de fysiske begrensningene som ble nevnt var at de var nokså synlige: det var smerter i ben og knær som sannsynligvis påvirket gangen, verk i skulder, skade i ansiktet, svakhet på grunn av alderdom, tre kvinner som var høygravide og ei hadde født en pike. Det var nok ikke alle som hadde like tydelig svakhet, og kanskje var det derfor ei av de tiltalte hadde skaffet seg presteattest som bekreftet hennes «svage helbred»? I de fleste av disse

³⁸⁵ 5.5.1778, 56a-57b og 5.9.1778 78b-80a i ekstraretsprotokoll

³⁸⁶ 5.9.1778, 78b-80a i ekstraretsprotokoll

³⁸⁷ 14.12.1778, 92b-93b i ekstraretsptokoll

sakene kunne vitnene bekrefte at vedkommende virkelig var i svak forfatning og det ser ut til at dette hadde påvirkning på utfallet av saken.

Et spesielt tilfelle er Maria Luccasdatter som ble arrestert sommeren 1776 fordi hun oppholdt seg hjemme hos moren som ifølge vitnene neppe kunne behøve to døtre hjemme. Den gangen ble Maria frikjent fordi hun hadde vondt i benet og dommeren mente hun var hjemme av nødvendighet. Samme høst ble hun igjen arrestert og da forsvarte moren sin datter i retten og sa at: «hendes Datter er hiemme hos hende, formedelst Een Svagelig Constitution, hun bær byrden, med moderen, ligesom moderen med hende derfor glæder hun sig veed, at ingen skal kunde overbeviise hende noget uanstændigt.»³⁸⁸ På nytt konstaterte dommeren at Maria ikke var i stand til å arbeide på grunn av et skadet ben, og hun kunne heller ikke anses som løsgjenger da moren sa hun trengte henne.

Når det gjelder sorenskriverens holdning til enkelte av de tiltalte som var uten tjeneste fordi de skulle føde eller nylig hadde født ses noen av de samme argumentene til både vitnene og de tiltalte selv. Dommeren sa at det kun var på grunn av nødvendighet at disse var utenfor tjeneste ved inkvisisjonen, og at «enhver anden huusbond ligesaa lidet kunde være Tientde med saadanne Folk som disse ere uskickedede til at kunde Forrette en huusbonds arbejde.»³⁸⁹

Frikjent fordi: Tiltalte understøtter mor eller foreldre

I kapittel 4 hevdet jeg at barn av aldrende foreldre stod i et spenningsforhold mellom å understøtte sine foreldre eller adlyde loven om å gå i årlig tjeneste. Dommeren på sin side måtte veie hensynet til foreldrene mot kostnadene det ville være for fattigkassen om ikke barnet understøttet sine foreldre. Et spørsmål som da melder seg er hvordan dommeren kunne vite om foreldrene faktisk var trengende eller om dette var et påskudd som tiltalte dekket over sin tjenesteløshet med? Vitnene var dommerens øyne utenfor retten, men det var et fåtall av disse sakene hvor vitnene entydig bekreftet at foreldrene til tiltalte var trengende. I noen av sakene hvor vitnene var mer eller mindre tydelige på at foreldrene ikke hadde behov for tiltaltes understøttelse møtte foreldrene selv opp i retten for å si at de behøvde barnet sitt hjemme.³⁹⁰ For eksempel ble Marthe Marie Iversdatter stilt for retten høsten 1776 og da frikjent fordi stefaren hennes opplyste om at foreldrene trengte henne hjemme. To år senere

³⁸⁸ 29.11.1776, 24b-26b i ekstrarettspokoll

³⁸⁹ Eksempel 13.11.1779, 114a-114b i ekstrarettspokoll

³⁹⁰ Marthe Marie Iversdatter for retten 29.11.1776: stefaren Hans Larsen møtte opp i retten. Lars Børesen for retten 5.9.1778: Begge foreldrene møtte i retten. Jaliana Calmer for retten 5.5.1781: Moren møtte opp i retten. i ekstrarettspokoll

ble Marthe arrestert på nytt fordi denne stefaren i sinne hadde anmeldt henne for inkvisisjonen. Vitnene mente han var «beskiænket» den kvelden, stefaren leverte inn et skriftlig tilsvar om hva som skjedde den kvelden og datten ble frikjent. I tre av sakene sa vitnene eksplisitt at de tiltalte var overflødig i deres foreldres hus, men slik vurderte ikke dommeren saken selv om ikke foreldrenes påståtte behov ble bekreftet av andre enn tiltalte selv. Dommeren så tydeligvis ikke problemet med at disse oppholdt seg hjemme så lenge de oppførte seg skikkelig – noe vitnene kunne bekrefte at de hadde gjort.³⁹¹

Malene Olsdatter fikk tilbud om tjeneste i retten, men takket nei til tilbudet fordi hun ville ta vare på moren sin. Dommeren frikjente henne på grunnlag av at hun hadde «[...] en gammel skrøbelig og fattig moder, som neppe uden Tiggerie kunde ernære sig, med mindre denne hendes datter, som hidintil skeed er, understøtter hende.»³⁹² Vurderingen som dommeren måtte gjøre mellom å tvinge unge mennesker som understøttet sine foreldre ut i tjeneste og muligens da gjøre trengende foreldre om til et ordensproblem blir her tydelig. Gjentagende i dommerens begrunnelser bak frikjennelse for de som understøttet sine foreldre var at tiltalte hadde oppført seg bra og ofte at foreldrene kunne behøve vedkommende. Saken til Johanne Olsdatter er unntak da implisitt ble anklaget av vitnene for løsaktighet da de hadde arrestert henne i et lastverdig hus, men dommeren nevnte ikke dette med et ord i frikjennelsen og la kun vekt på morens behov. Argumenter som ofte gikk igjen i dommerens avgjørelse var at foreldrene som fattige sparte en tjenestepike, og at foreldrene behøver barnet i hjemmet på grunn av alder og skrøpeligheit.

Frikjent fordi: Tiltalte Livnærer seg på lovlig måte

Ti personer som ble arrestert ved inkvisisjonen ble frikjent fordi dommeren mente de livnærte seg på lovlig vis med håndverk. David Olsen livnærte seg som skomaker på landet og etter at faren hadde bekreftet i retten at dette var et håndverk som sønnen hadde lært ble han frikjent. Vitnene sa de ikke kjente til David, og skomakeren selv sa han ble arrestert mens han var i arbeid. Det er mulig vitnene arresterte ham fordi de oppfattet ham som en fremmed hvis han gikk rundt på landet med håndverket sitt, men med Johan Andersen Lund stilte det seg annerledes. Han var fra Sverige og hadde fått tillatelse til å drive sin gjørtler virksomhet i Christiania. At han da hadde slått seg ned på Grønland mente vitnene dermed ikke var lov, men dette tok ikke dommeren til etterretning og la vekt på at tiltalte dyktig i sitt håndverk og

³⁹¹ Ingeborg Kirstine Sørensdatter, 15.12.1785 293a-295b, Anne Christine Andreasdatter, 8.7.1776 10b-12a, Marthe Hansdatter Himstad, 29.11.1776 24b-26b i ekstrarettspokoll

³⁹² 5.5.1778 56a-57b i ekstrarettspokoll

hadde oppført seg skikkelig. Tre av kvinnene som ble frikjent hadde oppgitt at de «arbeidet for folk» eller med håndarbeid, og dommeren mente se livnærte seg på lovlig vis siden de var enker.³⁹³ I tillegg kunne to av de bevise sin oppførsel med presteattest og halvsøsteren til Olia Olsdatter forsvarte henne i retten. Svogeren til tiltalte hadde «ofte besværet sig at hun sadt splid imellom ham og Koene» til vitnene, men søsteren til Olia forklarte dommeren at kranglingen skyldtes mannens brennevinsdriking – noe han tok til etterretning i frikjennelsen.³⁹⁴

Fem av de som ble frikjent drev med veving der de som gikk i lære eller arbeidet for annen veverkone fikk sin stilling bekreftet av sin overordnede i retten (se tabell 31). Vitnene hadde vært usikre på hvor mange piker en veverkone hadde lov til å ha i sin virksomhet, men veverkonen som Marthe arbeidet for kunne i retten opplyse om at hun hadde behov for to piker i sin virksomhet.³⁹⁵ Dommeren mente at det måtte være tilladt for en håndverker «at holde saa mange Folk, som hendes Haandværk og arbeide udfordrer». Et viktig premiss i tukthusanordningen for å leve av håndverk på lovlig vis var at en kunne livnære seg med sin virksomhet alene og ikke ty til tigging eller dagarbeide. Dette aspektet kommer til uttrykk kun i en sak hvor dommeren frikjente fordi tiltalte livnærte «sig paa en Lovlig og anstændig maade, uden betlerie og omløben,»³⁹⁶

Frikjent: Tiltalte hadde bare et ærende i området

Aktor var rigid i sin tolkning av lovens bokstav i sin påstand mot Halvor Thomesen Helberg som han mente var arrestert «som en løs og leedig der nu for tiden hverken har boepæl, eller fast Tieneste, [...]. Han har icke foreviist noget Pass for sin foregivne Reyse, følgelig er han icke forsynet med denne rigtighed [...]».³⁹⁷ Halvor, som til vanlig oppholdt seg i Fredrikstad, skulle besøke sin datter som han hadde til oppdragelse på Sagene. I motsetning til aktor anså dommeren dette som «Rimelig og Naturlig», og da vitnene kunne bekrefte at Halvor tidligere hadde bodd i Christiania og hadde en datter på Sagene ble han frikjent.³⁹⁸ Gjennomgående i

³⁹³ Marie Monsdatter, 8.7.1776, 10b-12a, Olia Olsdatter 5.5.1781 156a-157a, Kirstine Olsdatter 15.12.1785, 293a-295b i ekstrarettspokoll

³⁹⁴ Halvsøsteren til Olia Olsdatter hadde i en tidligere rettsak også forsvart sin søster, men den gangen var det søsteren Cathrine Amundsdatter (14.12.1778) som ble anklaget for å være lite flittig i sin kristendomslesning. Olia Olsdatter går også igjen i kildematerialet: Første gang hun dukker opp er 14.12.1778, andre gang er 5.5.1781. Hun ble frikjent begge gangene.¶

³⁹⁵ Marthe Pedersdatter 5.5.1778, 56a-57b i ekstrarettspokoll

³⁹⁶ Marie Monsdatter, 8.7.1776, 10b-12a i ekstrarettspokoll

³⁹⁷ 5.9.1778, 78b-80a i ekstrarettspokoll

³⁹⁸ 5.9.1778, 78b-80a Halvor Tommesen Helberg kunne også fremvise diverse dokumenter på at han tidligere hadde bodd i Christiania. i ekstrarettspokoll

frikjennelsene til disse fire som hadde et ærende eller skulle besøke familie i sognet var om vedkommende hadde oppført seg skikkelig. I saken til Niels Svendsen mente dommeren han ikke kunne dømmes så lenge han bare var i Aker i et ærende og «icke kan overbeviises at være Løsgjænger, Betler, eller at have deel i Laster».³⁹⁹ Det skulle være interessant å vite hva dommeren mente med å være løsgjenger i denne sammenheng, for i tukthusanordningen var man per definisjon en løsgjenger hvis en ikke hadde pass, men dommeren tok i tillegg tiltaltes forklaring til etterretning da Niels sa han var en «boesiddende gaardmand». Som bonde knyttet til jorden skulle en ikke bli berørt av bestemmelsene om tjenestetvang og igjen kommer sorenskriverens vekt på tjenesteaspektet i løsgjengerbestemmelsene til syne.

Frikjent fordi: Bevisene er ikke sterke nok for å felle tiltalte

Olia Olsdatter ble arrestert med beskyldning om at hun var løsaktig. Hun forklarte at hun egentlig var gift med en soldat, men han hadde forlatt henne for syv år siden og etterlatt henne med et barn som hun mente var hans. Vitnene kunne opplyse om at dette barnet ble til etter at mannen hadde reist og at ryktet om Olsdatter ikke var av det beste. Etter vitnemålet forandret Olsdatter forklaringen sin og sa at seks år etter ektemannen var dratt hadde hun blitt tilsagt ekteskapsløfte av en annen mann og fått barn med ham. Omtrent et år deretter hadde både forloveden og barnet dødd.⁴⁰⁰ Dommeren regnet Olsdatter for å være enke siden det hadde gått så mange år siden mannen hennes forlot henne, og mente han ikke kunne dømme henne som løsgjenger siden hun primært ble tiltalt for leiermål. Videre ville han ikke dømme henne på grunnlag av rykter, og så lenge det kun var ett vitne som hadde observert henne i dansehus var ikke det nok for å felle henne.

Ei annen som også ble beskyldt for å ha fått barn utenom ekteskapet var Olia Pedersdatter. Vitnene viste forståelse for at Olia ikke kunne være i tjeneste på grunn av dårlig helse og oppdragelse av barnet. De nærmest forsvarte henne da de la ut om at foreldrene hadde dødd fra henne da hun var ung, og at hun livnærte seg med sine «haandgiærninger», men på slutten av vitnemålet kom det frem at hun hadde fått to uekte barn. Hva angikk tjenesteløsheten mente dommeren hun kunne frikjennes fordi hennes helse var dårlig og hun livnærte seg og barnet uten å være til byrde for bygden. Men hva angikk hennes uekte barn mente dommeren hun kunne bli dømt etter en annen paragraf i loven enn løsgjengerbestemmelsene om at kvinner som fikk sitt andre barn etter advarsel utenom

³⁹⁹ 8.7.1776, 10b-12a i ekstrarettsprotokoll

⁴⁰⁰ Olia Olsdatter ble arrestert for andre gang: 5.5.1781, 156a-157a i ekstrarettspokoll

ekteskap skulle dømmes til tukthuset.⁴⁰¹ Hun ble allikevel frikjent fordi vitnene ikke kunne bekrefte om hun hadde fått flere enn et barn.

Frikjent fordi: Tiltalte leser til konfirmasjon

Tre av de tiltalte ble frikjent fordi de leste til konfirmasjon. At de i perioden de leste var uten tjeneste og oppholdt seg hjemme hos sine foreldre ble godkjent av dommeren. Felles for disse var at vitnene ikke kunne si noe negativt om deres oppførsel, annet enn at Hans Torchildsen tidligere «gik og slengte i ørkesløshed», men skulle ha forandret seg i ettertid.⁴⁰²

6.2.2 Arrestert utenom inkvisisjonen – vurderinger bak frikjennelse i tukthusretten

Av de som ble arrestert utenom inkvisisjonen var det fem personer som ble frikjent uten forbehold. Ei av disse gjaldt en kvinne som hadde fått et barn utenom ekteskap som dommeren i likhet med flere av de lignende sakene ikke ville dømme som løsgjengersak tukthusretten da dette var en leiemålsak som hørte til «paa det almindelige Ting».⁴⁰³ Videre møter vi de tre brødrene Pedersen som sannsynligvis ble arrestert fordi de bodde sammen med ytterligere to søstre hos faren på husmannsplassen under gården Næss i Maridalen. Selv forklarte guttene at de hadde hjulpet faren med å dyrke plassen og at de arbeidet på Halvor Haagensen Blinderns teglverk som lå like ved deres hjem. Halvor som hadde ansatt guttene, eide plassen de bodde på og som medhjelper til presten må ha opplevd seg kraftig overkjørt av at hans egne arbeidere ble arrestert. I retten tordnet han:

Saaleedes ere de nu alle hans virkelige Tienere samt stoed i hans Tieniste og arbeide da de blev arresterede, og hvorover han finder sig fornærmet i saa høi een grad at han derover faaer indgaae paa vedbørlige stæder med hans forestilling. Thi dersom dette skulde have stæd, kunde alle hans arbeydere paa selv samme maade, blive ham fratagne, og hvorover hans Tejlværk, nødvendig maatte standse. for Resten ved han som Huusbond intet om disse arresterede, andet end at de har ført og fører et skickelig og upaaklagelig levnet, ligesom derfor paastoed dem Sagesløs hiemfundne og sig igien udleverede.⁴⁰⁴

⁴⁰¹ Tukthusanordningen 1741, kap 3, §7: *Løstgite Qvindfolk*, som, uagtet de til dem af geistlig og verdslig Øvrighed gjorde Erindringer, fremture i deres forargelige Levnet, samt de, som 2de Gange have faaet uægte Børn, desligeste Tjenestefolk og Andre, som efter Lovens 6–13–3 mistænkeligen leve et letfærdigt og skammelig Levnet, og, imod Præsternes og Andres Advarsler, ei vil entholde sig fra hverandre, skal iligemaade indsættes i Tugthuset.

⁴⁰² Frikjent pga konfirmasjon: Dorthe Luccasdatter: 8.7.1776, 10b-12a. Hans Tochildsen 29.11.1776, 24b-26b. Ole Hansen 15.12.1785, 293a-295b i ekstrarettspokoll. Forøvrig møtte faren til Ole Hansen opp i retten for å melde om at det var han som hadde tatt sønnen hjem for at Ole kunne lære sin kristendom.

⁴⁰³ 14.11.1781, 170b i ekstrarettspokollen

⁴⁰⁴ 16.11.1778, 88a i ekstrarettspokollen

Aktor mente at guttene skulle dømmes som løsgjengere både fordi de arbeidet for daglønn på teglverket og fordi faren hadde fem barn hjemme hos seg på en plass som ikke krevde så mye arbeidskraft. Dommeren var av en annen oppfatning som sa at så lenge foreldrene hadde råd nok og var villige nok til å skaffe barna arbeid kunne de ikke bli ansett som løsgjengere. Denne vurderingen er interessant med tanke på at lovgivningen bestemte at foreldre kun skulle ha barn hjemme ut fra *behov*, men dommeren la *formue* til grunn for vurderingen. Dette viser en fleksibel tankemåte hvor hensikten muligens var å forsikre seg om at hverken guttene eller foreldrene ble nødt til å livnære seg på ulovlig måte med tigging. Videre mente dommeren at arbeidet guttene gjorde på teglverket var «een anledning for dem til at blive nyttige borgere i Staten, og et Middel til at holde dem fra Ørkesløshed og Leedigang». ⁴⁰⁵ Med andre ord var viljen til å arbeide var der og de var ikke byrde for bygden.

Anne Margrethe Wilhelmsdatter var blitt klaget inn for retten av faren til sin husband og forlovede som hun var i kraftig klammeri med fordi faren var i mot forholdet mellom henne og sønnen. Det endte med at hun sa opp stillingen sin med samtykke fra «svigerfaren», og deretter ble hun tiltalt som tjenesteløs. Selv forsvarte Anne Margrethe seg med at det ikke var hennes feil at hun hadde måttet gå ut av tjenesten da faren til hennes husband hadde «begegnet hende paa saa haard en maade med hug og slag samt Trudsler og Skielder, at det var umueligt at kunde udholde der». I tillegg hadde hun allerede bundet seg i ny tjeneste og fått festepenge på hånden noe konen til den nye husbanden kunne bekrefte i retten. ⁴⁰⁶ Dommeren mente at det var ingen grunn til å anse Anne Margrethe som løsgjenger da hun hadde vært tro i tjeneste, forlatt tjeneste på lovlig vis og funnet en ny tjeneste. Hva gjaldt hennes gjenstridige oppførsel mot «svigerfaren» mente dommeren skyldtes vel så mye farens terging. ⁴⁰⁷

6.3 Frikjent med forbehold: «de som uden Tugthuus Straff kan forbedres»

I tukthusretten ble 149 personer frikjent for tiltalte om løsgjengeri, men av disse var det 28 personer som ble frikjent med forbehold om å gjøre noen endringer i livet. Dette var på en måte frikjennelse fordi tiltalte ikke måtte i tukthuset, men tiltalte ble truet til å føye seg etter pålegget om de ville unngå større konsekvenser.

⁴⁰⁵ 16.11.1778, 88a i ekstraretsprotokollen

⁴⁰⁶ Knud Isachsen i Opsloe hadde lovet henne tjeneste, og konen Anne Marie Olsdatter møtte opp i retten. 6.3.1779, 97a-98a i ekstraretsprotokollen

⁴⁰⁷ 6.3.1779, 97a-98a i ekstraretsprotokollen

Tabell 9: Andel tiltalte for løsgjengeri som ble frikjent med forbehold, Aker 1776-1787.⁴⁰⁸

År	1776	1777	1778	1779	1780	1781	1782	1783	1784	1785	1786	1787	sum
Kvinner frikjent...	34		29	8	8	9			1	16		6	111
...med forbehold			3	2	2	3			1	2		4	17
Menn frikjent...	10		11	5		2				8		2	38
...med forbehold	2		2	3		1				1		2	11
Sum frikjent...	44		40	13	8	11			1	24		8	149
...med forbehold	2		5	5	2	4			1	3		6	28

6.3.1 Arrestert ved inkvisisjon: dommerens vurderinger til grunn for frikjennelse med forbehold

Tabell 10: Sorenskriverens forbehold om frikjennelse for løsgjengertilte arrestert ved inkvisisjon, Aker 1776-1787.⁴⁰⁹

Forbehold om frikjennelse:	Kvinner	Menn	Sum
Må skaffe seg fast og årlig tjeneste	10	4	14
Må tiltre tilbudt tjeneste	1	2	3
Må dra ut av bygden	1	1	2
Avsone forsømmelse av altergang med Public absolution		1	1
Må endre sin levemåte		1	1
Må la seg undervise		1	1
SUM	12	10	22

14 av de tiltalte for løsgjengeri etter inkvisisjonen ble frikjent med forbehold om at de måtte skaffe seg fast og årlig tjeneste så fort det var mulig eller fikk frist til neste flyttetid, hvis ikke ville tukthusstraff «staae dem aaben.» Flesteparten av disse oppholdt seg hos foreldre av ulike

⁴⁰⁸ Tabellen er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstraretsprotokoll

⁴⁰⁹ Tabellen er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstraretsprotokoll

grunner, og vitnenes vurdering av hvorvidt foreldrene kunne behøve barna hjemme kunne ha mye å si for dommerens bestemmelse om at de ikke lenger kunne være hjemme.⁴¹⁰ Da hjalp det lite at to av mødrene møtte opp i retten for be om å ha sine døtre hjemme. I et par av tilfellene gav vitnene uttrykk for at foreldre kunne behøve barnet sitt hjemme, men dommeren vurderte det annerledes. Vurderinger som lå til grunn for dommerens bestemmelse kunne være at næringen foreldrene drev ikke krevde tiltaltes arbeidskraft, at foreldrene var for fattige til å underholde en ekstra person, at foreldrene hadde flere barn hjemme eller at måten barnet livnærte seg og moren ikke var nok for å underholde dem begge. Årsaker til at de som oppholdt seg hjemme ikke ble dømt som tjenesteløse kunne være at foreldrene hadde hatt behov for barnet en periode, at hensikten til den tiltalte om å dra hjem var god eller at tiltalte sa seg villig til å gå i tjeneste. Fremfor alt ble de ikke dømt fordi vitnene ikke visste noe uanstendig eller uskikkelig om deres oppførsel, hvor noen av de tiltalte kunne fremvise attest fra prest eller forrige husbond de hadde vært i tjeneste hos.⁴¹¹ Ingeborg Sørensdatter kunne fremvise attest på at hun allerede hadde skaffet seg ny tjeneste, men ble allikevel pålagt å skaffe seg tjeneste uten begrunnelse for hvorfor.

Det var ikke alle som oppholdt seg hos sine foreldre, og Carl Olsen som mente han var i tjeneste hos en husmann ble pålagt å finne en tjeneste hvor behovet for hans arbeidskraft var større «og arbeide for virckelig Kost og Løn, enten hos een bonde eller een anden, som kan skaffe ham nok at bestille.»⁴¹² Videre var det to som var uten tjeneste fordi de hadde blitt gravide og ble pålagt å finne tjeneste så fort de kunne være i stand til det.⁴¹³ Heller ikke disse to ble dømt for leiermål fordi dette var en sakskategori som hørte til i ordinær rett. Blant de siste som ble pålagt å komme seg i tjeneste var det to tiltalte som ble frikjent fordi de ikke hadde klart å skaffe seg tjeneste.⁴¹⁴ Dommeren gav uttrykk for at Erik Johansen var blitt tjenesteløs «paa en uskyldig maade, og mod sin villie bleven løsgjenger» da han to uker før inkvisisjonen mistet jobben hos en snekker som hadde nok folk. Lagrettemennene kunne også opplyse om at de hadde innhentet opplysninger fra snekkeren om at Erik snakket sant. Videre var god oppførsel et viktig kriterium for å bli frikjent. Den eneste forseelsen Niels Sørensen

⁴¹⁰ Oppholdt seg hos foreldre: Walborg Torstensdatter 14.12.1778, 92b-93b, Marthe Hermansdatter 11.11.1779, 113a-114a, Berthe Maria Jacobsdatter 13.12.1780, 145a-147b, Anne Karine Amundsdatter og Gurine Mathea Calmer 5.5.1781, 156a-157a, Ingeborg Sørensdatter, Karin Amundsdatter og Ole pedersen 20.12.1787, 342a-343b i ekstraretsprotokoll,

⁴¹¹ Berthe Maria Jacobsdatter og Gurine Mathea Calmer hadde attest fra forrige husbond. Anne Karine Amundsdatter hadde en tre år gammel attest fra sognepresten Nannestad om hennes vandel.

⁴¹² 14.12.1778, 92b-93b i i ekstraretsptokoll

⁴¹³ Anne Torchildsdatter 13.12.1780, 145a-147b, Karen Jacobsdatter 5.5.1781, 156a-157a i ekstraretsprotokoll

⁴¹⁴ Erik Johansen og Anne Catharine Johannesdatter, 20.12.1787, 342a-343b i ekstraretsprotokoll

hadde gjort var å være tjenesteløs, men ellers var han «intet andet lastværdigt overbeviist». Han hadde fremvist presteattest på at han hadde vært til nattverd og skussmål fra tidligere husbond på hans «ulastelige opførsel». I tillegg hadde han livnært seg med å arbeide hvor han kunne få det og det er mulig dommeren anså det som et bevis på at han ønsket å være i tjeneste.⁴¹⁵

Tre av de tiltalte ble frikjent med forbehold om at de måtte gå i tjeneste som allerede var blitt tilbudt dem. Berthe Jensdatter hadde avsluttet sin forrige tjeneste fordi hun skulle gifte seg, men da giftermål drøyde kunne forrige husbond bekrefte i retten at hun fortsatt var velkommen tilbake i hans tjeneste.⁴¹⁶ I Peder Andersen og Thore Olsen sitt tilfelle var begge blitt arrestert fordi de ikke hadde blitt konfirmert, men førstnevntes husbond og sistnevntes mor bekreftet i retten at de ville ha guttene til tjeneste og kristendomsoppdragelse i sitt hushold slik at begge ble frikjent mot å innfinne seg i de respektive husholdene. Gunder Andersen var også blitt arrestert fordi han i følge vitnene var uvillig til å lese til konfirmasjon. Selv sa han at hadde hatt som forsett å «lade sig informere», og promemoria fra presten og moren ble lagt fram. Hva som stod i disse dokumentene kommer ikke frem, men det var nok til å overbevise dommeren om å frikjenne ham for å lese til konfirmasjon.⁴¹⁷

I følge Tukthusanordningen 1741 skulle «fremmede rette betlere» som ikke kunne livnære seg selv på grunn av alderdom eller svakhet dra tilbake til sitt fødested.⁴¹⁸ I denne sammenheng betød «fremmed» de som ikke hadde oppholdt seg i sognet mer enn to år. Denne bestemmelsen kommer til uttrykk i kildematerialet der to personer ble frikjent med forbehold om at de dro ut av bygden.⁴¹⁹ Det står ingenting om at de tigget, men dommeren anså dem for svake til å være i tjeneste og ingen av dem var fra Aker.⁴²⁰ Vitnene kunne ikke si noe lastverdige om noen av dem.

Ole Jonsen ble arrestert fordi han var hengitt til drukkenskap, og som en 56-år gammel mann sa han at han ikke hadde krefter lenger til å arbeide. Videre innrømmet han at han ikke hadde vært til nattverd på noen år, «men han har hafft sine aarsager» og lovt i retten at han ikke skulle «forsømme disse Naadens midler».⁴²¹ På tross av drukkenskap og avholdelse fra

⁴¹⁵ Niels Sørensen 15.12.1785, 293a-295b i ekstraretsprotokoll

⁴¹⁶ Berthe Jensdatter 13.11.1779, 144a-114b.

⁴¹⁷ Gunder Andersen 29.11.1776, 24b-26b i ekstraretsprotokoll

⁴¹⁸ Tukthusanordningen 1741, Kap. 1, punkt 2

⁴¹⁹ Else Olsdatter 20.12.1787, 342a-343b og Christian Jensen 7.5.1778, 57b-58b i ekstraretsprotokoll

⁴²⁰ Else Olsdatter la frem vandelsattest som bevis på at hun hadde vært på innlagt på Christiania Sygehuus hvor det stod når hun ble innlagt og når hun kom ut. Christian Jensen hadde bevis på at han hadde tjent under det Sydenfieldske National Dragon Regiment som reserve i fire år hvor han hadde frøset av seg tærne.

⁴²¹ Ole Jonsen, 11.11.1779, 113a-114a i ekstraretsprotokoll.

nattverden ville ikke dommeren dømme ham til tukthus. Det at Ole var uten tjeneste kunne unnskyldes på grunn av alderdom og en husbonde ikke ville være tjent med ham. Når det gjaldt tiltalen ble Ole Jonsen pålagt å «forandre hans Levemaade, med afholdenhed fra Drik og effter Raadførsel med hans Siælesørger at søge alterens Sacramente». Men om det skulle komme inn en anmeldelse om at hans levemåte ikke var forbedret skulle han dømmes til tukthuset. Ole Olsen på sin side ble kun arrestert for unnlattelse av nattverd, og ble dømt til å sone sin forseelse med offentlig skriftemål under gudstjenesten.⁴²²

6.3.2 Arrestert utenom inkvisisjon: dommerens vurderinger til grunn for frikjennelse med forbehold

Tabell 11: Sorenskriverens forbehold om frikjennelse for løsgjengertiltalte arrestert utenom inkvisisjon, Aker 1776-1787.⁴²³

Forbehold om frikjennelse	Kvinne	Mann	SUM
Må forlate sognet og tiltre tjeneste	1	1	2
Må skaffe tjeneste eller bevis på å ha søkt tjeneste	2		2
Må starte i avtalt tjeneste	1		1
Må forandre levemåte	1		1
SUM	5	1	6

Blant de som ble arrestert utenom inkvisisjonen var det seks personer som ble frikjent med forbehold. Thore Pedersdatter ble arrestert to ganger og første gang ble hun beskyldt for å stå i gjeld til en kjøpmann. Selv mente Thore at hun hadde gitt konen en kjele og noen tinntallerkener som burde fungere som avdrag på regningen. Med tanke på at Thore ble anklaget som løsgjenger forsvarte hun seg med at hun hadde sluttet i tjeneste på grunn av sykdom, og livnærte seg på en måte som hun vurderte som «en lovlig og anstendig maade» som auksjonskone, som ville si at hun kjøpte og solgte varer på auksjoner. Broren til Thore møtte opp i retten og forsvarte henne med at han trodde hun ville ha vanskelig for å være i tjeneste hos en fremmed da hun ikke hadde «sin fulde Forstands brug» og tilbød henne å være i årlig kost og lønn hos ham med forbehold om at hun først tilbakebetalte hennes kreditorer. Dommeren påpekte ut fra Tukthusanordningen 1741 at det var forbudt for piker å kjøpe og selge i husene eller på gatene, men mente at både hennes alder på 44 år og mangel på fornøft fritok henne for løsgjengeri. Det var heller ikke bevist at hun hadde begått tyveri eller var

⁴²² Ole Olsen, 25.11.1776, 24a-24b i ekstraretsprotokoll.

⁴²³ Tabellen er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstraretsprotokoll

løsaktig, og så lenge hun tok tjeneste hos broren og ikke viste seg i sognet på nytt, ble hun frikjent for denne gang.⁴²⁴

Morten Bergersen var blitt funnet beruset på gaten i Opsloe på vei til en ny tjeneste i Baastad sogn som han dessverre ikke kunne bevise dette med attest. Med tanke på at han hadde blitt funnet i beruset tilstand ville han nok vise at han ikke kunne dømmes som drikkfeldig da han sa «at indtet kan overbeviises ham uden dette: at han engang har været beskienket». Siden vitnene ikke kunne bevise at han var hengitt til laster ble han ikke dømt til tukthuset mot at han forlot bygden og tok tjeneste i bygden han kom fra.⁴²⁵

Anne Jonasdatter ble anklaget for lediggang. Prestens medhjelper som vitne anså henne som ustadig da han mente hun var kort tid i tjenestene hun hadde hatt, enten fordi hun selv gikk eller fordi hun oppført seg slik at husbøndene sendte henne vekk. Selv forklarte tiltalte at hun hadde avsluttet forrige tjeneste på grunn av sykdom og imidlertid livnært seg med å arbeide for folk. At hun var tjenesteløs sa hun at ikke var hennes skyld da hun hadde spurt flere steder om tjeneste uten hell. Dommeren mente det var sannsynlig at hun ikke hadde klart å finne tjeneste «da dyrtiid og mangel paa KornVahre, gjør at landopsiderne indskrænker sig saa meget muelig». Peder Schullerud som skulle skaffe vitner møtte ikke opp i retten, og dermed kunne ikke hennes skyld bevises med to vitner. Hun ble frikjent med forbehold om at hun tok den første tjeneste hun kunne få, og hvis mangel på tjeneste skulle hun melde fra til fogden for å få bevis på at hun hadde søkt tjeneste.⁴²⁶

To av de tiltalte ble stilt for retten uten at det møtte noen vitner slik at dommeren måtte forholde seg til de tiltaltes forklaring. Hun ene oppgav at hun hadde avtale om ny tjeneste og ble frikjent mot at hun startet i avtalte tjeneste ved kommende mikkelsdag. Hun andre la frem reisepass og attester på tjenester hun hadde hatt blant annet i Aker, København og Helsingør hvor dommeren kunne se at hun ikke hadde vært uten tjeneste lenge og at hun hadde gode skussmål. Ifølge tiltaltes forklaring hadde det ikke være noe tjeneste å få da hun kom tilbake til Norge, noe dommeren mente kunne være mulig og frikjente henne med forbehold om at hun meldte fra til øvrigheten om hun ikke klarte å finne tjeneste.⁴²⁷

Marie Botolsdatter, som var blitt beskyldt av naboene for drukkenskap og for å holde horehus, sa hun ikke forstod hvorfor hun var blitt siktet i en tukthussak. Ektemannen til Marie, som hadde dratt fra henne på grunn av hennes drikking, var tilstede i retten. Han

⁴²⁴ 29.6.1778, 68a-68b i ekstraretsprotokoll

⁴²⁵ 29.9.1781, 166a-166b i ekstraretsprotokoll

⁴²⁶ 8.5.1784, 246a-246b i ekstraretsprotokoll

⁴²⁷ Marie Andersdatter og Ingeborg Marie Larssdatter 15.9.1785, 284b-285a i ekstraretsprotokoll

opplyste om at han nå ville dra tilbake til henne da han trodde hun ville forandre seg og ba om å få henne frikjent mot at hun skulle straffes hvis hun gav ham grunn til å klage. Dommeren mente Marie ikke kunne dømmes som løsgjenger fordi hun var gift, og anklagen om at hun drev horehus kunne ikke behandles i en tukthusrett. At hun var hengiven til drukkenskap gikk på en annen side under tukthusretten, men siden mannen ikke klagde over henne ble hun frikjent mot at hun forandret sin levemåte. Hvis mannen eller noen andre kom til å klage over henne skulle straffen «staae hænde aaben».⁴²⁸

6.4 Dømt til arbeid i tukthuset: «de som ingenlunde kan undskyldes»

I dette delkapittelet blir vurderingene dommeren gjorde bak dommene til tukthuset analysert. Tabellen under viser alle som ble dømt til tukthuset- både de som var arrestert ved inkvisisjon og de som ble arrestert utenom inkvisisjon.

Tabell 12: Antall tiltalte som ble dømt for løsgjengeri i tukthusretten i Aker, 1776-1787.⁴²⁹

år	1776	1777	1778	1779	1780	1781	1782	1783	1784	1785	1786	1787	sum
Kvinner tiltalt:	40	1	34	9	12	11	2	0	2	20	0	10	141
Dømt:	6	1	5	1	4	2	2	0	1	4	0	4	30
Menn tiltalt:	14	2	19	8	1	7	2	1	0	11	0	4	69
Dømt:	4	2	8	3	1	5	2	1	0	3	0	2	31
Tiltalte sum:	54	3	53	17	13	18	4	1	2	31	0	14	210
Dømt Sum:	10	3	15	4	5	7	4	1	1	7	0	6	61

⁴²⁸ Marie Botolsdatter 10.4.1778, 54b-55a i ekstraretsprotokoll

⁴²⁹ Tabellen er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstraretsprotokoll. 61 dommer, men 30 menn som ble dømt: Lars Jonsen Stabeck ble stilt for retten og dømt til arbeid i tukthuset 2 ganger i ekstraretsprotokollen.

6.4.1 Arrestert ved inkvisisjon – dømt til tukthusarbeid

Tabell 13: Sorenskriverens vurderinger bak dommer til løsgjengertiltalte arrestert ved inkvisisjon, Aker, Aker 1776-1787.⁴³⁰

Årsak til dom:	Kvinner	Menn	SUM
Uten tjeneste	6	1	7
Uten tjeneste og lastverdig levemåte	1	5	6
Lastverdig levemåte	3	1	4
Uvillig til å ta tjeneste	3	1	4
Fremmed uten tjeneste		4	4
Uten pass	1	2	3
Uten fast tjeneste og ikke søkt nattverd	1	2	3
Uten tjeneste og tidligere tukthuslem	3		3
Forlatt sin tjeneste i utide	2		2
Tidligere forvist og lastverdig levemåte		2	2
SUM	20	18	38

Flertallet av sakene som endte med tukthusdom var på en eller annen måte knyttet til tjeneste og tjenestetvang. I syv av sakene ble tiltalte dømt kun fordi vedkommende var uten tjeneste. Et av aspektene det ser ut til at dommeren vurderte var *hvor lenge* tiltalte hadde vært uten tjeneste. Av de som kun ble dømt av mangel på tjeneste hadde alle ut fra øvrighetens definisjon vært tjenesteløse mellom et halvt til to år. Videre ble årsaken til hvorfor de tiltalte var tjenesteløse vurdert. Både Margrethe Larsdatter og Karie Evensdatter forklarte selv at de var kommet ut av tjeneste på grunn av dårlig helse, men dommeren mente at deres manglende helse ikke var godt nok bevist.⁴³¹ En tidligere arbeidsgiver av Karie Evensdatter bekreftet i retten at han trodde en husband ikke ville være tjent med henne på grunn av en skade eller sykdom hun hadde i benet, men ett vitne var ikke nok for å bekrefte dette. Fellende for Margrethe ser også ut til å ha vært at hun hadde blitt frisk og slik sett ikke kunne vise i retten at hun var syk, og hadde ikke lenger en gyldig årsak til å være uten tjeneste. Av de som ble frikjent på grunn av fysiske begrensninger ble deres tilstand bekreftet av begge vitnene eller med attest, og tilstanden var gjerne nokså synlig.

Peder Andersen og Syverine Mortensdatter bodde begge hos sine foreldre, men slik gjengivelsen av deres forklaring står gjengitt i kildene oppgav ingen av dem noen grunn for at de hadde forlatt tjenestene sine og ikke noe om at foreldrene behøvde dem hjemme.⁴³² Peder

⁴³⁰ Tabellen er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstraretsprotokoll

⁴³¹ Margrethe Larsdatter 8.7.1776, 10b-12a og Karie Evensdatter 20.12.1787, 342a-343b i ekstraretsprotokoll

⁴³² Peder Andersen og Syverine Mortensdatter 20.12.1787, 342a-343b i ekstraretsprotokoll

sa han arbeidet med bordarbeide for en kjøpmann, og vitnene la til at han hadde dratt til sjøs nå og da. Tidligere hadde han arbeidet som matros, og dommeren gav uttrykk for at enten burde han fortsatt med det eller tatt en annen fast tjeneste isteden for å arbeide litt her og der. Dommeren dømte Peder fordi han hverken var i fast tjeneste eller kunne bevise å ha søkt det – et argument som gikk igjen i flere saker. Med Syverine stilte det seg litt annerledes. Det kan se ut til at dommeren mente hun selv var skyldig i sin tjenesteløshet da hun hadde måttet gå fra forrige tjeneste på grunn av «slet oppførsel» - noe som også ble bekreftet av to vitner. Lignende kunne lensmann Knoph opplyse om at Karie Larsdatter hadde vist seg «gienstridig og uskicket» til å være i tjeneste hos den forrige husbonden. Selv fortalte hun at hun hadde gått fra tjeneste på grunn av verk i armen og at hun nå hadde mistet et tjenestetilbud fordi ny arbeidsgiver hadde fått vite at hun var gravid. At hun hadde mistet tjenestetilbudet på grunnlag av hennes tilstand kunne hun ifølge dommeren ikke klandres for, men at hun hadde vært uten tjeneste så lenge som et halvt år mente dommeren ene og alene var hennes egen feil.⁴³³ Sannsynligvis med tanke på hennes oppførsel i forrige tjeneste.

Mens noen prøvde å legitimere sin tjenesteløshet, mente Ragnild Olsdatter at hun var i tjeneste.⁴³⁴ Dette kunne lensmannen motbevise fordi han en gang hadde snakket med Jacob, mannen hun oppholdt seg hos, som hadde sagt hun ikke var i tjeneste hos ham – noe dommeren tok med i vurderingen. Det kan tyde på at Jacob ikke tok lovgivningen om tjenestetvang på alvor siden han fortsatt ville tillate henne å bo hos ham, men Ragnild ble allikevel dømt fordi hun ikke kunne bevise å ha søkt tjeneste.

Tre av de tiltalte ble dømt fordi de oppholdt seg, eller arbeidet «snart hos een og snart hos en anden» som dommeren anså som dagarbeide.⁴³⁵ I tillegg hadde disse heller ikke vært til nattverd på 2-3 år. Dommeren vurdert hvor lenge disse hadde vært uten tjeneste som varierte fra i underkant et år til «meere end 2 aar» eller «lang tiid». Noen ganger ser det ut til at tiltaltes egen forklaring kunne være nok til å felle dem ut fra måten de ordla seg på og hva de forklarte. I kildene står det for eksempel at Anne Olsdatter sa «[...] siden har hun været paa sin egen haand og været snart hos een og snart hos een anden, forgangen aar, var hun ligeledes paa egenhaand, og havde indlæg paa Sogn».⁴³⁶ Tukthusanordningen forbød å være på «egenhånd», og det ville være rart om de tiltalte faktisk ordla seg slik i retten. Slik blir det

⁴³³ Karie Larsdatter 5.9.1778, 78b-80a i ekstraretsprotokoll

⁴³⁴ 8.7.1776, 10b-12a i ekstraretsprotokoll

⁴³⁵ Paul Christiansen 8.7.1776, 10b-12a, Peder Bertelsen og Anne Olsdatter 29.11.1776, 24b-26b i ekstraretsprotokoll.

⁴³⁶ Anne Olsdatter 29.11.1776, 24b-26b i ekstraretsprotokoll.

vanskelig å si om det er tiltaltes forklaring som blir formidlet eller om det er skriverens fortolkning av tiltaltes forklaring som kommer til uttrykk.

Seks personer ble dømt for å være uten tjeneste og føre et lastverdig liv. I disse sakene la vitnene i hovedsak vekt på de tiltaltes livsførsel som kunne dreie seg om drukkenskap, løsaktighet, lidderlighet og andre udyder. I domsavsigelsene ble det lagt vel så mye vekt på tjenesteaspektet som livsførsel. Forhold som handlet om levemåte ble ofte av vitnene presentert som rykter slik at forhold som hadde med tjenestetvang å gjøre var mer konkret å dømme etter. Men i enkelte av sakene var beskyldninger om lastverdig levemåte blitt bevist med bekreftelse av to vitner eller skriftlig anklage fra prest. En av de som vitnene kunne bekrefte at var «yderlig [...] henfalden til Drukkenskap» var Lars Joensen Stabeck.⁴³⁷ Han ble dømt både for fylleri og tjenestemangel, men ikke for at han ble holdt for være «et mistænkelig og til udyder hengiven menniske». Disse ryktene kan imidlertid se ut som at ble bekreftet omtrent et år senere da han på nytt ble arrestert utenom inkvisisjonen.⁴³⁸

Det må ha blitt drama i retten da Rasmus Olsen ble anklaget av vitnene for løsaktighet. Han ble stilt for retten samtidig som Berthe Jensdatter – kvinnen han hadde lovet ekteskap. Men det var ikke bare Berthe han hadde lovet ekteskap og Marthe Christiansdatter møtte opp i retten for å bekrefte «at hun ved nærværende Rasmus Olsen er bleven besvangret under ægteskabs Løffte». Det var hendes største bedrøvelse at han hadde fridd til en annen pike også, som visstnok skulle være gravid med ham. Berthe selv visste ikke om hun var gravid, og Rasmus forklarte at han ikke trodde Marthe var noe interessert i ham lenger så derfor «fattede ham atter godhed for en anden».⁴³⁹

Videre var det fire personer som kun ble dømt på grunn av anklage om lastverdig levemåte. Dommeren anså ikke Ole Olsen Hucheback for å være løsgjenger da han livnærte seg som snekker, men ble dømt etter §10 som omhandlet drukkenskap istedenfor §3 som omhandlet påbud om tjeneste og pass.⁴⁴⁰ Begge vitnene kunne bekrefte at Ole var «Forfalden til Drukkenskap», og presten hadde levert inn anmeldelse om hans levemåte.⁴⁴¹ Også Ingeborg Amundsdatter og Pernille Torgersdatter ble dømt på grunnlag av presteattest og

⁴³⁷ Lars Joensen Stabeck 11.11.1779, 113a-114a i ekstraretsprotokollen.

⁴³⁸ Lars Joensen Stabeck ble arrestert 11.11.1779, 113a-114a og 16.2.17781, 151a-151b i Ekstraretsprotokollen.

⁴³⁹ Rasmus Olsen 13.11.1779, 114a-114b i ekstraretsprotokollen.

⁴⁴⁰ Tukthusanordningen av 1741 kap 3, §10: Iligemaade de, som ere henfaldne til *Drik, Dobbelt* og *Liderlighed*, og vedblive deri, samt de, der fortære deres *Midler* og *Formue* i sligt syndigt, forderveligt og forargeligt *Levnet*, ei agtende *Præsternes* og *Andres Advarsler* og *Formaninger*; samt *Spillere* og *Spitsbuber*, som med *Drik, Dobbelt* og *Spill*, eller underfundige *Maader* forføre enfoldige og unge *Mennesker*, og saaledes narre og tilstjæle sig deres *Penge* og *Formue*

⁴⁴¹ Ole Olsen Hucheback 14.12.1778, 92b-93b, i Ekstraretsprotokollen

vitnemål som kom frem retten for løsaktighet.⁴⁴² Ingeborg forklarte at hun bodde hjemme hos sin gamle mor for å se til henne, og nektet for å ha ført en «uanstendig levemaade eller omgiengelse». Men vitnene mente at det losjerte en soldat på hennes kammer, og hadde sett henne søke selskaper med dans og musikk. Mot Pernille forklarte vitnene at mannen hadde dratt fra henne på grunn av hennes «udsvevelser». Selv forklarte hun at han hadde dratt fordi deres gemytter ikke stemte overens. Ingeborg Poulsdatter hadde knapt rukket å komme til Aker fra Sverige før hun ble arrestert. Hun hadde med seg pass og presteattest fra forrige nattversmottakelse, men dommeren vurderte henne til å være «af den sort, som Tugthuus anordningen icke vil tillade at have omkring i Bøygden». Dommen var i følge sorenskriveren basert på hennes egens tilståelse av å være «forfalden til Drik».⁴⁴³

Gunild Erichsdatter ble av vitnene implisitt anklaget for å være uvillig til å ta tjeneste da vitnet Lars Eeg påstod han tidligere hadde tilbudt henne tjeneste via et bud, et tilbud Gunild nektet for å ha mottatt. Dette ble ord mot ord og dommeren nevnte heller ikke tjenestetilbudet i domsavsigelsen, men dømte henne fordi hun var uten tjeneste eller bevis på å ha søkt tjeneste.⁴⁴⁴ Ytterligere fire personer ble anklaget av vitnene for å ikke være villig til å ta tjeneste da to av dem tidligere hadde blitt advart av vitnene om ta tjeneste, og to hadde takket nei til tjenestetilbud – noe vitnene kunne bekrefte eller tiltalte tilsto selv.⁴⁴⁵ Hans Olsen fra Gudbrandsdalen hadde kommet til Aker et halvt år før inkvisisjonen i håp om få arbeide hos en murmester. I mellomtiden var han blitt tilbudt andre tjenester, men dette hadde han sagt nei til i troen på at han kunne få arbeidet han ønsket seg. Han ble dømt som en fremmed uten hverken tjeneste eller viljen til å arbeide. Som tidligere vist var det stor sannsynlighet for å bli frikjent om en fikk tilbud om tjeneste i retten, noe Christine Engebretsdatter også fikk. En murmester formidlet til retten:

at saa fremt Christine Engebretsdatter skulle ansees Straffældig, blot fordi hun ei med nogen fast Tieneste siden nestkommende michaelii har været forsynet, saa er han villig til at antage hende til Tieneste fra dette øyeblik, naar dette kunde virke hendes befrielse, og hun med denne Tieneste vil være fornøyet.⁴⁴⁶

⁴⁴² Ingeborg aMunsdatter 15.12.1785, 293a-295b og Pernille Torgersdatter 15.12.1785, 293a-295b i Ekstraretsprotokollen

⁴⁴³ Ingeborg Poulsdatter, 5.5.1781, 156a-157a i Ekstraretsprotokollen

⁴⁴⁴ Gunild Erichsdatter 15.12.1785, 293a-295b i Ekstraretsprotokoll

⁴⁴⁵ Anne Nielsdatter 15.12.1785, 293a-295b, Christine Engebretsdatter 20.12.1787, 342a-343b, Karie Arnesdatter 11.11.1779, 113a-114a, Hans Olsen 5.5.1781, 156a-157a i Ekstraretsprotokoll.

⁴⁴⁶ Ekstraretsprotokoll, 20.12.1787, 342a-343b. Murmester Johan Gotfrid Møller fra Christiania var ikke personlig til stede i retten, men formidlet beskjeden gjennom Margrethe Pedersdatter.

Dommeren tolket derimot tjenestetilbudet som «bot anmeldelse» og Christine ble dømt som tjenesteløs uten vilje til å søke ny tjeneste da hun ikke hadde etterkommet tidligere advarsel fra prestens medhjelper om å ta tjeneste.

Også Anne Andreasdatter fikk tilbud om tjeneste i retten, men ble allikevel dømt fordi dommeren mente hun i «utiide har forladt hendes tjeneste, hvor i mod hendes anbragte undskyldninger som ubeviise ikke kan komme i betragtning».⁴⁴⁷ Unnskyldningen til Anne var at hun hadde dratt hjem til sin mor fordi hun var blitt syk i sin tjeneste. Da hun ble arrestert hadde hun vært hjemme omtrent i seks uker, og i mellomtiden hadde hun fått hørte at husbonden hadde funnet en ny tjenestepike. Vitnene på sin side kjente ikke noe særlig til henne og gjentok forklaringen som Anne hadde gitt dem ved arrestasjon. Siden vitnene ikke kjente henne måtte dommeren dømme ut fra Annes egen forklaring. Selv påstod hun at hun hadde tenkt seg tilbake til tjeneste da hun ble arrestert fordi hun var blitt frisk igjen; dermed kunne hun heller ikke bevise i retten at hun var syk. Forhold som at hun hadde vært så lenge borte fra tjenesten og at husbonden hadde skaffet seg en ny tjenestepike må også ha gitt dommeren et inntrykk av Anne hadde stukket av fra tjenesten før avtalen var utløpt.

Med Maria Andreasdatter stilte saken seg annerledes da begge vitnene kjente godt til tiltalte. Det ene vitnet forklarte at han gjentagende ganger hadde advart henne mot å stikke fra tjenesten, slik at dommeren mente det var henne «overbeviist at hun ikke alleene end men fleere gange er løbet bort af hendes hosbondes tjeneste». Selv forklarte hun at hun hadde gått ut av husbondens tjeneste på grunnlag av «at hun fik for lide løn hos hendes huusbonde og ligeleedes at det hos ham forefaldne arbeide faldt hende alt for besværlig».⁴⁴⁸

Videre var det tre som tidligere hadde vært på tukthuset som igjen ble arrestert som løsgjengere. Da Henricha Hansdatter var på tukthuset første gang ble hun etter tukthuskommisjonens bestemmelse løslatt fordi en mann begjæret å få henne i sin tjeneste.⁴⁴⁹ At forskjellige instanser kunne vurdere ulikt hva som var lovlig arbeid trer tydelig frem da vitnene ved inkvisisjonen dro gyldigheten av denne tjenesten i tvil siden arbeidsgiver var soldat. Etter oppholdet hos soldaten hadde hun vært uten tjeneste i noen måneder. Dommeren gav ingen begrunnelse for den nye tukthusdommen annet enn at hun før hadde vært på tukthuset og igjen blitt funnet som løsgjenger. Mens Henricha slapp ut etter kun tre uker, hadde Karen Olsdatter Beysa som 21-åring sluppet ut av tukthuset etter en dom på fire år –

⁴⁴⁷ Enken Berthe Larsdatter [Houbraaten?] loed ved hendes Søn Ole Pedersen «anmelde at hun behøver en Pige i hende tjeneste». Anne Andreasdatter 13.12.1780, 145a-147b, Ekstraretsprotokoll

⁴⁴⁸ 13.12.1780, 145a-147b i Ekstraretsprotokoll.

⁴⁴⁹ 8.7.1776, 10b-12a i ekstraretsprotokoll

og flere tukthusopphold skulle følge.⁴⁵⁰ Hun forklarte at hun ikke hadde klart å få noe tjeneste etter hun slapp ut og hadde arbeidet hos forskjellige der det var behov i et år. Som vist i kapitel 4 var det flere som forsvarte seg med å legge skylden på deres tjenesteløshet på utenforliggende faktorer. Karen gjorde ikke det da hun sa at: «hun veed for Resten inted som hun kan bebreyde sig selv, uden dette at hun har sadt paa egen haand og icke hafft Tieniste».⁴⁵¹ Hun ble dømt til tukthuset fordi hun som ung og arbeidsfør hadde igjen «slaaet sig til leediggang» og ikke kunne bevise å ha søkt tjeneste.

Av de tidligere tukthusdømte påstod Kirstine Børgesdatter at hun var i tjeneste som hun ikke kunne bevise med noe skussmål, men hun ble først og fremst dømt fordi hun tidligere hadde vært på tukthuset og som svensk person blitt forvist til sitt hjemland.⁴⁵² Hun var ikke den eneste svensken som tidligere var vist bort: brødene Christopher og Anders Erichsen hadde over et halvt år før inkvisisjonen fått utskrevet pass av Presidenten i Christiania med beskjed om å dra til Fredrikshald. Guttene ble dømt fordi de ikke hadde tatt ordren til følge, og Christopher ble i retten også bevist med vitner å ha uttrykt «Skieldsord og ufuldkommenheder paa en offentlig gade». Ryktene om at de overfalt folk på veier kunne ikke bevises, men de ble av dommeren ansett som «omløbere» uten riktig pass og dømt til tukthuset.⁴⁵³

Ytterligere syv personer ble dømt fordi de ikke hadde pass, men det ser ikke ut til at det ene og alene var mangel på dette dokumentet som lå til grunn for dommen. Dette kommer tydelig frem i saken til Anders Olsen der dommeren gav uttrykk for at om det bare var mangel på pass det stod på så kunne han unnskyldes, men Anders kunne heller ikke bevise å ha søkt arbeide.⁴⁵⁴ Mens mange av de som ble dømt ikke kunne bevise at de hadde søkt tjeneste, hadde Ole Friderichsen fra Gudbrandsdalen faktisk fått tjeneste. Husbonden møtte opp i retten og sa han hadde ansatt Ole for 14 dager siden, men tiltalte hadde gått fra tjenesten. Som bevis på at han snakket sant kunne husbonden opplyse om at sekken Ole hadde med seg i retten hadde han fått av husbonden da han ble sendt av gårde for å tærse. Sluttsammen av at Ole

⁴⁵⁰ Ekstraretsprotokoll, 6.12.1781, 173b-174a. Se også: Johanne Bergkvist fant ei ved navn Karen Sophia "Bejsa" Olsdatter som ble dømt til tukthuset tre ganger ved Christiania Politikammer i peioden 1790-1802. Se s. 177 i *En Haard og Dyr Tid*.

⁴⁵¹ Karen Olsdatter Beysa, 6.12.1781, 173b174a i ekstraretsprotokoll

⁴⁵² 13.12.1780, 145a-147b i ekstraretsprotokoll

⁴⁵³ Christopher og Anders Erichsen, 5.9.1778, 78b-80a i ekstraretsprotokoll

⁴⁵⁴ 8.7.1776, 10b-12a i ekstraretsprotokoll.

ikke hadde pass eller skussmål, hadde «løbet omkring i bøygderne» og forlatt tjeneste ble at «der intet kan være til overs som kan befrie ham for Tugthuus straf».⁴⁵⁵

Enkelte av de tiltalte uten pass ble beskrevet som en vagabond av dommeren som betyr «omvandrende person som lever uten fast bopæl eller arbejde».⁴⁵⁶ At Sirie Olsdatter med dårlig helse og lite barn var uten tjeneste skulle hun bli frikjent for, men ikke at hun hadde kommet til Aker uten pass og oppholdt seg der som en «vagebond».⁴⁵⁷ Ole Isachsen representert nok i større grad en frykt for folk uten fast tjeneste og tilholdssted enn Sirie. Dommeren dømte ham blant annet fordi han var uten pass og skussmål, og «mistenkt for en og anden last».⁴⁵⁸ Hva mistanken gikk ut på kan vi lese av vitnenes forklaring som sa at de mistenkte Ole for å overfalle reisende personer, stjele og gjøre andre ugjerninger. Som tidligere vist dømte ikke dommeren på grunnlag av *rykter*, men her ordla vitnene seg annerledes og sa de hadde ham som *mistenkt*. I følge ordboken er et rykte en vurdering som er utbredt i visse kretser og trenger ikke å være sann.⁴⁵⁹ En *mistanke* derimot sier noe om at en tror noe er sannsynlig eller sant, og kan dreie seg om at noen har gjort noe ulovlig.⁴⁶⁰ Slik sett kan utsagnene til vitnene om *mistanke*, i større grad enn *rykte*, ha vært en vurdering av tiltalte som skyldig i å bryte loven. Også Johan Bergqvist fra Sverige var mistenkt av vitnene. Han hadde oppholdt seg i Aker i underkant av et år og livnært seg som skomaker, men da han ikke hadde pass og «som efter Vidernes forklaring, er mistenkt, for at være in placeret i en bande som ved Nate tider nu og da skal have antastet Reisende og andre» ble han dømt til tukthuset.⁴⁶¹

6.4.2 Arrestert utenom inkvisisjon – dømt til tukthusarbeid

Da Karen Jacobsdatter ble arrestert hadde hun tidligere blitt beordret av bygdevekten til og enten ta seg tjeneste og gå til nattverd, eller dra ut av bygden. I følge vitnene hadde hun i tre år «flakket omkring i Sørkedalen, uten at have hafft noget fast tilhold» eller tjeneste. I tillegg hadde hun rykte på seg for å «have ført en uanstændig omgang med en Svendsk Person». Tiltalte forklarte at hun var en over 40 år gammel enke, som hadde arbeidet hos «en og anden» i Sørkedalen og hos en mann i Bærum. Da hun kom tilbake til Sørkedalen arbeidet

⁴⁵⁵ 14.12.1778, 92b-93b i ekstraretsprotokoll

⁴⁵⁶ Den Danske Ordbog, s.v. «Vagabond». 3.10.2019. <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=vagabond>

⁴⁵⁷ 29.11.1776, 24b-26b i ekstraretsprotokoll

⁴⁵⁸ Ole Isachsen 15.12.1785 293a-295b i ekstraretsprotokoll

⁴⁵⁹ Den Danske Ordbog, s.v. «rygte». 3.10.2019. <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=rygte>

⁴⁶⁰ Den Danske Ordbog, s.v. «mistænke». 3.10.2019. <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=mistænke>

⁴⁶¹ Johan Bergqvist, 15.12.1785, 293a-295b i ekstraretsprotokoll

hun hos to forskjellige husbønder som kunne behøve hennes tjeneste. Dommeren dømte henne til tukthuset fordi «hun ikke alleene er virkelig Løsgjenger, mens endog passeløs og ikke kand Beviise naar eller hvor hun har været til gudsbord». I sitatet kommer det til uttrykk at dommeren så løsgjengeranklage i tilknytning til årlig tjeneste.⁴⁶²

I domsavsigelsene mot Jens Erichsen og Jørgen Poulsen kommer det frem at førstnevnte ble dømt fordi han ikke kunne bevise å ha søkt tjeneste, og sistnevnte ble dømt fordi han i «mange aar» hadde gått omkring som en «vagebond» uten noe stadig tjeneste.⁴⁶³ Jens forklarte sin tjenesteløshet med at han ikke kunne få noen tjeneste, mens Jørgen tilsto han lenge hadde vært uten tjeneste. Førstnevnte hadde ikke vært til nattverd på fire år, og ble beskyldt for å ha stjålet et par sølvspenner, men tyveriet kunne ikke bevises slik at han ble ikke dømt for dette. Heller ikke Jørgen ble dømt for ryktet han hadde for å naske. Alikevel kan slike anklager ha påvirket utfallet på saken, eller vært utslagsgivende for arrestasjon. I undersøkelser av forhørsprotokoller ved Christiania politikammer mener Johanne Bergkvist å se at tiltalte som ble beskyldt for lovbrudd som tyveri, kunne bli dømt som løsgjengere i saker der det ikke var tilstrekkelig bevis for tyveri.⁴⁶⁴

Også Haagine Aasmundsdatter ble av det ene vitnet anklaget for å være tyvaktig. Vitnet sa han selv måtte sende henne bort fra hans tjeneste fordi hun «begik adskillige naskerier». Hun ble arrestert i september 1782, men hadde iløpet av den foregående sommer vært for retten tiltalt som løsgjenger der hun ble frikjent da hun fikk tjeneste hos lensmann Knoph. Haagine forklarte at hun i denne tjenesten hadde blitt syk og dro hjem til foreldrene, men vitnet mente de gjentagende sykdomstilfellene var et påskudd for å forlate tjeneste. Vitnet sa videre at foreldrene hadde klaget over at deres datter hadde nasket også hos dem, og hadde jaget henne bort. Videre kunne begge vitnene opplyse om at hun var løsaktig, og hun ble dømt fordi hun var ustadig i tjeneste, og fordi istedenfor for å arbeide, hadde «større lyst til at søge Sælskaber og dantzehuse».⁴⁶⁵

Lysten til å arbeide går igjen i flere domsavsigelser, og Gunder Larsen ble dømt fordi han «han formodentlig paa mangel af lyst til arbeide, har søgt Spill og Drikke Huuse». Det kan se ut til at lysten til å arbeide ble målt i hvor og hvordan en brukte tiden sin. Selv forklarte Gunder at han hadde blitt tjenesteløs rundt påsketider da husbonden hans flyttet, og i mellomtiden livnærte han seg med å arbeide «for Folk». Vitnene forklarte derimot at de ikke

⁴⁶² Karen Jacobsdatter 28.6.1776, 10b i ekstraretsprotokoll

⁴⁶³ Jens Erichsen 29.4.1782, 188b og Jørgen Poulsen 14.11.1782, 210a i ekstraretsprotokoll.

⁴⁶⁴ Johanne Bergkvist, *En Haard og Dyr Tid*, s 47.

⁴⁶⁵ Haagine Aasmundsdatter, 20.9.1281, 202a i ekstraretsprotokoll

trodde Gunder hadde hatt tjeneste fordi de i fire år hadde sett tiltalte jevnlig på Grønland, hvor han hadde «slængt paa egen haand», slik at beboerne der «besværget sig over at een saadan voxen Dræng skulle findes der som løsgjænger».⁴⁶⁶

Andre juledag 1776 fikk Søren Brandt, som prestens medhjelper, i oppdrag å dra ned på alunverket i Opsloe for å arrestere 17 år gamle Ole Joensen. Arrestanten hadde tidligere samme høst vært innom verket i noen dager, og ifølge vitnet oppholdt seg der «som en Løs og leedj Person der ikke havde stadig tilhold der ellers tienieste og [...] indtet foretaget uden at han undertiden foer ud paa Vandet med folk som vilde skyde alvker.» Det er vanskelig å si hvorfor Ole ble arrestert etter få dager, mens andre kunne «slenge rundt» i flere år før de ble arrestert. Ingen av vitnene kunne si han hadde gjort noe uanstendig, og ut fra vitnenes beretning kan det virke som at tiltalte ikke hadde vært til bry. Men det var sognepresten Schelderup som beordret arrestasjonen, og som autoritetsperson ville han muligens passe på at denne fremmede uten tjeneste ikke skulle bli til byrde for bygden. Tiltalte selv forklarte at han hadde vært hjemme for å hente noen klær etter farens død, og at dette skjedde med tillatelse fra husbonden han tjente for. Da han viste seg i Opsloe for andre gang etter tre måneder var han altså på vei tilbake til tjenesten, og årsaken til at han hadde brukt så lang tid var fordi han hadde vondt i benet. Da vitnene ikke hadde tydelig negativ omtale av tiltalte, tok dommeren utgangspunkt i tiltaltes egen forklaring og begrunnet dommen med at tjenesten hans umulig kunne være åpen for ham etter så lang tid, istedenfor å dømme ham som fremmed uten pass eller tjeneste.⁴⁶⁷

Ole Arnesen påstod han ble arrestert straks han kom til Grønland. Han hadde tidligere vært i tukthuset i et år for løsgjengeri, og etter dette vært i tjeneste som ble avsluttet litt over et halvt år før arrestasjonen. I mellomtiden hadde han blant annet hjulpet til med å slå høy i slåttonna, og sa han kom til Grønland for å søke arbeide. Vitnenes beskrivelse av denne aktiviteten var at han hadde «været en vagabond, og løbet hist og her omkring i Bøygden paa egen haand». I tillegg mente de at han skulle være tyvaktig. Det kan virke som at tidligere tukthusedømte var mer sårbare for å bli dømt igjen; som tidligere tukthuslem burde en ha forbedret seg. Domsavsigelsen startet nettopp med dette forholdet, og fortsatte med en rekke beskrivelser om at Ole igjen var arrestert «som Løsgjenger og vagebond, og at han har streifet omkring i Bøygden som en tienesteløs Person fra et til andet stæd, uden at være forsynet med Pas eller Skudsmaal, og endelig at han er mistænkt for at være Tyvagtig.»⁴⁶⁸

⁴⁶⁶ Gunder Larsen, 3.8.1778, 74a i ekstrarettspokoll

⁴⁶⁷ Ole Joensen 15.1.1777, 26b-27a i ekstrarettspokoll.

⁴⁶⁸ Ole Arnesen 5.9.1781, 164b i ekstrarettspokoll

Utover disse var det ytterligere fire personer, hvorav Karie Knudsdatter hadde vært på tukthuset to ganger tidligere og hadde til sammen sittet på tukthuset i over fire år. Kanskje ikke så rart hun ble så redd da hun fikk mistanke om at en jagning var på gang at hun brøt seg i et hushold for å gjemme seg? Hun ble dømt på nytt fordi hun ikke kunne bevise å ha søkt tjeneste og felles for disse som hadde vært på tukthuset før var gjentagelse av lovbruddet de tidligere hadde blitt dømt for.⁴⁶⁹

Fem av de tiltalte var blitt arrestert etter varsel fra allmuen om tyveri, men dommene mot dem var først og fremst fokusert på forhold om tjeneste og hjemstavn. Anklagen om tyveri kunne ikke i alle tilfellene bevises, og i den grad anklagen ble nevnt i domsavsigelsen var det som en ytterligere legitimering av å dømme personen som løsgjenger. Bare Johannes Østensen innrømmet selv tyveriet, men håpet at retten kunne unnskyldte forseelsen siden han «endnu icke veed det Syvende Bud i guds Lov, da han paa mangel af opdragelse og Venner, i en alder af 20 aar endnu icke har haafft leylighed til at lære det mindste af hans Cristendom [...]».⁴⁷⁰ Dommeren mente at mangel på konfirmasjonsundervisning ikke kunne unnskyldte hans «leediggang og øvrige laster», og dømte ham som en fremmed uten pass, uten tjeneste og for og attpåtil ha stjålet to gjess. Når det gjaldt tjenesteforhold ble alle, enten med to vitner eller tiltaltes egen bekjennelse, bevist å være uten tjeneste og i enkelte tilfeller uten pass eller bevis på å ha søkt nattverd. Det dommeren tolket som tiltaltes bekjennelse av tjenesteløshet, var ofte tiltaltes forklaring på hvordan han eller hun livnærte seg med å arbeide der det var behov. Saken mot Maria Larsdatter skilte seg ut da det ser ut til at spørsmålet stod i hvorvidt hun selv var skyldig i at matmor hadde jaget henne vekk fra tjeneste eller ikke. Dommeren konkluderte med at matmor med rette var blitt fornærmet over at Maria angivelig hadde solgt melk til under fastsatt pris, og Maria ble nok dømt som utro og tyvaktig tjenestefolk fremfor løsgjenger.⁴⁷¹

Lignende ble Thore Pedersdatter anklaget for bedrageri da hun var uenig med pengeutlåner på hvor mye som var igjen på lånet. Dommeren mente hun ikke kunne dømmes til tukthuset for dette. I tillegg hadde hun attest fra fogden om at hennes vandel ved attestens skrivelse inntil da hadde vært upåklagelig slik at hun skulle være «uantastet naar der maatte jages effter løsgjengere». Men i mellomtiden hadde hun vært for retten hvor hun ble frikjent

⁴⁶⁹Karie Knudsdatter 26.5.1784, 248a-248b i ekstrarettsprotokoll

⁴⁷⁰ Johannes Østensen 18.2.1783, 219b-220a i ekstrarettsprotokoll

⁴⁷¹ Dommeren gir ingen spesifikk henvisning til paragraf i lovgivningen Tukthusanordningen 1741, men sannsynligvis dømte han etter kap 3, §4 med bestemmelser om tjenestefolk. Løsgjengerbestemmelser stod primært i §3.

mot at hun ikke viste seg i bygden igjen og tok tjeneste hos broren. Da hun ble stilt for retten andre gang ble hun kun dømt som løsgjenger da hun ikke hadde tatt pålegget til følge og igjen var kommet tilbake til Grønland.⁴⁷²

Tre av de tiltalte som var blitt anklaget for å leve i løsaktighet og andre lastverdige forhold ble dømt. Deriblant var Aase Marie Andersdatter og Dorthe Lucasdatter oppholdt seg begge i samme hushold og ble mistenkt av naboene for å være prostituerte. De ble dømt da det gjennom vitnene ble bevist at de hadde vært tjenesteløse en lang tid, og at formodningene mot dem om at de var prostituerte var «temmelig store».⁴⁷³

Til slutt var det tre som var blitt arrestert på grunn av episode av voldsom adferd, som hadde tvunget seg inn hos folk og truet eller slått nærværende vitner.⁴⁷⁴ Joen Nielsen unnskyldte hendelsen med at han var full og at dette var «den eeneste gang han har feilet i saa høy en grad». At slik oppførsel hadde skjedd i drukkenskap mente dommeren på ingen måte gjorde saken noe bedre da «han derved har øvet en dobbell last». I tillegg var han kommet til Aker uten pass og ble dømt som løsgjenger. Amund Thoresen var en tidligere kjenning av øvrigheten og lensmannen i Asker oppgav i retten at tiltalte tidligere hadde blitt beordret ut av sognet fordi han var en «virkelig vaggebond», og hadde ikke vært til nattverd på 2 år. Dommeren mente han var «een af de værdigste, som nogen sinde har kundet fortiene at blive anseet effter andordningen [...]» da han ble dømt for å være en vagabond, hengiven til laster som drikking, vist seg å være voldelig, ikke søkt nattverd på to år og ikke tatt ordre til følge. At Samuel Larsen hadde banket opp en mann kunne ikke bekreftes med øyevitner, men formodningene om at han hadde gjort det var sterke. Om Samuel hadde vært voldelig eller ikke mente dommeren ikke trengte å komme i betraktning da det var nok å dømme ham etter som fremmed uten pass eller attester fra husbønder han hadde tjent, men hadde «vanket om» uten å binde seg til eller søkt tjeneste.

6.5 Sorenskriverens vurderinger om den «virckelige Løsgjenger»

I enkelte saker kunne vitnene eller aktor omtale de tiltalte i retten som «virckelig Løsgjengere» og da skulle det være liten tvil om deres syn på vedkommende. Som tidligere vist forholdt vitnene seg rigid, og noe vilkårlig, til lovbestemmelsene i sine vurderinger ved

⁴⁷² Thore Pedersdatter 29.6.1778, 68a-68b i ekstrarettsprotokoll

⁴⁷³ Aase Marie Andersdatter og Dorthe Lucasdatter 10.4.1778, 54b-55a i ekstrarettsprotokoll

⁴⁷⁴ Amund Thoresen 15.12.1778, 93b-94a, Joen Nielsen 8.1.1779, 94b-95a, Samuel Larsen 26.6.1787, 328a-328b i ekstrarettsprotokoll.

arrestasjon – spesielt ved inkvisisjonen. Neste instans for de tiltalte var tukthusretten og et spørsmål som melder seg er hvordan sorenskriveren anvendte lovbestemmelsene angående løsgjengeri. I Sverige ble løsgjengere definert ut fra hvorvidt de hadde «laga försvar», og et åpenbart lovlig forsvar var hvis en husbond kunne bekrefte at tiltalte stod i et tjenesteforhold. Theresa Johnsson påpeker at kravet om «laga försvar», utover spørsmålet om tjeneste, innebar en vilkårlighet da vurderingene av de løsgjengertiltalte var tuftet på flere spørsmål som avhang av skjønn. Hun skriver: «Försvarslöshetsystemet innefattade frågor om tillhörighet, att ha rätt papper på sig, att vara känd, att vara till lags, att inte dra uppmärksamheten till sig, att inte se fattig ut, att ha ett socialt nätverk som kunde ge en borgen med mera.»⁴⁷⁵ Hvilke forhold lå til grunn for dommerens beslutninger i løsgjengersakene fra Aker 1776-1787?

Når det gjelder sorenskriverens anvendelse av lovene la han først og fremst vekt på tjenesteaspektet i vurderingene av de løsgjengertiltalte. Dette blir spesielt tydelig i sakene der dommeren gav uttrykk for at den tiltalte ville bli dømt om ikke det var for at vedkommende tok imot tilbud om tjeneste under rettsaken. De tiltalte som kunne bevise at de var i tjeneste, eller hadde tatt imot tilbud om tjeneste før arrestasjon, ble frikjent. Sorenskriveren hadde et mer pragmatisk syn på tjenestespørsmålet enn det Tukthusanordningen gav anledning til. I følge Tukthusanordningen skulle arbeidsføre folk være i årlig tjeneste eller ha bevis fra fogden på å ha søkt det. Sorenskriveren frikjente flere på tross av mangel på årlig tjeneste hvor grunnlaget for frikjennelsen snarere ser ut til å være at tiltalte kunne livnære seg uten tigging og at tiltalte oppførte seg skikkelig. For eksempel ble flere av de tiltalte som bodde hos foreldre frikjent på tross av at vitnene mente foreldrene ikke kunne behøve dem i husholdet, men hvor vitnene kunne bekrefte at tiltalte hadde oppført seg skikkelig.

I Tukthusanordningen ble folk uten tjeneste og folk som ville arbeide uten årlig kost og lønn ansett som et ordensproblem i seg selv.⁴⁷⁶ Det ser ikke ut som at dommeren utelukkende delte denne oppfatningen, og la heller vitnemål om oppførsel og levemåte til grunn for vurderingen om tiltalte utgjorde et ordensproblem eller ikke. I hovedsak trumfet beviset tjeneste vitnenes beskyldninger om både mangel på pass, uskikkelig levne, uteblitt konfirmasjon eller andre negative karaktertrekk. Gjennomgående i sakene var at dommeren primært knyttet begrepet «løsgjenger» til tjenesteforhold, og spørsmål om pass og levemåte kom som tillegg til tjenesteaspektet. Som eksempel kan dommerens uttalelse i Karen

⁴⁷⁵ Johnsson, *Vårt fredliga samhälle*, s 502

⁴⁷⁶ Tukthusanordningen av 1741, innledning

Jacobsdatters sak stå hvor han sa: «[...] hun ikke alleene er virkelig Løsgjenger, mens endog passeløs og ikke kand Beviise naar eller hvor hun har været til gudsbord.»⁴⁷⁷

Når det gjelder sakene hvor tiltalte ble frikjent med forbehold er det vanskelig å skille klart mellom vurderingene som dommeren gjorde i disse sakene, og de som ble frikjent uten forbehold. For eksempel ser det ut at dommeren var inkonsekvent i sin avgjørelse rundt fremmede personer som ikke var i stand til å ta tjeneste. Else Olsdatter som hadde attest på at hun hadde vært innlagt på sykehus, og Christian Jensen som hadde frøset av seg tærne ble begge frikjent med pålegg om å dra til sitt hjemsted. På en annen side ble Fredericha Clantina Cederstraale som gammel og syk frikjent uten forbehold selv om hun egentlig hørte under Christianias fattigmyndigheter.⁴⁷⁸ Ut fra kildematerialet som er undersøkt i denne oppgaven er det vanskelig å si om påleggene ble fulgt opp i praksis, eller om frikjennelse med forbehold i realiteten kunne regnes som en full frikjennelse.

Av de som ble dømt på grunn av mangel på tjeneste var tidsaspektet om hvor lenge de hadde vært uten årlig tjeneste, og hvem sin skyld det var at tiltalte ikke var i tjeneste, av betydning i dommerens vurdering. Tiltaltes vilje til å ta seg årlig tjeneste ble vurdert og flere som hadde blitt irettesatt av medhjelperne tidligere, og som ikke tok deres advarsler til følge ble dømt. Kanskje dette ble tolket som ulydighet mot myndighetene, og som bevis på en person som måtte tuktes hardere. Som regel var anklagen mot de som ble dømt for mangel på tjeneste fulgt av flere forhold, som lastverdig levemåte eller mangel på pass. Et gjentakende element i dommerens vurdering var mangel på bevis med attest fra fogden på å ha søkt tjeneste. Videre ser det ut til at en tidligere tukthusdom veide tungt i retning av ny domfellelse.

I følge lovgivningen skulle alle som bevegde seg utenfor sitt hjemsgn bære med seg pass, og dommerens pragmatiske holdning til loven viser seg igjen angående dette. I en av sakene uttrykte dommeren eksplisitt at mangel på pass alene ikke var grunnlag for straff:

Anders Olsen er kommen herind fra Sverrig og icke kan forevise Pass, og om det end kunde undskyldes, saa har han dog icke gotgiordt, enten at have søgt eller faaet arbejde, hvormed han Lovligen kunne fortiene brødet.⁴⁷⁹

Sorenskriveren lot mangel på pass være fellende bare i saker hvor tiltalte ikke hadde fast bosted eller årlig tjeneste. Dette gjaldt 12 saker hvor mangel på pass ble nevnt eksplisitt i dommen sammen med andre lovbrudd. Mangel på pass var en konkret ting å dømme etter ved

⁴⁷⁷ Karen Jacobsdatter 28.6.1776, 10b i ekstraretsprotokoll

⁴⁷⁸ Else Olsdatter 20.12.1778, 342a-343b, Christian Jensen 7.5.1778, 57b-58b, Fredericha Clantina Cederstraale 14.12.1778, 92b-93 i ekstraretsprotokoll.

⁴⁷⁹ Anders Olsen 8.7.1776, 10b-12a i ekstraretsprotokoll

enkelte anklager som syntes å være noe vage, som mistanke om at tiltalte hadde overfalt folk. Mangel på pass var viktig når det kunne knyttes til rotløshet og tjenesteløshet, men papiret i seg selv virket ikke å være viktig for dommeren. Johanne Bergkvist finner en lignende pragmatisk holdning til pass og hjemstavn hos politimyndighetene i Christiania 1790-1802, der de arresterte for betleri og løsgjengeri ikke bare ble vurdert etter «om de var fremmede eller innfødte, men om de var til *nytte* eller *byrde* for byen».⁴⁸⁰

Dommeren la i hovedsak bevisførsel til grunn for sine vurderinger. Tiltaltes påstander om at de var bundet i tjeneste måtte bevises skriftlig eller med husbonds anmeldelse, folk uten gyldig grunn til å ikke være tjeneste måtte ha bevis fra fogden på å ha søkt tjeneste, syke måtte ha synlig skavank eller annen bekreftelse på sin tilstand og så videre. Det er også eksempler på at lensmannen eller medhjelpere innhentet informasjon fra angivelig husbond, eller tidligere husbond, for å underbygge anklager eller undersøke angivelig arbeidsforhold. Sorenskriveren dømte ikke på grunnlag av løse rykterm og i hovedsak måtte to vitner ha observert anklager eller tiltaltes unnskyldninger for at vitnemålet skulle fungere som bevis. Slik ble også loven anvendt på en nokså forutsigbar måte i retten. Kravet om bevisførsel kunne for de tiltalte føre til både frikjennelse og straff, og i enkelte saker kunne dommerens krav om bevisførsel være rigid. Eksempelvis ble Karie Evensdatter dømt på tross av at en tidligere arbeidsgiver bekreftet hennes dårlige helse, men hun ble dømt fordi det bare var *ett* vitne som kunne bekrefte tilstanden.

Når det gjelder i hvilken grad de tiltaltes forklaring ble tatt til etterretning i utfallet på saken var hovedsakelig deres forklaring sekundært til i forhold til andre personers intervensjoner eller kjennskap til dem. I sakene hvor det ikke var samsvar mellom tiltalte og vitnenes forklaring ble hovedsakelig vitnene hørt. Dommeren la tiltaltes forklaring til grunn hvis ikke vitnene kjente noe særlig til vedkommende, og dette kunne resultere i både frikjennelse og straff; det kom an på hva som ble fortalt og hvordan dommeren tolket det som ble fortalt. I enkelte tilfeller godtok ikke dommeren tiltaltes unnskyldninger for tjenestemangel da unnskyldningene ikke ble bevist. I andre saker kunne tiltaltes forklaring være fellende for dem selv, hvor tiltalte for eksempel kunne si at de ikke hadde vært bundet i fast tjeneste på en lang stund eller satt på egenhånd. Sannsynligvis forklarte ikke de tiltalte seg med slike fellende termer, og dette kan si noe om hvordan øvrigheten tolket tiltaltes forklaring. Det kan også være at ikke alle var like oppdatert på lovbestemmelsene med tanke på hva som var lurt å fortelle i retten og ikke, men sorenskriverens tolkning av de tiltaltes

⁴⁸⁰ Bergkvist, *En Haard og Dyr Tid*, s 135

forklaringer fremtrer ikke som et enhetlig bilde. I to saker som fremstår som like, der begge kvinnene var tiltalt for å være ustadig i tjeneste og begge forklarte seg med at de hadde gått ut av tjeneste på grunn av sykdom, ble den ene trodd på tross av et vitnes hardnakkede påstander og den andre dømt på tross av vitnenes lite kjennskap til vedkommende.

Det absolutte flertallet av de løsgjengertiltalte i Aker 1776-1787 var kvinner, men når vi ser på hvem som ble dømt utgjorde menn en langt høyere prosentandel i forhold til hvor mange som ble arrestert. Sammenlagt ble det arrestert 69 menn hvorav 31 ble dømt. Av kvinner ble det arrestert 141 hvorav 30 ble dømt. Det vil si at 45% av mennene ble dømt, mens blant kvinnene utgjorde de dømte kun 21%. Som drøftet i kapittel 5.1 kan det ha vært mange årsaker i flere av kvinnenes situasjon som virket frikjennende; for eksempel tjenestemangel som følge av forsørgelse av foreldre eller barn.

Tabell 14: Kjønnfordeling mellom antall arresterte og dømte for løsgjengeri, Aker 1776-1787.⁴⁸¹

	Kvinner:	Menn:		Kvinner	Menn
Arrestert ved inkvisisjon:	124	52	Antall dømt:	20	18
Arrestert utenom inkvisisjon:	17	17	Antall dømt:	10	13
Sum:	141	69	Sum:	30	31

6.6 Rettens funksjon

Løsgjengerbestemmelser har blitt anvendt ulikt til forskjellige tider og på ulike steder. I Västermanland län på 1830-tallet bar arrestasjonene av løsgjengere, og bestemmelsene om deres videre skjebne, preg av å være et system som i hovedsak gikk ut på å bestemme hjemstavn og sende fremmede tilbake til der de hørte hjemme. Johnsson skriver at litt over 48% av de fengslete ved varetekten i Västerås, ble satt på fangetransport til andre steder, mens i underkant av 42 % ble satt fri med pass og noen vilkår.⁴⁸² «Løsgjenger»-begrepet ser i stor grad ut til at ble knyttet til spørsmål om hjemstavn i Västerås, sammenlignet med forholdene i Aker hvor dette var av sekundær betydning etter tjenestespørsmålet. Selv om hjemstavn stod sentralt i lovanvendelsen mot løsgjengere i Västerås var tjenestespørsmålet på ingen måte fraværende. Omkring 53% av de som ble arrestert for løsgjengeri med hjemstavn innenfor Västmanlands grenser, og 45% av de som ble sluppet fri til andre len, fikk pålegg om å skaffe seg «lovlig forsvar» innen en viss frist før de ble løslatt. I tillegg hadde flertallet av

⁴⁸¹ Tabellen er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstraretsprotokoll.

⁴⁸² Johnsson, *Vårt fredliga samhälle*, 306-307

de som ble dømt også fått pålegg om lovlig forsvar.⁴⁸³ Som tidligere nevnt skal en ikke se bort i fra at bevis på tjeneste var noe av intensjonen bak arrestasjonene i Aker også, da mange ble sluppet fri på bakgrunn av bekreftet tjeneste i retten. I Aker ser det i tillegg ut til at tukthusretten fikk en funksjon av å formidle arbeidskraft da 20% av de som ble frikjent, ble frikjent på grunnlag av tilbud om tjeneste i retten.

⁴⁸³ Johnsson, *Vårt fredliga samhälle*, 309

7 Tukthuskommisjonens straffeutmåling

Tukthuskommisjonen skulle ved første kommisjonsmøte etter at den dømte ankom tukthuset bestemme hvor lenge straffen skulle vare.⁴⁸⁴ Lengden på straffene varierte fra få måneder til flere år, og noen rakk ikke engang å få tilmålt straff før de ble sluppet ut av tukthuset. Av 61 tukthusedømte er det 57 som kan spores i fangeprotokollene. Hva som har skjedd med de fire kvinnene som ikke er ført er vanskelig å si. Et spørsmål som dukker opp er om tukthuset hadde kapasitet til å ta imot alle dømte og til å la de innsatte sitte tiden ut?

7.1 Straffenes lengde

Tabell 15: Tukthuskommisjonens straffeutmåling av de løsgjengerdømte i Aker, 1776-1787.⁴⁸⁵

«Inntil videre»	Får tjeneste	Sendes hjem	2-3 mndr	4-5 mndr	6 mndr	7-11 mndr	1 år	2 år	5 år	sum
7	5	3	10	3	6	2	15	5	1	57

Slik straffeutmålingene fremstår i fangeprotokollene er grunnlaget for innsettelsen svært knapt beskrevet og det er vanskelig å si noe særlig om bakgrunnen for kommisjonens avgjørelser. Ofte står det bare at tiltalte kom inn med dom for løsgjengeri, og ved enkelte tilleggsbemerkinger som at den dømte var hengitt til lidderlighet, drukkenskap eller løsaktighet. Det er kun en av de dømte som ikke ble kategorisert som løsgjenger i tukthusprotokollen, men som utro i tjeneste.⁴⁸⁶ Under kategorien «inntil videre» hører dommer til som ikke var tidsavgrenset i tukthusprotokollen. Dette dreide seg om saker hvor tiltalte skulle være på tukthuset til han ble konfirmert, eller saker hvor dommen lød å «forblive indtil Videre» eller «forblive paa Directions godbefindende». Hva som da var kriteriet for da å bli frikjent kommer ikke frem av kildene. Fem av de dømte fikk ikke utmålt en dom, men i protokollen står det en dato hvor kommisjonen hadde besluttet at vedkommende skulle løslates for å «gaae i Tieneste» - også her ser det ut til at det var en noe pragmatisk holdningen til loven ved å la folk gå i tjeneste fremfor å sitte på tukthuset. Ole

⁴⁸⁴ Daae, Anders, *Tugthuset og Arbejdshuse i Kristiania 1733-1814*. København: Nielsen & Lydiche: 1908. s 122. Kommisjonen bestod av «et Medlem av Kristiania Magistrat (som Regel Præsidenten), Stiftsprovsten ved Kristiania Domkirke, Tugthusets Overinspektør, 2 af Byens 12 Mænd og 2 Mænd vexelvis fra Stiftets Kjøbstæder og Fogderier». Daae, s 123.

⁴⁸⁵ Tabellen er basert på tukthuskommisjonens straffeutmålinger til de dømte for løsgjengeri i Aker i perioden 8.7.1776-20.12.1787. Fangeprotokoller fra Christiania tukthus 2 og 3.

⁴⁸⁶ Maria Larsdatter innsatt 8.4.1777, Fangeprotokoll 2, nr 2779, f 474.

Olsen Huckeback ble løslatt allerede første dag i Tukthuset, og den som satt lengst inne av disse som ble frikjent på grunn av tjeneste var Amund Thoresen med 2 måneder. Daae skriver at de innsatte som var dømt utenom ordinær rett kunne løslates når de hadde vist forbedring eller hvis noen stilte som kausjonist for at den innsatte ikke ville gjenta forbrytelse når han eller hun slapp ut.⁴⁸⁷ Det kommer ikke frem av fangeprotokollene om arbeidsgiverne som begjæret arbeidskraft ved tukthuset måtte stå til ansvar for den innsattes frikjennelse, men for tukthuskommisjonen var det praktisk og mindre kostbart å ha en mindre innsatt å forholde seg til. Det er mulig dette også var bakgrunnen for at tre av de svenske som var dømt for løsgjengeri ble frikjent for å gå tilbake til sitt hjemland.

Flere av dommene, særlig etter 1783, har vært vanskelig å tidfeste nøyaktig siden dommen lød at «forblive til Paaske» slik at noen av disse tallene må ses med et viss slingringsmonn. Kategorien 2-3 måneder spenner derfor fra nokså nøyaktig 2 måneder, til dommer som strakk seg utover 3 måneder. Det som ser ut til å være den mest vanlige straffen for løsgjengeri var et år med 15 dømte. Enkelte fikk dommer som strakk seg utover et lenger tidsrom; tre av de som ble dømt til to år hadde tidligere vært på tukthuset for løsgjengeri. To av de som ble dømt til to år hadde så vidt jeg kan se ikke vært på tukthuset tidligere, men det ser ut til at tukthuskommisjonen la sorenskriverens formodninger om dem som høyst sannsynlig prostituerte i tillegg til dommen for løsgjengeri til grunn for straffeutmålingen. Karen Olsdatter Beysa fikk en streng dom på fem år fordi hun hadde vært på tukthuset to ganger tidligere, og tydeligvis ikke forbedret seg ut fra øvrighetens perspektiv. Det var ikke nødvendigvis noen automatikk i å få lange straffer hvis en hadde vært på tukthuset tidligere; fire av de som tidligere hadde vært på tukthuset fikk et år eller kortere straff. Dette kan skyldes sakens karakter eller tukthusets kapasitet som vil bli belyst under.

7.2 Endring i straffeutmålingene over tid

Hvor lange straffer som ble utmålt av tukthuskommisjonen kan ha hatt sammenheng med hvor mange tukthuslemmer som var inne til en hver tid. I følge Daae var det en sovesal for kvinner og en for menn på tukthuset, og han regner med at hver av sovesalene kunne romme 60-70 personer samtidig. Arbeidslokalene kunne tas i bruk som sovested om natten, men det var ikke ideelt siden det var lettere å rømme fra disse rommene.⁴⁸⁸ Caroline Hals har

⁴⁸⁷ Daae, *Tugthuset og Arbejdshuse i Kristiania 1733-1814*, s 122-123

⁴⁸⁸ Daae, *Tugthuset og Arbejdshuse i Kristiania 1733-1814*, s 129

undersøkt hvor mange lemmer som kom inn på Tukthuset i periodene 1775-1779 og 1795-1799. Året med høyest antall lemmer som kom inn var 1776, startåret for undersøkelsene i denne oppgaven, med 104 kvinner og 96 menn.⁴⁸⁹ Det året må det ha vært trangt på sovesalene.

Tabell 16: Endringer over tid i tukthuskommisjonens straffeutmåling for de løsgjengerdømte fra Aker, 1776-1787.⁴⁹⁰

År:	1776	1777	1778	1779	1780	1781	1782	1783	1784	1785	1786	1787	Sum
Straff:													
Inntil videre		1	1	1		2	2						7
Får tjeneste	1	1	3										5
Sendes hjem	1		2										3
2-3 mnd		1								6 ⁴⁹¹		3	10 ⁴⁹²
4-5 mnd			1		1 ⁴⁹³		1						3 ⁴⁹⁴
6 mnd	1			1		3	1						6
7-11 mnd									1			1	2 ⁴⁹⁵
1 år	6		3	2	3			1					15
2 år	1		3			1							5
5 år						1							1
Sum	10	3	13	4	4	7	4	1	1	6	0	4	57

Som nevnt over var 1776 et år med mange innsatte i forhold til plassen på tukthuset, men dette ser allikevel ikke ut til å hindre tukthuskommisjonen fra å gi «løsgjengerne» fra Aker forholdvis lange dommer. I årene mellom 1777-1779 var tallet tukthuslemmer betraktelig mindre med antall innkomne på litt over 100 personer hvert år med en nokså jevn fordeling mellom kvinner og menn slik at plassforholdene må ha vært noe mer overkommelig.⁴⁹⁶ Jeg

⁴⁸⁹ Hals, *sedelighetsforbrytelser 1775-1779 og 1795-1799*, s 30

⁴⁹⁰ Tabellen er basert på tukthuskommisjonens straffeutmålinger til de dømte for løsgjengeri i Aker i perioden 8.7.1776-20.12.1787. Fangeprotokoller fra Christiania tukthus.

⁴⁹¹ Alle disse kom inn samtidig den 20.12.1785 og fikk dom til påske. Dommen lød derfor på godt over 3 måneder, og nesten 4 mndr hvis dommen lød til Påskedag.

⁴⁹² 9 personer som fikk dom «til paaske» i denne raden.

⁴⁹³ Dom «til Paaske»

⁴⁹⁴ Alle tre fikk dom «til Paaske».

⁴⁹⁵ Begge to fikk dom «til Paaske».

⁴⁹⁶ Hals, *sedelighetsforbrytelser 1775-1779 og 1795-1799*, s 30

har dessverre ikke hatt tid til å undersøke hvor mange innkomne personer som ble satt på tukthuset iløpet av 1780-årene, men det går allikevel an å si noe om disse årene.

Straffene som ble utmålt til de innkomne «løsgjengerne» fra Aker i 1784-1787 lød «forblive til Paaske». Dette ble bare brukt som straffeutmåling sporadisk i de foregående årene (alle dommene i raden med 4-5 og 2-3 måneder var straffer som varte til påske). En lignende tendens mot kortere straffer ser det ut til at Hals også har funnet i sin gjennomgang av straffer for sedelighetsforbrytelser ved Christiania Tukthus. Hun skriver at i den første perioden hun undersøkte i årene 1775-1779 kunne straffene vare på opp til åtte år og seks års straffetid var mye brukt – straffetiden avhang om hvor mange ganger leiermål var begått. I den andre perioden hun undersøkte i årene 1795-1799 ble det ikke gitt straffer lenger enn seks måneder for leiermål. Hals antyder at denne endringen kan skyldes endringer i synet på leiermålsforbrytelser.⁴⁹⁷ Videre finner hun en lignende tendens mot mildere straffer for løsaktighet: i første periode var det flere som fikk straffer på 3-4 år, mens i andre periode var det ingen som fikk straffer på lenger enn 2 år.⁴⁹⁸

Ut fra det lille materialet som denne oppgaven favner, er det ikke mulig å si noe bestemt om straffeutmålingene for løsgjengeri var en del av en tendens mot mildere og kortere straffer på slutten av 1700-tallet, men det er mulig reformidéer, som Seip mener å spore fra 1780-tallet, allerede hadde begynt å farge også tukthuskommisjonens avgjørelser. Det kan være at de kortere straffene lå i enkeltsakenes karakter, eller at det var praktisk å ha et fast tidspunkt på året hvor tukthuset kunne tømme for innsatte og klargjøres for å ta imot nye. Økonomiske forhold kan også ha påvirket lengden på straffene. Daae skriver at på begynnelsen av 1780-tallet var situasjonen prekær med stigende antall lemmer og et anlegg som trengte oppgradering.⁴⁹⁹

⁴⁹⁷ Hals, *sedelighetsforbrytelser 1775-1779 og 1795-1799*, s 44

⁴⁹⁸ Hals, *sedelighetsforbrytelser 1775-1779 og 1795-1799*, s 55

⁴⁹⁹ Daae, *Tugthuset og Arbejdshuse i Kristiania 1733-1814*, s 151

7.3 Straffens faktiske lengde

En ting er hvor lenge en dom tilsier at tukthusleddene skulle straffes, men en annen ting er hvor lenge tukthusleddene faktisk var i tukthuset. Tabellen under gir oversikt over hvor lenge tukthusleddene sonet i forhold til hvor lange straffer de hadde fått.

Tabell 17: Tiden de løsgjengerdømte fra Aker i perioden 1776-1787 faktisk var på tukthuset.⁵⁰⁰

Innsatt tid:	0-5 uker	2-3 mndr	4-5 mndr	6 mndr	7-11 mndr	1 år	1,5 år	2 år	5 år	ukjent	sum
«Inntil videre»	2	1	1	1	1					1	7
Får tjeneste	3	2									5
Sendes hjem	3										3
2-3 mndr	1	8								1	10
4-5 mndr		1	2								3
6 mndr		1	2 ⁵⁰¹	3							6
7-11 mndr					2						2
1 år	2 ⁵⁰²	2	2 ⁵⁰³	1	2 ⁵⁰⁴	6					15
2 år					1 ⁵⁰⁵		1	2 ⁵⁰⁶	1 ⁵⁰⁷		5
5 år									1		1
Sum:	11	15	7	5	6	6	1	2	2	2	57

Det mest iøynefallende resultatet som kommer frem av tabellen over er at et flertall av de som ble dømt til et år i tukthuset satt ikke perioden ut, og bare halvparten av de som fikk en straff på seks måneder satt perioden ut. Det er flere årsaker til hvorfor flere av de dømte ikke satt perioden ut. En av de løsgjengerdømte ble etter to uker lagt inn på sykehus på grunn av en

⁵⁰⁰ Tabellen er basert på tukthuskommisjonens straffeutmålinger til de dømte for løsgjengeri i Aker i perioden 8.7.1776-20.12.1787. Fangeprotokoller fra Christiania tukthus.

⁵⁰¹ Simon Andersen døde 9.11.1781, 4 måneder etter innsettelse.

⁵⁰² Paul Christiansen ble etter 14 dager lagt inn på sykehus for å kurere en benskade. Ser ikke ut til at han kom tilbake til tukthuset.

⁵⁰³ Johan Østensen døde 6.7.1783, 4 måneder etter innsettelse.

⁵⁰⁴ Sirie Olsdatter døde 6.8.1777, ca 8 måneder etter innsettelse.

⁵⁰⁵ Ole Arnesen døde 20.7.1782, 10 måneder etter innsettelse.

⁵⁰⁶ Aase Maria Andersdatter døde 9.4. 1780, 4 dager før løslatelse.

⁵⁰⁷ Dorthe Lucasdatter ble arrestert to ganger, og to straffetider på henholdsvis 2 og 3 år ble ført i samme kolonne.

benskade og det står ingenting om at han kom tilbake eller annen løslatelsesdato. Det er mulig tukthuskommisjonen ikke anså ham som arbeidsdyktig og da heller ikke ville holde ham som løsgjenger på tukthuset. Fem av de dømte døde før de ble løslatt fra tukthuset – Aase Maria Andersdatter døde bare fire dager før hun skulle bli løslatt. Det var ikke rent uvanlig at innsatte døde på tukthuset. I Marit Slyngstads undersøkelse av fangeprotokollene i periodene 1741-45 og 1758-62 kommer det frem at 157 av totalt 1225 tukthuslemmer døde på tukthuset – dette ble i disse periodene den hyppigste måten å forlate tukthuset på etter løslatelse på grunn av tjeneste blant sakene hvor årsak til løslatelse var kjent.⁵⁰⁸ Det var dårlige hygieniske forhold på tukthuset og årsakene til hvorfor innsatte døde kan være sykdommer som herjet i et miljø hvor folk var tett på hverandre døgnet rundt. Etatsråd Christen Henriksen Pram besøkte tukthuset en høstdag i 1804 og beskrev fangenes sovested:

[...] som og var over al Maade og Forestilling græsseligt. 130 Menneskeskabninger indespærrede i to Stalde, hvert kjøen for sig, men hver Stald saa lav, saa indskrænket, saa lide tindrettet til Luftens Rensning, at da jeg kom der Kl over 1 om Middagen, altsaa en 5 til 6 Timer efter at Fangerne vare udslupne, og Dørene satte viid aabne, mødtes jeg endda af en saadan Stank, at jeg bilde troet det umuligt for noget aandedragende Væsen der at udholde fem Minutter.⁵⁰⁹

Maten var dårlig og forholdene på tukthuset varierte ut fra hvem som utfylte de forskjellige rollene ved anstalten. Enkelte av overinspektørene var ifølge Daae mer glad i å svinge piskan enn andre, og med Hartwig som overinspektør fra 1790 ble visstnok forholdene forbedret i kontrast til tidligere hvor «Tugthusfangerne [ble] barbarisk behandlede».⁵¹⁰ Ellers ble det forventet at tukthuslemmene ukentlig fylte sin arbeidskvote. Hver lørdag ble det gjort opptelling og ved ukestart ble de som ikke hadde utført det tilmålte arbeidet straffet: «det var opstillet en Norm for hvor mange Slag han skulde uddele for hver Alen eller hvert Pund, som manglede på Opgjøret.»⁵¹¹

Med de innsattes karakterforbedring som mål for øyet gir det mening at tukthuskommisjonen kunne gi straffer som «forblive indtil Videre». Marit Slyngstad har funnet at den hyppigste årsaken til løslatelse fra Tukthuset i Christiania var hvis de innsatte fikk tilbud om tjeneste eller håndverkslære.⁵¹² Av tabellen over kommer det frem at fem

⁵⁰⁸ Slynstad, *ulydighet og straff*, s 247.

⁵⁰⁹ Daae, *Tugthuset og Arbejdshuse i Kristiania 1733-1814*, s 158

⁵¹⁰ Daae, *Tugthuset og Arbejdshuse i Kristiania 1733-1814*, s 148-149, 154

⁵¹¹ Daae, *Tugthuset og Arbejdshuse i Kristiania 1733-1814*, s 129

⁵¹² Slynstad, *ulydighet og straff*, s 247. Av 782 kjente årsaker til løslatelse gjaldt 195 løslatelse på grunn av tjeneste/håndverkslære i periodene 1741-45 og 1758-62.

personer ble løslatt på grunn av tjeneste før de rakk å få en straff, og ytterligere tre personer ble løslatt før straffetiden var utløpt etter forespørsel fra utenforstående som trengte tjenestefolk.

Straffene fremstår som mer dynamiske enn hva en kanskje skulle tro. Flere ble løslatt før dommen var utløpt av ulike grunner, og tukthuskommisjonen kunne også utvide straffetiden.⁵¹³ Tukthuskommisjonen kunne ha et pragmatisk forhold til straffeutmåling og enkelte av de tiltalte fikk dom som lød «Dom til Paaske 1788, men udlades før om de kand faae tjeneste». Dette kan ses i lys av at lovgivningen med dens iverksatte metoder for å få bukt med fattigdommen var en del av myndighetenes tiltak for å regulere og styre tilgangen på arbeidskraft og ikke primært for å straffe.

Noen av de løsgjengerdømte hadde tidligere vært på tukthuset for løsgjengeri. Johanne Bergkvist har i sin undersøkelse av tigger- og løsgjengersaker i Christiania 1790-1802 funnet at blant de dømte dominerte gjengangere. Hun skriver at «det kan tyde på at myndighetenes inngripen ikke endret deres livssituasjon, men snarere forverret denne [...]».⁵¹⁴ Selv om disiplinen på tukthuset muligens forandret de innsattes «sjel» hjalp dette lite om de ikke fikk de tjeneste etterpå. Stiftamtmann Moltke beskrev i 1791 problemene et tukthusopphold kunne skape for senere arbeid: «enhver vil gjerne undslaae sig for at antage i Tieneste een, som har været i Tugthuset».⁵¹⁵ Det ser ut til at tukthuset først og fremst skulle få en preventiv og avskrekkende funksjon. Arvid Andersen påpeker at det høye antallet døde og de hyppige rømningene kan ha bidratt til å gi tukthuset et dårlig rykte.⁵¹⁶ Det ble utøvd hard disiplin på tukthuset med pryling ved ankomst, og pisking hvis en ikke hadde gjennomført sin tildelte arbeidskvote. Tukthuslemmene kunne bli fysisk preget av oppholdet både som følge av avstraffninger, men også av andre forhold, lemmene ble eksempelvis beskrevet med «Ansichter saa gule som ubleget vox».⁵¹⁷ Et møte med en tidligere innsatt må ha gitt et avskrekkende inntrykk.

⁵¹³ Hals, *Sedelighetsforbrytelser 1775-1779 og 1795-1799*, s 45

⁵¹⁴ Bergkvist, *En Haard og Dyr Tid*, s 76

⁵¹⁵ Referert til i Bergkvist, *En Haard og Dyr Tid*, s 88: Det danske kanselliet, Pro Memoria fra Moltke til det danske kanselliet 04.08.1791.

⁵¹⁶ Andersen, *Problembarn 1741-1771*, s 46-47

⁵¹⁷ Daae, *Tugthuset og Arbejdshuse i Kristiania 1733-1814*, s 149 og Conradine Dunker sitert i Daae, s 154.

8 Avslutning og konklusjon

Innledningsvis fortalte jeg om Anne Marie Larsdatter, som ble arrestert ved en inkvisisjon da hun hadde fått to dager fri for å klargjøre klærne sine før hun startet i ny tjeneste. Flesteparten av de som ble tiltalt for løsgjengeri ved tukthusretten i Aker 1776-1787 ble arrestert ved inkvisisjonen (84%). Dette tyder på at arrestasjonene ofte var initiert fra myndighetenes side, og at den daglige kontrollen i liten grad fokuserte på løsgjengeri. Arrestasjonene utenom inkvisisjon var ofte utført på bakgrunn av klage fra allmuen, hvor de tiltalte på ulike vis hadde fornærmet klageren – flesteparten av disse sakene endte også med tukthusstraff.

Arrestasjonene under inkvisisjonen bar preg av å være tilfeldige og utført med en rigid fortolkning av loven, uten hensyn til frikjennende forhold. Denne tilsynelatende vilkårligheten kan ha bunnet i ulike årsaker som utydelig lovgivning, ønske om å kontrollere påstått tjenesteforhold, overvåke fattigdommen i Aker eller formidle arbeid i retten. Få, men enkelte av arrestasjonene ved inkvisisjon, ser tilsynelatende ut til å være planlagt – dette var som oftest saker som berørte levemåte som drukkenskap eller løsaktighet, hvor presten leverte inn sin attest om forholdene i retten eller hadde beordret medhjelperne å arrestere.

Når det gjelder hvordan konkrete bestemmelser i lovverket ble satt ut i praksis ser det ut til at noen av bestemmelsene ikke ble tatt til følge. Særlig bestemmelsene om sanksjoner mot husbønder som ikke overholdt tjenesteavtale, eller bøter for allmuen som huset løse folk ser ikke ut til å ha blitt håndhevet. Videre var det ingen omtale av alder knyttet til vurderinger om barn som var hjemme hos sine foreldre, og det ser dermed ikke ut til at bestemmelsene om at husmenn kunne ha barn opptil 16 år og bønder barn opp til 18 år hjemme ble tillagt vekt, men heller vurderinger om hvorvidt barnet var til nytte eller ikke. Dommeren på sin side kunne vise mer pragmatisk holdning til problemet, og la heller spørsmål om mulighet for å livnære seg på lovlig måte uten tigging, og tiltaltes levemåte, til grunn for vurderingene om barn kunne oppholde seg hos foreldre eller annen familie. Det ser ut til at dommeren også veide hensyn til foreldre med tanke på hvilken byrde foreldrene kunne bli for bygden eller fattigkassen hvis barnet ikke fikk være hjemme.

Gråsonene i loven blir synliggjort i noen situasjoner; særlig der hvor bestemmelser som i utgangspunktet skulle være motstridene overlapper hverandre. Tukthusanordningen av 1741 satte på en måte arbeidsfør og arbeidsufør opp som to motpoler, men loven tok ikke høyde for at husbønder ikke ville ansette arbeidsføre folk med nedsatt funksjonsevne. I utgangspunktet søkte lovgivningen å ivareta tjenere som ble syke i tjeneste ved at

vedkommende skulle få støtte fra fattigkassen i sykdomsperioden,⁵¹⁸ men det ser ut til at sykdom i tjeneste kunne få alvorligere konsekvenser. Som tjener var en prisgitt at husbonden ville ta seg av deg ved sykdom, ellers kunne en bli mistenkt for å ha rømt fra tjenesten og dømmes som løsgjenger. Barn av aldrende eller syke foreldre stod i en skvis mellom lojalitet til foreldre og verdslige myndigheter. Lovgivningen forutsatte at «rette fattige» skulle først og fremst søke å bli understøttet av sine barn hvis barna var gamle nok, og formuende nok, til å ta seg av sine foreldre.⁵¹⁹ Mange av de som bodde hos sine foreldre var gjerne enslige kvinner som sannsynligvis ikke var særlig formuende, men som stod i et lojalitetsbånd til sine foreldre. Det var sterkt press på fattigkassen og sannsynligvis vanskelig å få understøttelse fra det offentlige. Uansett kan en lure på hvor attraktivt det ville være for foreldre å bli understøttet på fattigstue eller med almisse, fremfor å bli understøttet av sitt barn som kunne arbeide for føden. Faktum at en stor andel av de tiltalte ble frikjent sier noe om grunnlaget de ble arrestert på. 40 av 116 frikjente hadde allerede avtale om tjeneste ved arrestasjon.

De mange frikjennelsene sier også noe om sorenskriverens mer pragmatiske forhold til loven enn det øvrigheten som arresterte viste. Det var sorenskriveren som skulle dømme og vurdere ulike hensyn som blant annet orden, husbondens og foreldres behov for arbeidskraft, samt tiltaltes forutsetninger for å være i tjeneste. Sorenskriveren vurderte viljen de tiltalte viste til å være i tjeneste, og dette gjorde han ved å se på hvor lenge tiltalte eventuelt hadde vært tjenesteløs, om tiltalte hadde søkt tjeneste og hva som var årsaken til at tiltalte hadde kommet ut av forrige tjeneste. Eksempelvis ble graviditet ansett som en gyldig årsak til å gå ut av tjeneste og «sitte paa egenhaand» til barselperioden var over. Hensynet til husbonden viste seg også da 24 av de tiltalte ble frikjent fordi de fikk tilbud om tjeneste i retten, og sorenskriveren gav uttrykk for at enkelte av disse ville ha blitt dømt til tukthuset om ikke det var for tjenestetilbudet. Når det gjelder hensynet til familie, som en del av de tiltalte bodde hos, varierte det noe hvordan dommeren stilte seg til saken da noen ble frikjent for å gå foreldre eller søsken «til haande», mens i lignende saker ble tiltalte pålagt å gå i tjeneste. Noe av det som særlig er interessant, er synet på hva det ville si å ha arbeid.

Tukthusanordningen forbød «dagarbeid», men den tok ikke hensyn til at tilbud om dagarbeid også kunne være ønskelig. For eksempel kunne det være godt med en håndrekning med tunge, hverdagslige gjøremål som klesvasken. Der lovgivningen satte årlig tjeneste som kriterium for lovlig arbeid, gav flere av de tiltalte uttrykk for at deres tjenester og utførelse av

⁵¹⁸ Tukthusanordningen av 1741, Kap 2, §10

⁵¹⁹ Tukthusanordningen av 1741, Kap 2, §2 og §6

mindre oppgaver kunne være av interesse fra allmuen sin side. Tjenestetvungen var myntet på bondens behov for stabil og billig arbeidskraft. Aker bestod av store jordbruksområder, men også tett befolkete forsteder som Grønland, Opsloe og Sagene. Det var kanskje ikke uten grunn at det var nettopp i disse områdene flest ble arrestert, med tanke på at det sannsynligvis var vanskelig å få årlig tjeneste i disse områdene. Forstedene med høy konsentrasjon av fattige mennesker krevde sannsynligvis også større kontroll fra øvrighetens side. Flere av de tiltalte forklarte at de arbeidet der det var behov for dem, men dommeren godkjente ikke disse forklaringene som gyldig livnæring med mindre det var en god grunn for å ikke være i tjeneste, som for eksempel ved svak helse eller trengende foreldre.

Den noe diffuse lovgivningen lot det være opp til dommeren å avgjøre hva som egentlig kvalifiserte for å bli dømt som løsgjenger og ikke. Utfallet på sakene var tilsynelatende primært bygget på vitnenes forklaringer, andre bevis eller intervensjon fra utenforstående personer. Dette kunne være foreldre som ville beholde barnet i sitt hushold, arbeidsgivere med tilbud om tjeneste eller prestens attester om levemåte. I et fåtall av sakene hvor vitnene ikke kjente tiltalte, eller det ikke møtte opp noen vitner, måtte sorenskriveren dømme ut fra tiltaltes egen forklaring. Dette kunne slå begge veier, og det trer ikke et tydelig bilde frem av hva som skilte forklaringene til de som ble dømt fra de som ble frikjent. Grunnleggende sett dømte sorenskriveren på grunnlag av bevis som for eksempel to vitners samsvarende forklaring, eller attester på forhold som levemåte eller arbeidsforhold.

Først og fremst ble «løsgjengere» definert som arbeidsføre personer uten tjeneste, og spørsmål om hjemstavn, pass og levemåte kom i annen rekke. Med tanke på at husbonden hadde en tuktdende rolle og ansvar for sine tjenestefolk, er det kanskje ikke så rart at flere som ble omtalt i negative ordelag hva levemåte angikk, kunne frikjennes ved bevis på tjenesteforhold. Tukthusretten hadde også funksjon av å formidle arbeid, og flesteparten av de som ble frikjent ble frikjent ved tilbud om tjeneste nettopp i retten. Når Seip skriver at «de arbeidsløse fattige måtte med sitt levevis godtgjøre at de ikke var løsgjengere»,⁵²⁰ så la også dommeren i Aker vekt på forhold som levemåte i vurderingene av tiltalte, men dette måtte også bevises. Sorenskriveren dømte ikke på grunnlag av løse rykter, og det må legges til at lastverdig levemåte sjeldent var grunnlag for dom alene. På en annen side må en kunne tro at for eksempel åpenlys drukkenskap tiltrakk seg oppmerksomheten fra øvrigheten og økte sjansene for å bli anklaget som løsgjenger.

⁵²⁰ Seip, *Sosialhjelpstaten blir til*, s 21

Dommerens vektlegging av bevis i retten gjorde det mulig for folk å ikke være overgitt til vilkårlighetene, og med tanke på å unngå løsgjengerstraff kunne folk melde seg hos fogden for å få bevis på å ha søkt tjeneste. Hva årsaken var til at flere av de dømte ikke hadde gjort dette kommer ikke frem av forhørene, som kan grunne i praktiske årsaker, men dette systemet av tjenestetvang og meldeplikt må for mange ha fortonet seg som en frihetsberøvelse i seg selv.

61 av 210 tiltalte ble dømt til tukthusstraff. Straffene som tukthuskommisjonen utmålte varierte i lengde, og en del ble sluppet ut før straffen var ferdig sonet. Også her ser det ut til at tilbud om tjeneste var en billett ut av tukthuset, og en tukthusdom må ses i lys av hva som var formålet med oppholdet på tukthuset; å bli et arbeidsvillig, samfunnsnyttig og «fremt» menneske. Hvis en kunne komme i tjeneste så kunne dette målet også oppnås der under husbonden som autoritet. I tillegg må det til tider ha vært trangt om plassen på tukthuset og en lettelse å slippe noen ut før tiden for å få plass til nye. Noen av de løsgjengerdømte fra Aker døde på tukthuset – deriblant 22-år gamle Sirie Olsdatter sammen med barnet sitt. Tukthuset var nok et mislykket prosjekt hva gjaldt å forbedre de innsattes «sjel», men kan ha fungert som et preventivt og avskrekkende tiltak.

Lovbestemmelsene om årlig tjeneste forutsatte at arbeidsmarkedet aldri ble mettet. De forutsatte at myndighetene hadde et administrasjonsapparat som var i stand til å gjennomføre jevnlig inkvisisjoner og føre daglig kontroll. Dette skjedde i liten grad i Aker og de uregelmessige inkvisisjonene må ha fått en karakter av skremsel mer enn en reell trussel for å bli arrestert. Lovtekstene var forutinntatte om trusselen som tjenesteløse folk utgjorde, og de statiske lovbestemmelsene samsvarte ikke med de dynamiske endringene i jordbruk og arbeidskraftsbehov. Inkvisisjonene bar preg av tilfeldige arrestasjoner, og en av disse som ble tatt med var Anne Marie som straks skulle starte i ny tjeneste. Hennes nye arbeidsgiver bekreftet arbeidsforholdet i retten og hun ble, som flesteparten, frikjent for å tre inn i nok et år i tjeneste hos en husbond.

9 Kilder og litteratur

9.1 Utrykte kilder

Statsarkivet i Oslo

Aker sorenskriveri:

Ekstraretsprotokoll (I), 10.04.1776-13.12.1788, SAO/A-10895/F/Fc/Fca/L0001

Kristiania Tukthus:

Fangeprotokoll nr. 2, 1763-1783, SAO/A-10644/H/Ha/Hab/L0002

Fangeprotokoll nr. 3, 1775-1809, SAO/A-10644/H/Ha/Hab/L0003

9.2 Trykte kilder

Christian V norske lov av 1687:

«Kong Christian den Femtes Norske Lov 15de April 1687 med Kongeloven 1665». Publisert av Tingbokprosjektet ved Humanistisk fakultet på Universitetet i Oslo. Lest på:

<https://www.hf.uio.no/iakh/tjenester/kunnskap/samlinger/tingbok/lover-reskripter/chr5web/chr5register.html>

Reskript om pass og skussmål av 1701:

«19de Febr. Frd. om Passer og Skudsmaale, item Forbud paa bortrømte Underofficierer, Ryttere og Soldater at huse, hæle og føre af Landet paa fremmede Steder (for Danmark)», I *Forordninger, aabne Breve, Placater m.m. for kongeriget Norge i Tidsrummet fra 1648-1813: til Brug for den lovstuderende. 1: 1648-1770*. Julius Augustus Schmidt, s252-253.

Christiania: Tønsberg Forlag, 1851. Digitalisert versjon:

https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2006111500040?page=258

Tukthusanordningen av 2. desember 1741:

«2.Dec. [1741] Anordning om Tugthusets Indrettelse i Christiania og de fattige forflegning i Agershuus Stift». Publisert av Tingbokprosjektet ved Humanistisk fakultet på Universitetet i Oslo. Lest på:

<https://www.hf.uio.no/iakh/tjenester/kunnskap/samlinger/tingbok/lover-reskripter/Tukthusforordningen/tukthusanordningen.pdf>

Reskript om pass og skussmål, 2. desember 1741:

«2 Dec. [1741] Rescr. (til Stiftsbefalingsmanden og Biskopen i Agershuus Stift), indeh. Noget om Tugthuset og de Fattiges Væsen), samt Passe og Skudsmaal i Stiftet.», i *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge : i Tidsrummet 1660-1813*. Red. Wessel-Berg, s 806-807. Christiania: Cappelen, 1841.

Digitalisert versjon:

https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2008111103067?page=819

Reskript om pass og skussmål av 1744:

«31 Juli. Rescr. (til Stiftsbefal og [...] over Agershuus Stift), ang. At Huusfolk, som ville søge Næring i andre Sogne, skulle gives Skudsmaal af Præsterne; samt om Betlere, som blive opbragte, og ei have været til Gudsbord, og om deres Børn m-, v.», I *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge : i Tidsrummet 1660-1813*. Wessel-Berg, s 899-901. Digitalisert versjon:

<https://www.nb.no/items/c988054ecef3269aea6b63b4000bd1d6?page=911&searchText=>

Tjenesteloven av 1754:

Fr. At alle af Bondestanden i Norge, baade Mands- og Qvinde-Personer, som ei bruge Gaarde eller Husmands-Pladser, Skal være forbundne at fæste sig i aarlig Tieneste, og ei være tilladte at arbeide for Dagløn” av 9. august 1754. I *Forordninger, aabne Breve, Placater m.m. for kongeriget Norge i Tidsrummet fra 1648-1813: til Brug for den lovstuderende. 1: 1648-1770*. Julius Augustus Schmidt, s 629-632. Christiania: Tønsberg Forlag, 1851.

Lest på: https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2006111500040?page=637

Folketellingen av 1769:

Norges første folketelling 1769. Oslo: Statistisk sentralbyrå, 1980. Trykt versjon tilgjengelig på: https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_b106.pdf

9.3 Litteraturliste

Andersen, Arvid Evjen. *Problembarn 1741-1771: en undersøkelse av de ulydige barna på Christiania tukthus og forholdet mellom stat og hushold i relasjon til hustukten*. Masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2005.

Aslaksby, Truls, *Grønland og Nedre Tøyens bebyggelseshistorie*. 2. utg. Oslo: Grønland bydelshus, 1999.

Barth, C. A. *Om Husbondes og Tjenestetyendes gjensidige Pligter og Rettigheder efter den norske Lovgivning*. 2. utg. Kristiania: Malling, 1876

Bergkvist, Johanne. "En Haard og Dyr Tid". *Fattigdom, tigging og løsgjengeri i Christiania 1790-1802*. Masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2008.

Daae, Anders, *Tugthuset og Arbejdshuse i Kristiania 1733-1814*. København: Nielsen & Lydiche: 1908.

Dyrvik, Ståle, *Den lange fredstiden: 1720-1784*, bind nr 8, Redigert av Knut Mykland, *Norges historie*, 3.utg, Oslo: Cappelen, 1995.

Dyrvik, Ståle og Ole Feldbæk. *Mellom brødre. 1780-1830*. Bind 7. Redigert av Knut Helle, *Aschougs Norges historie*. Oslo: Aschoug, 1996.

Dyrvik, Ståle, «Befolkningsutviklinga 1700-1850», i *Norsk økonomisk historie 1500-1970*. Bind 1. Red. Ståle Dyrvik, s 122-132. Bergen: Universitetsforlaget, 1979.

Dyrvik, Ståle, «Dei sosiale tilhøva i bondesamfunnet», i *Norsk økonomisk historie 1500-1970*. Bind 1. Red. Ståle Dyrvik, s 184-199. Bergen: Universitetsforlaget, 1979.

Dyrvik, Ståle. "Avgjerdsprosessen og aktørane bak det offentlege fattigstellet i Norge 1720-1760". I *oppdaginga av fattigdommen. Sosial lovgivning i Norden på 1700-tallet*, prosjektleder Birgitta Ericsson, s 109-184. Oslo: Universitetsforlaget, 1983.

- Fløystad, Ingeborg. «Kvinnene i arbeidslivet», i *Kvinnekår i det gamle samfunn ca 1500-1850*. Red: Anna Tranberg og Harald Winge, s 45-64. Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt, 1985.
- Flakstad, Gunnar R. *Begynnelsen til et offentlig fattigstell. Akershus' stiftsforordning 1741-1801*. Hovedoppgave. Universitetet i Oslo. 1967.
- Fæhn, Helge. *Gudstjenestelivet i Den norske kirke: fra reformasjonstiden til våre dager*, 2.utg. Oslo: Universitetsforlaget, 1994.
- Granrud, Bente. *Folkelig bykultur i Christiania. En analyse av ordenssaker i politiretten 1745-1800*. Oslo: Tingbokprosjektet, 1998.
- Hals, Caroline Elise, *Christiania Tukthus. Sedelighetsforbrytelser 1775-1779 og 1795-1799*. Masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2010.
- Hajnal, «European Marriage Patterns in Perspective». I *Population in History*. Red. D.V. Glass og D.E.C. Eversley, s 101-145. London: Edward Arnold Publishers, 1965
- Johnsson, Theresa, *Vårt fredliga samhälle. «Lösdriveri» och försvarslöshet i Sverige under 1830-talet*. Ph.D.avhandling. Universitet i Uppsala. 2016.
- Kiil, Alf, *Arkivkunnskap: Statsarkiva*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969.
- Lillehammer, Arnvid, «Møtet mellom reisende og fastbuende mellom 1700 og 1850: ei etterprøving av nåtidas forestillinger», i *Kulturmøter: Lokalsamfunnet, lokalhistorien og møtet med det fremmede*. Redigert av Ola Alsvik, 127-154. Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt, 2004
- Lindstrøm, Jonas, Karin Hassan Jansson, Rosemarie Fiebranz, Benny Jacobsson og Maria Ågren. "Mistress or maid: the structure of women`s work in Sweden, 1550-1800". *Continuity and Change* 32, nr 2 (2017): 225-252. 10.1.2018.
<https://doi.org/10.1017/s0268416017000200>

- Midré, Georges. *Bot, bedring eller brød? Om bedømming og behandling av sosial nød fra reformasjonen til folketrygden*. Oslo: Universitetsforlaget, 1995.
- Minken, Anne. *Tatere i Norden før 1850. Sosio-økonomiske og etniske fortolkningsmodeller*. Doktorgradsavhandling. Universitetet i Tromsø. 2009.
- Mordt, Gerd, «Oslo – en forstad til Christiania. Et tidsbilde omkring år 1800», i *Mennesker, miljø og kirkeliv i Gamlebyen. Oslo Hospitals kirke 1796-1996*. Red. Gro K. Hendriksen, s 31-48. Oslo: Gamlebyen historielag, 1996.
- Myhre, Jan Eivind, «Byer i byen?», i *Livet langs elva: Oslohistorie fra Sagene, Torshov, Bjølsen, Iladalen, Sandaker, Åsen*. Red. Gro Røde, s 14-39. Oslo: Bydel Sagene-Torshov, 2000.
- Myhre, Jan Eivind, *Sagene, en arbeidersforstad befolkes 1801-1875*. Oslo: Universitetsforlaget, 1978.
- Nagel, Anne-Hilde. «Styringsapparatet i Norge på 1700-tallet». I *Administrasjon i Norden på 1700-tallet*, prosjektleder Birgitta Ericsson, s 71-144. Oslo: Universitetsforlaget, 1985.
- Nakken, Alfhild. "Fattigvesenet i Aker i årene omkring 1814" i *Byminner* nr. 2/1982. Oslo: Oslo Bymuseum, s.23-38.
- Nakken, Alfhild. «Fattigdommen i Norge 1500-1800». upublisert norsk oversettelse av "La pauvreté en Norvège 1500-1800". I *Aspects of Poverty in Early Modern Europe III*, redigert av Thomas Riis. Odense: Odense University Press, 1990.
- Libæk, Alfhild Nakken. *Grevskapet i Laurvigen. Fattigstellet 1735-1805*. Hovedoppgave. Universitetet i Oslo. 1977.
- Oppegaard, Martin Hill, *Kirketukt ved nattverden. Kirketuktsreglene i Norske Lov av 1687 og rettsutviklingen frem til 1887*. Rettshistoriske studier nr. 1. Institutt for offentlig retts skriftserie nr 1/1998. Oslo.
- Rosted, Jacob, *Physisk og oekonomisk Beskrivelse over Alunverket ved Opslo*. Trondheim: Universitetet i Trondheim, Norges tekniske høgskole, 1980 (original skrevet i 1793).

- Risa, Lisabet, «Kvinnegrupper i møte med samfunn og styresmakter før 1850». I *Kvinnekår i det gamle samfunn ca. 1500-1850*. Red. Anne Tranberg og Harald Winge, s 135-156. Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt, 1985.
- Sandmo, Erling. *Tingets tenkemåter. Kriminalitet og rettsaker i Rendalen 1763-97*. Oslo: Tingbokprosjektet, 1992.
- Sandvik, Gudmund. "Lov og liv". I *Tingboka som kilde*, redigert av Liv Marthinsen, s 46-74. Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt, 1990.
- Sandvik, Hilde. «Del II: Tidlig moderne tid i Norge. 1500-1800». I *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, 2.utg, redigert av Ida Blom og Sølvi Sogner, s 103-156. Oslo: Cappelen akademisk forlag, 2006.
- Schlüter, Ragnhild. *De reisende. En norsk minoritets historie og kultur*. Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1993.
- Seip, Anne-Lise. *Sosialhjelpstaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740-1920*. Oslo: Gyldendal norsk forlag, 1994.
- Slyngstad, Marit. *Ulydighet og straff. Intensjoner og praksis i statsmaktens bekjempelse av fattigdomsproblemet. En undersøkelse med utgangspunkt i tukthusforordningen av 2. desember 1741 og de innsatte lemmer ved Christiania tukthus i perioden 1741-63*. Hovedoppgave. Universitetet i Oslo. 1994.
- Sogner, Sølvi og Kari Telste, *Ut og søkje teneste*. Oslo: Det Norske Samlaget, 2005.
- Sogner, Sølvi Bauge, *Folkevekst og flytting. En historisk-demografisk studie i 1700-årenes Øst-Norge*. Doktoravhandling. Universitetet i Oslo. 1976.
- Sprauten, Knut, *Byen ved festningen. Fra 1536 til 1814, bind 2, Oslo bys historie*. Oslo: Cappelen, 1992.
- Utterström, Gustaf, *Jordbrukets arbetare. Levnadsvilkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet*. Bind nr 1. Stockholm: Tidens Förlag, 1957.

Wales, Tim, «Living at their own hands: Policing poor households and the young in early modern rural England». *The Agriculture History Review*, Vol. 61, nr 1 (2013): 19-39

Whittle, Jane. «Introduction: Servants in the Economy and Society of Rural Europe». I *Servants in Rural Europe 1400-1900*, redigert av Jane Whittle, s 1-19. Woodbridge: The Boydell Press, 2017.

Winge, Paul, «Fattigvæsenets stilling til sindssygepleien (1537-1851)», i *Forhandlinger i videnskabs-selskabet i Christiania* (1904): 1-71.

Østhus, Hanne. *Vanartige tjenestefolk eller uordentlige husbønder? Tjenestefolk i arbeidskonflikter i Christiania på slutten av 1700-tallet*. Masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2007.

Østhus, Hanne. «Servants in Rural Norway c.1650-1800». I *Servants in Rural Europe, 1400-1900*, redigert av Jane Whittle, s. 113-130. Woodbridge: Boydell Press, 2017.

9.3.1 Oppslagsverk:

Tvedt, Knut Are, Red. *Oslo Byleksikon*. Utg.4. Oslo: Kunnskapsforlaget, 2000.

10 Vedlegg

Tabell 18: Oversikt over hvor og når inkvisisjonene etter løsgjengere med rettsaker ble holdt, Aker 1776-1787.⁵²¹

Dato for anmeldelse:	Hvor oppholdt tiltalte seg ved inkvisisjonen?	Hvem skrev anmeldelsen?	Dato for rettsaken:
Anmeldelse: 3.7.1776	Oslo, Grønland, Tøyen, Enerhaugen, Sagene, Kværner	Lensmann i Aker: Barthol Nicolai Knoph	8.7.1776
Anmeldelse: 21.11.1776	Vestre Bærum og Østre Bærum	Sognepresten i Asker: Johan Christopher Vogelius	25.11.1776
Anmeldelse: 27.11.1776	Oslo, Grønland, Enerhaugen, Sagene, Gaustad, Woxen, vestre Bærum.	Lensmann Knoph	29.11.1776
Anmeldelse: 2.5.1778	Grønland	Lensmann Knoph	5.5.1778
Anmeldelse: 5.5.1778	Vinderen, Frøen, Lysaker	Lensmann Knoph	7.5.1778
Inkvisisjon: 31.8.1778 Anmeldelse: 1.9.1778	Oslo, Grønland, Sagene	Lensmann Knoph	5.9.1778
Anmeldelse: 11.12.1778	Grønland, Abildsø, Diesen, Vestre Bærum.	Lensmann Knoph og Presten Nannestad	14.12.1778
Inkvisisjon: 8.11.1779 Anmeldelse: 10.11.1779	Østre Bærum: Stabæk, Lysaker, Jahr, Sandvika, Eeg (=Eik)	Sognepresten Vogelius	11.11.1779
Anmeldelse: 9.11.1779	Oslo, Oppsal, Fjellhus.	Lensmann Knoph	13.11.1779
Anmeldelse: 5. og 6. 12.1780	Grønland, Gaustad, Sagene, Tokerud, Grorud.	Lensmann Knoph	13.12.1780 18.12.1780
Inkvisisjon: 2.5.1781 Anmeldelse: 3.5.1781	Grønland, Enerhaugen.	Lensmann Knoph og medhjelpere	5.5.1781
Anmeldelse: 30.11.1781 6.12.1781	Grønland.	Lensmann Knoph	6.12.1781
Anmeldelse: 8.9.1781 Stevning: 10.9.1781	Enerhaugen	Lensmann Knoph	12.9.1781
Inkvisisjon: 12.12.1785	Grønland, Enerhaugen, Bergsløkken, Frogner, Bestum, Lakkegaten,	Lensmann Knoph	15.12.1785

⁵²¹ Tabellen er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstraretsprotokoll

Anmeldelse: 13.12.1785	(Hauketo?), Stensrud, Manglerud, (Kalbakken, Haugenstue, Tøyen?). (?)=navn på personer.		
Stevning: 19.12.1787	Oslo, Grønland, Enerhaugen, Sagene.	Lensmann Knoph	20.12.1787

Tabell 19: Autoritetspersoner tilstede i tukthusretten etter inkvisisjon, Aker 1776-1787* ⁵²²

Navn	Rolle/tittel	Foliehenvising til ekstraretsprotokoll:
Aars	Sorenskriver i perioden, men ikke personlig tilstede i tukthusretten etter inkvisisjon.	
Procurator Hans Gundelach	Konstituert i sorenskriverens fravær	145a-147b
Joseph Giøos	Konstitutert i sorenskriverens fravær	342a-343b
Bukier	Justitsraad, slotsfogd, krigscommisair, fogd	56a-57b, 113a-114a, 114a-114b
Oppegaard	Fullmektig for fogden ved tukthusretten	10b-12a, 24a-24b, 24b-26b, 78b-80a
Garmand	Fullmektig for fogden ved tukthusretten	92b-93b
Hørbye	Fullmektig for fogden ved tukthusretten	145a-147b, 148a-148b, 156a-157a, 164a-165a, 173b-174a
David Mink	Fullmektig for fogden ved tukthusretten	293a-295b, 342a-343b
Barthold Nicolai Knoph	Fullmektig for fogden ved en anledning.	57b-58b

*Lagrettemennene er ikke med i oversikten.

⁵²² Tabellen er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstraretsprotokoll

Tabell 20: Oversikt over vitner i retten ved inkvisisjon, Aker 1776-1787.⁵²³

Navn:	Rolle/tittel:	Opptrer som vitne samtidig med:	Hvor tiltalte ble sett eller arrestert av vitnet:	Henvisning til ekstraretsprotokoll:
Barthold Nicolai Knoph	Lensmann i Aker	Søren Brandt Knud Larsen Svend Nielsen Halvor Blindern Erland Larsen Tue[...?] Ole Gaustad Arne Arnesen Ingebor Andersdatter	Oslo, Grønland, Woxen	10b-12a, 24b-26b, 57b-58b, 78b-80a, 113a-114a, 156a- 157a, 145a-147b (trenger tjenestepike), 173b-174a
Søren Brandt	Prestens medhjelper [til sogneprest Schielderup]	Lensmann Knoph Ove Backe Peder Haavie	Oslo	10b-12a, 24b-26b
Ove Backe	Opptrer eksplisitt uttalt som vitne i 2 saker, sannsynligvis var han prestens eller lensmannen medhjelper siden han også opptrådte sammen med Knoph og som lagrettemann utenom inkvisisjon.	Søren Brandt	Oslo	10b-12a
Peder Haavie	Prestens medhjelper [til sogneprest Schielderup]	Søren Brandt Ole Bertelsen Ole Halvorsen	Oslo	24b-26b, 78b-80a, 114a-114b
Knud Larsen	Lensmann Knophs medhjelper på Grønland	Svend Nielsen Lensmann Knoph Harald Dahl	Oslo, Grønland, Tøyen, Enerhaugen	10b-12a, 24b-26b, 74a
Svend Nielsen	Lensmann Knophs medhjelper på Grønland	Knud Larsen Lensmann Knoph	Oslo, Grønland, Tøyen, Enerhaugen, Sagene	10b-12a
Harald Dahl	Medhjelper på Grønland	Knud Larsen	Grønland	24b-26b
Lars Edvardsen Wold	Medhjelper i Østre Bærum	Lars Jørgensen Steen	Østre Bærum	24b-24b
Lars Jørgensen Steen	Medhjelper i Østre Bærum	Lars Edvardsen Wold	Østre Bærum	24b-24b
Knud Houg/Haug	Medhjelper i Vestre Bærum	Thore Jong	Vestre Bærum	24b-24b

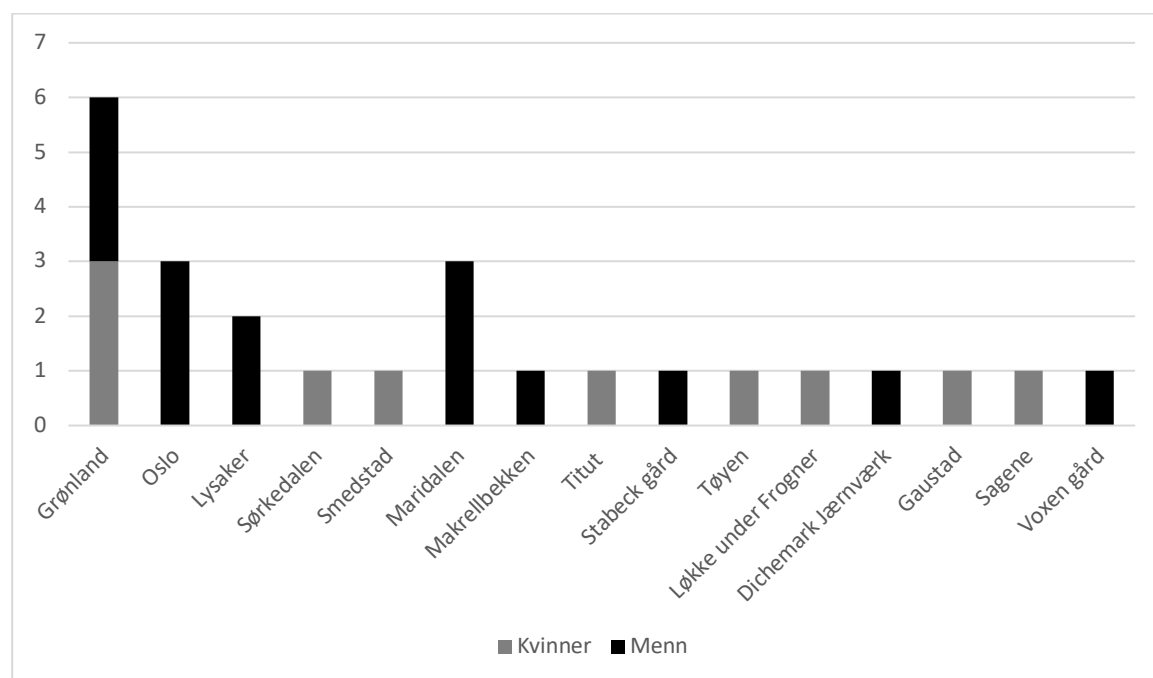
⁵²³ Tabellen er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstraretsprotokoll

Thore Jong	Medhjelper i Vestre Bærum	Knud Haug	Vestre Bærum	24b-24b
Peder Oue	Prestens medhjelper [Nannestad eller Schieldrup]	Alene Ole Halvorsen Jacob Schøyen Hans Taasen	Sagene, Diesen, vestre Bærum	24b-26b, 92b-93b, 145a-147b
Halvor Blindern	Prestens medhjelper	Alene Lensmann Knoph	Gaustad, Woxen	24b-26b
Lars Eeg	Prestens medhjelper [Sognepresten Sverderup]	Ole Halvorsen Christian Simensen Johan Verner Halvor Kongsberg Gulbrand Valbye	Grønland, Enerhaugen	56a-57b, 144b-145a, 145a-147b, 156a-157a, 173b-174a, 293a-295b, 342a-343b
Christian Simensen	Prestens medhjelper	Ole Halvorsen Lars Eeg Niels Knudsen Johan Werner Halvor Kongsberg	Grønland, Enerhaugen	56a-57b, 78b-80a, 293a-295b
[Jon] Ole Halvorsen	Prestens medhjelper, bor på Grønland	Lars Eeg Christian Simensen Niels Knudsen Peder Haavie Peder Andersen Storou Peder Oue	Grønland, Sagene	54b-55a, 56a-57b, 74a, 78b-80a, 92b-93b, 144b-145a
Niels Knudsen	Innkalt som vitne sammen med medhjelpere, men det står at han uttaler seg eksplisitt i 1 sak.	Ole Halvorsen Christian Simensen	Grønland	78b-80a
Jacob Joensen Schøyen	Prestens medhjelper	Joen Frøen Peder Oue Christian Torp Ole Gaustad Niels Huuseby Lars Bæstum	Vinderen, Frøen, vestre Bærum, Gaustad, Frogner	57b-58a, 92b-93b, 94b-95a, 145a-147b, 293a-295b
Thore Olsen Hov	Kalt inn som vitne innledningsvis i sakføringen, men står ikke eksplisitt at vedkommende kommer til orde da det står at «vitnene sa...». Sannsynligvis en medhjelper.	Jacob Schøyen Joen Frøen		57b-58a
Joen Frøen	Kalt inn som vitne innledningsvis i sakføringen, men står ikke eksplisitt at	Jacob Schøyen (sakene som kommer under er «vidnerne» så er vanskelig å si	Vinderen, (frøen?)	57b-58a

	vedkommende kommer til orde da det står at «vitnene sa....». Sannsynligvis en medhjelper.	om han er en av disse).		
Ole Berthelsen	Prestens medhjelper	Peder Haavie, Gregers Sæter, Niels Tousen	Oslo, Oppsal	78b-80a, 114a-114b, 342a-343b
Peder Andersen Storou	Kalt inn som vitne innledningsvis i sakføringen, men står ikke eksplisitt at vedkommende kommer til orde da det står at «vitnene sa....». Sannsynligvis en medhjelper.	Ole Halvorsen	Grønland	92b-93b
Hans Sørensen Taasen	Medhjelper	Peder Oue Torger Engebretsen	Sagene	92b-93b, 342a-343b
Joel Larsen Høybraaten	Prestens medhjelper	Ole Pedersen Høybrate	Fieldhuus, Furuset	114a-114b, 145a- 147b
Ole Pedersen Høybrate	Vitne i 1 sak. Øyenvitne til tiltaltes levemåte og mulig bistått ved inkvisisjonen. Ikke personlig fornærmet av tiltalte.	Joel Larsen Høybraaten	Furuset	145a-147b
Jens Sørum	Lensmann			145a-147b
Ole Gaustad	Sannsynligvis en medhjelper da han forekommer som vitne i flere saker og ved flere inkvisisjoner.	Jacob Schøyen, Peder Aal/Dal [?], Torger Engebretsen, Lensmann Knoph	Gaustad, Sagene, Byfogd Hagerups løkke.	145a-147b, 173b- 174a
Johan Werner	Prestens medhjelper [Sognepresten Sverderup]	Lars Eeg Halvor Kongsberg Gulbrand Valbye Christian Simensen	Grønland, Enerhaugen	145a-147b, 156a- 157a, 173b-174a, 293a-295b, 342a- 343b
Jochum Hansen Aarevold	Sannsynligvis en medhjelper da han forekommer som vitne i 5 saker fordelt på 2 inkvisisjoner	Torger Engebretsen Niels Hansen Kalbakken	Tokerud (i Groruddalen), «Bygden»	145a-147b, 293a- 295b
Torger Engebretsen	Fattigfogd og Bygdevekter	Ole Gaustad, Jochum Hansen Aarevold, Hans Sørensen Taasen	Sagene, Tokerud (Groruddalen)	145a-147b, 342a- 343b
Petter/Peder Hanse Øverland	Vitne i 1 sak. Øyevitne til tiltaltes levemåte.	Peder Hansen Hage	Østre Bærum	113a-114a
Peder Hansen Hage	Prestens medhjelper [til Vogelius]	Petter/Peder Hanse Øverland	Østre Bærum	113a-114a

Friderich Torstensen Windern	Vitne i 1 en sak. Bisto ved inkvisisjon?	Niels Jochumsen	Gaustad	24b-26b
Niels Jochumsen	Vitne i 1 en sak. Bisto ved inkvisisjon?	Friderich Torstensen Windern	Gaustad	24b-26b
Erland Larsen Tue[...?]	Vitne i 1 sak. Som nærværende i retten kjente tiltalte.	Lensmann Knoph	«her i bygden»	57b-58b
Arne Arnesen	Vitne i 2 saker. Bodde på Grønland. Kalt inn som øyevitne til tiltaltes levemåte?	Lensmann Knoph	Grønland	78b-80a
Hans Christophersen Dæhliehuusene	Vitne i 1 sak. Antageligvis anklaget tiltalte Ole Friderichsen til øvrigheten.	Alene	Vestre Bærum	92b-93b
Gregers Sæter	Vitne i 1 sak. Bisto ved inkvisisjon?	Ole Bertelsen	Oppsal	114a-114b
Christian Torp	Medhjelper (1)	Jacob Schøyen		145a-147b
Peder Aal/Dal [?]	Vitne i 1 sak. Bisto ved inkvisisjon?	Ole Gaustad	Sagene	145a-147b
Halvor Kongsberg	Medhjelper	Johan Werner, Lars Eeg, Gulbrand Valbye, Christian Simensen	Grønland, Enerhaugen [?]	293a-295b, 342a-343b
Gulbrand Valbye	Medhjelper	Lars Eeg Johan Werner Halvor Kongsberg	Grønland, Enerhaugen [?]	293a-295b
Niels Huusebye	Vitne i 2 saker. Bisto ved inkvisisjon?	Jacob Schøyen Lars Bæstum	«bygden» [Frogner?]	293a-295b
Lars Bæstum	Vitne i 2 saker. Bisto ved inkvisisjon?	Jacob Schøyen Niels Huusebye	«bygden» [Frogner?]	293a-295b
Peder Schullerud	Vitne i 2 saker. Bisto ved inkvisisjon?	Anders Christensen	Manglerud	293a-295b
Anders Christensen	Vitne i 1 sak. Bisto ved inkvisisjon?	Peder Schullerud	Manglerud	293a-295b
Niels Hansen Kalbakken	Vitne i 3 saker. Bisto ved inkvisisjon?	Jochum Aarevold	«Bygden»	293a-295b
Amund Olsen	Vitne, tidligere husbond og arbeidsgiver til tiltalte Karie Evensdatter	Lars Eeg Johan Werner	Grønland	342a-343b
Niels Tausen [?]	Medhjelper	Ole Berthelsen	Oslo	342a-343b
Ingebor Andersdatter	Vitne i 1 sak. Innkalt som øyenvitne til arrestasjon av Niels Svendsen.	Lensmann Knoph	Oslo/Kværner	10b-12a

Diagram 3: Geografisk fordeling av antall arresterte for løsgjengeri utenom inkvisisjonen, Aker 1776-1787.⁵²⁴

Tabell 21: Øvrighetspersoner i retten utenom inkvisisjon, Aker 1776-1787⁵²⁵

Navn	Rolle:	Opptrer sted	Folienvisning til ekstraretsprotokoll:
Jacob Aars	Sorenskriver		
Bukier	fogd		68a-68b, 284b-285a
Oppegaard	Fullmektig for fogden	I retten	10b, 26b-27a, 29a-29b, 49b-50a, 54b-55a, 70b-71a, 74a
Garmand	Fullmektig for fogden	I retten	86b-87b, 88a, 93b-94a, 94b-95a, 97a-98b, 210a
Hørbye	Fullmektig for fogden	I retten	118b-119a, 151a-151b, 164b, 170b, 182b, 188b, 202a, 219b-220a
Køsbøll	Lensmann i Christiania og fullmektig for fogden i retten	I retten	246a-246b, 248a-248b
David Mink	Fullmektig for fogden	I retten	328a-328b
Knoph	Lensmann, aktor og vitne		28b-29a, 88a. Aktor 114b-145a. Vitne: 170b
Morten Engebretson	Prestens medhjelper	Sørkedalen	10b

⁵²⁴Tabellen er basert på løsgjengersaker utenom inkvisisjon ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstraretsprotokoll Diagrammet er basert på 25 av 35 som oppgir noe om sted ved arrestasjon.

⁵²⁵ Tabellen er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstraretsprotokoll

Hans Hansen	Bygdevokter	Sørkedalen	
Søren Brandt	Prestens medhjelper		26b-27a
Ove Backe	Har med muntlig varsel sammen med lensmann Knoph innkalt de tiltalte		88a (som lagrettemann 246a-246b)
Ole Halvorsen	Prestens medhjelper	Grønland	54b-55a, 74a, 144b-145a
Knud Larsen		Grønland	74a
Østen Rinige	Anmelder at tiltalte tidligere har vært ført ut av sognet.	Bærum	93b-94a
Lars Eeg	Prestens medhjelper	Grønland	144b-145a, 182b, 246a-246b
Ole [Thorstensen] Gaustad	Prestens medhjelper		170b, 202a
Torger Engebretsen	Bygdevokter		182b, 248a-248b
Jacob Schøyen	Prestens medhjelper		210a
Johan Verner	Prestens medhjelper	Grønland	328a-328b

Tabell 22: Folketellingen 1769: alder, kjønn og sivilstand i Aker og Christiania.⁵²⁶

Alder	0-8		8-16		16-24		24-32		32-40		40-48		48-		SUM		total
	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	
Aker Sogn	427	452	371	343	192	305	250	311	169	230	216	242	490	586	2115	2470	4585
Grønland	100	142	50	78	30	50	20	61	39	72	49	64	129	164	417	631	1048
Opsloe	54	56	36	42	14	28	30	28	40	41	21	35	67	133	262	363	625
Christiania by	200	220	243	214	328	351	219	347	185	245	122	152	211	203	1499	1732	3231
Byens forsteder	457	432	296	283	145	241	133	289	156	292	180	274	425	662	1792	2473	4265
Ugifte	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	
Aker med Grønland	527	595	421	419	181	322	87	194	69	152	115	156	119	250	1519	2088	3607
Oslo	54	56	18	27	6	24	10	9	3	6	2	9	12	97	105	228	333
Christiania med forstedene	657	652	530	497	463	547	237	401	107	217	77	147	153	535	2224	2996	5220

⁵²⁶ *Norges første folketelling 1769*, Oslo: Statistisk sentralbyrå, 1980. Alder og kjønn for Aker, Grønland og Opsloe: s 102-103. Ugifte for Aker med Grønland og Oslo. S 134-135. Tall for Christiania by og forsteder (alder, kjønns 180-181. ugift: s 175-176)

Tabell 23: Folketellingen 1769: Livsstilling i Aker, Grønland, Oslo og Christiania.⁵²⁷

Livsstilling	Rangspersoner m. Fl.*		Geistligheden Skolebetjente m. Fl.*		Søfarende og Fiskere med Hustruer		Deres hos sig havende Børn		Bønder og andre jordbrugere		Deres hos sig havende Børn	
	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K
Aker og Grønland	14	26	10	4	27	17	24	24	1000	1127	916	1084
Oslo	1	2	5	1	10	7	6	8	8	9	7	14
Christiania	137	162	65	44	74	69	54	46	-	-	-	-
Livsstilling	Fabriqeurer og Haandværkere m. Fl.*		Andre Borgere m. Fl.*		Tjenestefolk og Dagleiere		Fraværende udenrigs**		Hospitalslemmer, Vannføre m.fl		Total antall innbyggere	
Kjønn	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K
Aker og Grønland	69	44	-	-	420	712	6	-	46	63	2532	3101
Oslo	10	11	-	-	67	83	-	-	22	102	136	237
Christiania	1067	693	1441	1815	487	891	12	-	84	287	3421	4007

*= Hustruer og Børn. **=undt. Søf

Tabell 24: Oversikt over hvor tiltalte som ble arrestert i Bærum og Asker prestegjeld kom fra utenfor Aker sorenskriveris grenser.⁵²⁸

Kom utenfra Bærum:	Kvinne Fødest.	Mann Fødest.	Kvinne Foreld.*	Mann Foreld.	Kvinne Opphold**	Mann opphold	sum
Christiania						1	1
Sverige					1	1	2
København						1	1
Gudbrandsdalen		1					1
Lands prestegjeld	1						1
Romsdal verk						1 ⁵²⁹	1
SUM	1	1			1	4	7

*foreld.= hvor foreldrene oppholder seg. Kan gi indikasjon på barnets opphavssted.

**opphold= personens siste geografiske oppholdssted/tjenestested før personen kom til Aker eller stedet hvor vedkommende ble arrestert.

⁵²⁷ Norges første folketelling 1769. Oslo: Statistisk sentralbyrå, 1980. «Folkemengde fordelt etter Livsstilling»: For Aker sogn med Grønland og Oslo s. 142-143. For Christiania s. 177-178.

⁵²⁸ Tabellen er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstraretsprotokoll

⁵²⁹ Morten Bentzen: Tidligere arbeidet ved Bærum verk, søkt tjeneste ved romsdalsverk før han kom tilbake til Bærum.

Tabell 25: Oversikt over hvor tiltalte som ble arrestert i Aker prestegjeld kom fra utenfor sorenskriveriets grenser.⁵³⁰

Tiltalte kom utenfra Aker:	Kvinne Fødest.	Mann Fødest.	Kvinne Foreld.*	Mann Foreld.	Kvinne Opphold**	Mann opphold	sum
Sverige	3	4				1	8
Christiania	4				7	2	13
Vaterland***			1		1		2
Fierdingen***	3						3
Grendsen***					1		1
Peberviken***					1		1
Bergs prestegjeld	1						1
Bragernæs		1					1
Drøbak					1		1
Edsvold Sogn	1	1					2
Edsberg sogn	1						1
Enebakk	1						1
Friderichshald	1				2		3
Fedt Sogn			1				1
Gudbrandsdalen		2				1	3
Hackedahl værket		1				1	2
Hedemark	1	3			3		7
Høland		2					2
Jarlsberg grevskap	1						1
Lier sogn	1						1
Nesodden		3					3
Ringeriket	2						2
Rodenæs sogn						1	1
Rødenes prestegjeld		1					1
Raade sogn		1					1
Toten		1					1
Valdres		1					1
Wardal Sogn	1						1
SUM	21	21	2		16	6	66

*foreld.= hvor foreldrene oppholder seg. Kan gi indikasjon på barnets opphavssted.

**opphold= personens siste geografisk oppholdssted/tjenestested før personen kom til Aker eller stedet hvor vedkommende oppholdt seg ved arrestasjon.

***= forsted på byens grunn

⁵³⁰Tabellen er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstrarettsprotokoll

Tabell 26: Oversikt over steder hvor tiltalte som ble arrestert i Aker Sorenskriveri kom fra i Bærum.⁵³¹

Kom fra Bærum:	Kvinne Fødest.	Mann Fødest.	Kvinne Foreld.*	Mann Foreld.	Kvinne Opphold**	Mann opphold	sum
Eeg gård	1						1
Jahr eiendele	2						2
Lysaker				2			2
Sandvika	1	1					2
Stabeck gård		1					1
Bærums verk						1	1
Dikemark jernverk (i Asker)		1					1
SUM	4	3		2		1	10

*foreld.= hvor foreldrene oppholder seg. Kan gi indikasjon på barnets opphavssted.

**opphold= personens siste geografisk oppholdssted/tjenestested før personen kom til Aker eller stedet hvor vedkommende oppholdt seg ved arrestasjon.

Tabell 27: Oversikt over steder hvor tiltalte fra Aker prestegjeld kom fra.⁵³²

Tiltalte kom fra Aker:	Kvinne Fødest.	Mann Fødest.	Kvinne Foreld.*	Mann Foreld.	Kvinne Opphold**	Mann opphold	sum
Aker Sogn	3				1		4
Aas gård	1		1				2
Enerhaugen			3	1			4
Plass under Ekeberg	1	1					2
Grønland	8	1	17	2	6		34
Gaustad	2			1			3
Hammersborg					1		1
Woxen eien		1	3				4
Koch Engen					1		1
LangEngen			1				1
Manglerud eien				1			1
Maridalen				3			3
Munkerud				1	1		2
Opsloe		2			4		6
Sagene		1	2	2			5
Husm.-plass under Skullerud		1					1
Sørkedalen	1				1		2
Schøyen					1		1
Thune ⁵³³		1					1
Tøyen eiendele				1			1

⁵³¹ Tabellen er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstraretsprotokoll

⁵³² Tabellen er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstraretsprotokoll

⁵³³ Kan være Thune i Aker eller Thune fogderi i smålenene amt.

Ulven		1					1
Ullensager sogn	1						1
Vinderen eiendele				1			1
Qværner	1				1		2
SUM	18	9	28	13	17	0	84

*foreld.= hvor foreldrene oppholder seg. Kan gi indikasjon på barnets opphavssted.

**opphold= personens siste geografisk oppholdssted/tjenestested før personen kom til Aker eller stedet hvor vedkommende oppholdt seg ved arrestasjon.

Tabell 28: Oversikt over hvem som tilbød og tok imot tjeneste i tukthusretten, Aker 1776-1787.⁵³⁴

Arbeidsgivers navn:	Hvordan ble tilbudet formidlet?	Arbeidstaker:	Rettsak dato:
Torsten Jonsen Vognmand	Arbeidsgiver personlig tilstede	Inger Olsdatter	8.7.1776
Halvor Nielsen Bondekald	Personlig tilstede	Karen Amundsatter	8.7.1776
Lars Paulsen Øchern	Personlig tilstede	Kirstine Halvorsdatter	25.11.1776
Hans Olsen Søndre Staavie	Personlig tilstede	Morten Bentsen	25.11.1776
Jens Larsen ved Sagene	Meldt fra til Peder Andersen Oue (prestens medhjelper)	Ingebor Hansdatter	29.11.1776
Daniel Hansen Clemmetsrud	Lensmann Knoph	Anne Marie Nielsdatter	29.11.1776
Claus Andersen fra Opsloe	Personlig tilstede	Johanne Marie Reuter	29.11.1776
Regiment Quarttermester Gieddes Encke Frue Flors	Ved promemoria	Anne Kirstine Hansdatter	29.11.1776
Ole Johanesen ved Sagene	Konen Karen Larsdatter	Anne Nielsdatter	29.11.1776
Ole Kirckebye fra Maridahlen	Personlig tilstede	Michola Gundersdatter	29.11.1776
Lensmann Knoph	Personlig tilstede	Ole Jonsen	29.11.1776
Lensmann Knoph	Personlig tilstede	Randi Pedersdatter	5.5.1778
Amund Henriksen Nordbye	Skrifftlig Promemoria	Michel Michelsen	5.5.1778
Henrik Poulsen Tømmermand fra Grønland	Personlig tilstede	Mallene Olsdatter	14.12.1778
Hans Frøen	?	Karen Olsdatter	14.12.1778
Procurator Grams [...?] Karl Søren Jyde på gaarden Lambertsæter	Lensmann Knoph	Anne Engebretsdatter	13.12.1780
Lensmann Knoph	Personlig tilstede	Lisbet Gulbrandsdatter	13.12.1780
Christian [..]ian	Skrivelse til lensmann Knoph	Karen Kierstine Børgesdatter	13.12.1780
Ole Nielsen Kløften	Personlig tilstede	Dorthe Hansdatter	18.12.1780
Garver Dahlen	Vitnet Niels Kalbakken anmeldte	Marthe Christophersdatter	15.12.1785
Lars Eeg (prestens medhjelper)	Personlig tilstede	Marthe Evensdatter/Erichsdatter (?)	15.12.1785
Hans Truelsen L[?]kollen	Ved vitnet Peder Schullerud	Inger Erichsdatter	15.12.1785
Ole Henrichsen atterstuen	Ved vitnet Niels Kalbakken	Anne Torstensdatter	15.12.1785
Christian Mathiesen	Ved sin kone	Berthe Larsdatter	15.12.1785
Ole Gaustad paa gaarden Goustad	Ved Lensmann Knoph	Karin Pedersdatter	20.12.1787

⁵³⁴ Tabellen er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstraretsprotokoll

Tabell 29: Oversikt over tiltalte som ble frikjent fordi de hadde inngått arbeidsavtale før inkvisisjonen, Aker 1776-1787⁵³⁵

Arbeidsgiver	Måten tjenesteavtale ble bekreftet i retten:	Arbeidstaker/ tiltalte:	Dato rettsak:
[Urtegaardsmand] Hans	Tjeneste bekreftet ved attest	Hellene Hansdatter	8.7.1776
Knud Paasches Koene i Opsloe	Arbeidsgiver personlig tilstede	Berthe Marie Jansdatter	8.7.1776
Parugvemager Høend	Tjeneste bekreftet via Lensmann Knoph	Marthe Christine Andersdatter	8.7.1776
Peder Gulbransen Schui	Arbeidsgiver personlig tilstede	Svend Svendsen	25.11.1776
Børre Smith i Christiania	Arbeidsgiver personlig tilstede	Gurie Larsdatter	25.11.1776
Sergeant Nyegaards Tieneste	Promemoria af dags dato	Berthe Pedersdatter	29.11.1776
Knud Isachsen i Opsloe	Hans kone Maria Olsdatter tilstede	Ellen Marie Larsdatter	29.11.1776
Gunder Grøstad	Arbeidsgiver personlig tilstede	Inger Margrethe Andersdatter	29.11.1776
Gulbrand Dæhlie fra Eneback sogn	Karie innleverte Kiøbmand Krag's Sæddel som bevis	Karie Nielsdatter	29.11.1776
Henrich Erichsen	Arbeidsgiver personlig tilstede	Karie Jacobsdatter	29.11.1776
Iver Hilton	Arbeidsgiver personlig tilstede	Anne Marie Larsdatter	5.5.1778
Halvor Kongsberg	Arbeidsgivers kone tilstede	Margarethe Larsdatter	5.5.1778
Jens Colling	Arbeidsgivers kone tilstede	Marthe Marie Larsdatter	5.5.1778
Michaeil Schibsted i Christiania	Tjeneste bekreftet via Lensmann Knoph	Anne Olsdatter	5.9.1778
Lars Villemsen	Arbeidsgiver personlig tilstede	Anne Maria Jacobsdatter	14.12.1778
Jacob Olsen Sæter	Arbeidsgiver personlig tilstede	Aase Thoresdatter	13.12.1780
Liutenant Prytz på Muncherud	Arbeidsgivers promemoria	Simen Olsen	5.5.1781
Christopher Nielsen fra Christiania	Arbeidsgiver personlig tilstede	Mallene Hansdatter	5.5.1781
Overskiærer Torsager	Arbeidsgivers promemoria	Berthe Olsdatter	5.5.1781
Hans Frøen	?	Karen Olsdatter	14.12.1778

⁵³⁵ Tabellen er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstraretsprotokoll

Tabell 30: Oversikt over arbeidsgivere som bekreftet tjenesteforhold i retten, og tiltalte som ble frikjent fordi de var i tjeneste ved inkvisisjonen.⁵³⁶

Arbeidsgivers navn:	Hvordan ble arbeidsforholdet bekreftet?	Arbeidstaker og tiltalt:	Rettsak dato:
General Major Sehested	Skriftlig promemoria	Daniel Lindgren	8.7.1776
Hans Eger muuremæster	Personlig tilstede i retten	Ole Pedersen	8.7.1776
Jacob Larsen muurmøster	Attest af dags dato	Peder Christophersen	8.7.1776
Niels Knudsen	Personlig tilstede i retten	Ingebor Andersdatter	8.7.1776
Gulbrand Mortensen	Personlig tilstede i retten	Anne Marie Andersdatter	8.7.1776
Ellef Olsen	Konen til arbeidsgiver tilstede i retten	Abigael Hansdatter	29.11.1776
Skomaker Peder Nannestad	Personlig tilstede i retten	Johanne Maria Hansdatter	29.11.1776
Anders Friderichsen	Anne Haagensdatter (konen til arbeidsgiver) tilstede i retten.	Pernille Jensdatter	29.11.1776
Enken Mari Karlsdatter	Vitnene bekrefter arbeidsforholdet	Mari Pedersdatter	7.5.1778
Commandeur Krogh	Attest av 5 hujus	Gulbrand Olsen	7.5.1778
Niels Gulbrandsen Nitsun	Konen til arbeidsgiver tilstede i retten	Marthe [Marie] Larsdatter Tronrud	5.9.1778
Jens Oudahlen	Marthe Amundsatter tilstede i retten (kone til arbeidsgiver, og søster til tiltalte)	Cathrine Amundsatter	14.12.1778
Justitzraad og byfogd Hagerup	Attest af 9. hujus	Christopher Olsen	14.12.1778
Peder Anker	Peder Roverud tilstede i retten	Even Pedersen	11.11.1779
Peder Anker	Peder Roverud tilstede i retten	Hans Pedersen	11.11.1779
Lars Stoer Enger paa Jahr	Vitnene oppgav at arbeidsgiver bekreftet arbeidsforholdet ved arrestasjon.	Catharina Thomasdatter	11.11.1779
Ole Johansen Berger (fosterfar til tiltalte)	Personlig tilstede i retten	Dorthe Larsdatter	11.11.1779
Jens Molbæk	Konen til arbeidsgiver tilstede i retten	Niels Pedersen	15.12.1785
Justitzraad Willemsen på Tøyen	Beviis af gaaers dato	Anders Christensen	15.12.1785
Ole Larsen	Presteattest	Karen-Marie Olsdatter	15.12.1785
Ole Annonsen Hougetoe	Personlig tilstede i retten	Lars Mathiesen	15.12.1785

⁵³⁶ Tabellen er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstraretsprotokoll

Tabell 31: oversikt over utenforstående som møtte opp i retten hvor tiltalte ble frikjent for lovlig livnæring.⁵³⁷

Dato for rettsak:	Navn på tiltalte:	Utenforstående tilstede i retten:
8.7.1776	Karen Nielsdatter	Christian Mathiesens kone som lærer tiltalte å veve
29.11.1776	Berthe Sebiørnsdatter	Enken Catharina Haagensdatter som lærer tiltalte å veve
5.5.1778	Marthe Pedersdatter	Hans Mortensens enke, veverkone
14.12.1778	Karen Pedersdatter	Christen Svendsens kone, veverkone
15.12.1785	David Olsen	Ole Davidsen, far til tiltalte
5.5.1781	Olia Olsdatter	Marthe Amundsatter, halvsøster til tiltalte.

Tabell 32: Oversikt med vurderinger av de tiltalte arrestert for løsgjengeri ved inkvisisjon i Aker, 1776-1787.⁵³⁸

Dato rettsak:	Navn på tiltalte:	Utfall på saken:	Vitnenes vurdering:	Tiltaltes forklaring:	Dommerens begrunnelse:
8.7.1776 10b-12a	Daniel Lindgren	Frikjent	Fremmed	Er i arbeid	Er i arbeid
8.7.1776	Ole Pedersen	Frikjent	Løsgjenger/ Uten tjeneste	Er i arbeid	Er i arbeid
8.7.1776	Peder Christophersen	Frikjent	Løsgjenger/ uten tjeneste	Er i arbeid	Er i arbeid
8.7.1776	Inger Olsdatter	Frikjent	Løsgjenger/ uten tjeneste	Er festet i ny tjeneste	Tilbudt arb. i retten
8.7.1776	Anne Sørens datter	Frikjent	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste pga tilstand
8.7.1776	Maria Luccasdatter	Frikjent	Oppholder seg hos fam.	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste pga tilstand
8.7.1776	Dorthe Luccasdatter	Frikjent	Oppholder seg hos fam.	Leser til konfirmasjon	Leser til konfirmasjon
8.7.1776	Hellene Hansdatter	Frikjent	Sitter på egenhånd	Er festet i ny tjeneste	Er festet i ny tjeneste
8.7.1776	Berthe Marie Jansdatter	Frikjent	Løsgjenger/ uten tjeneste	Er festet i ny tjeneste	Er festet i ny tjeneste
8.7.1776	Karen Nielsdatter	Frikjent	Ingen årsak oppgis	Lærer veverkunsten	Livnærer seg på lovlig vis
8.7.1776	Anne Christine Andreasdatter	Frikjent	Oppholder seg hos fam.	Understøtter familie	Understøtter familie
8.7.1776	Marthe Christine Andersdatter	Frikjent	Løsgjenger/ uten tjeneste	Er festet i ny tjeneste	Er festet i ny tjeneste
8.7.1776	Ingeborg Andersdatter	Frikjent	Løsgjenger/ uten tjeneste	Er i arbeid	Er i arbeid

⁵³⁷ Tabellen er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstraretsprotokoll

⁵³⁸ Tabellen er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstraretsprotokoll

8.7.1776	Anne Marie Andersdatter	Frikjent	Ingen årsak oppgis	Er i arbeid	Er i arbeid
8.7.1776	Karen Amundsdatter	Frikjent	Ingen årsak oppgis	Uten tjeneste pga tilstand	Tilbudt arb. i retten
8.7.1776	Marie Monsdatter	Frikjent	Ingen årsak oppgis	Arbeider for folk og svak helse	Livnærer seg på lovlig vis
8.7.1776	Anders Olsen	Tukthus	Ingen årsak oppgis	På gjennomreise eller besøk	Uten tjeneste og pass
8.7.1776	Paul Christiansen /Christophersen	Tukthus	Løsgjenger/ uten tjeneste	Uten tjeneste pga tilstand	Uten fast tjeneste, ikke søkt nattverd.
8.7.1776	Henricha Hansdatter	Tukthus	Løsgjenger/ uten tjeneste	Livnærer seg uten tjeneste	Uten tjeneste og tidligere tukthusdom
8.7.1776	Margrete Larsdatter	Tukthus	Løsgjenger/ uten tjeneste	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste
8.7.1776	Ragnild Olsdatter	Tukthus	Løsgjenger/ uten tjeneste	Er i arbeid	Uten tjeneste
8.7.1776	Niels Svendsen	Frikjent	Fremmed	På gjennomreise eller besøk	I ærend eller på besøk
25.11.1776 24a-24b	Kirstine Halvorsdatter	Frikjent	Fremmed	Arbeider for folk	Tilbudt arb. i retten
25.11.1776	Morten Bentzen	Frikjent	Løsgjenger/ uten tjeneste	Søker arbeide	Tilbudt arb. i retten
25.11.1776	Svend Svendsen	Frikjent	Dagarbeide	Er festet i ny tjeneste	Er festet i ny tjeneste
25.11.1776	Karen Trondsdatter	Frikjent	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste pga tilstand
25.11.1776	Ole Olsen	Frikjent med forbehold	Ikke søkt nattverd	Vil avsone med public absolution	Offentlig skriftemål
25.11.1776	Christopher Pedersen	Tukthus	Drukkenskap	Understøtter familie	Uten tjeneste og fører lastverdig liv
29.11.1776 24b-26b	Abigael Hansdatter	Frikjent	Fremmed	Er i arbeid	Er i arbeid
29.11.1776	Maria Lucasdatter	Frikjent	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste pga tilstand
29.11.1776	Johanne Maria Hansdatter	Frikjent	Løsaktig	Er i arbeid	Er i arbeid
29.11.1776	Gurie Larsdatter	Frikjent	Ulovlig næring	Er festet i ny tjeneste	Er festet i ny tjeneste
29.11.1776	Ingebor Hansdatter	Frikjent	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste pga tilstand	Tilbudt arb. i retten
29.11.1776	Berthe Pedersdatter	Frikjent	Ingen årsak oppgis	Er festet i ny tjeneste	Er festet i ny tjeneste
29.11.1776	Ellen Marie Larsdatter	Frikjent	Sitter på egenhånd	Er festet i ny tjeneste	Er festet i ny tjeneste

29.11.1776	Anne Maria Nielsdatter	Frikjent	Ingen vitneutsagn	Livnærer seg uten tjeneste	Tilbudt arb. i retten
29.11.1776	Hans Torchildsen	Frikjent	Løsgjenger/uten tjeneste	Leser til konfirmasjon	Leser til konfirmasjon
29.11.1776	Johanne Marie Reuter	Frikjent	Dagarbeide	Understøtter familie	Tilbudt arb. i retten
29.11.1776	Berthe Sebiørnsdatter	Frikjent	Ingen årsak oppgis	Lærer veverkunsten	Livnærer seg på lovlig vis
29.11.1776	Pernille Jensdatter	Frikjent	Løsgjenger/uten tjeneste	Er i arbeid	Er i arbeid
29.11.1776	Gunder Andersen	Frikjent med forbehold	Uvillig til å la seg undervise	Leser til konfirmasjon	Må la seg undervise i kr.dom
29.11.1776	Anne Kirstine Hansdatter	Frikjent	Løsgjenger/uten tjeneste	Har ikke klart å få tjeneste	Tilbudt arb. i retten
29.11.1776	Inger Margrethe Andersdatter	Frikjent	Løsgjenger/uten tjeneste	Er festet i ny tjeneste	Er festet i ny tjeneste
29.11.1776	Peder Bertelsen	Tukthus	Ingen vitneutsagn	Arbeider for folk	Uten fast tjeneste, ikke søkt nattverd.
29.11.1776	Anne Olsdatter	Tukthus	Sitter på egenhånd	Uten tjeneste pga tilstand	Uten fast tjeneste, ikke søkt nattverd.
29.11.1776	Sirie Olsdatter	Tukthus	Uten tjeneste pga tilstand og fremmed	Uten tjeneste pga tilstand	Uten pass og vagabond
29.11.1776	Karie Nielsdatter	Frikjent	Oppholder seg hos fam.	Er festet i ny tjeneste	Er festet i ny tjeneste
29.11.1776	Marthe Hansdatter Himstad	Frikjent	Oppholder seg hos fam.	Understøtter familie	Understøtter familie
29.11.1776	Anne Nielsdatter	Frikjent	Oppholder seg hos fam.	Understøtter familie	Tilbudt arb. i retten
29.11.1776	Karie Jacobsdatter	Frikjent	Ingen årsak oppgis	Er festet i ny tjeneste	Er festet i ny tjeneste
29.11.1776	Michola Gundersdatter	Frikjent	Oppholder seg hos fam	Understøtter familie	Tilbudt arb. i retten
29.11.1776	Ole Jonsen	Frikjent	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste pga tilstand	Tilbudt arb. i retten
29.11.1776	Marthe Marie Iversdatter	Frikjent	Ingen årsak oppgis	Understøtter familie	Understøtter familie
5.5.1778 56a-57b	Anne Marie Larsdatter	Frikjent	Løsgjenger/uten tjeneste	Er festet i ny tjeneste	Er festet i ny tjeneste
5.5.1778	Margarethe Larsdatter	Frikjent	Løsgjenger/uten tjeneste	Er festet i ny tjeneste	Er festet i ny tjeneste
5.5.1778	Marthe Marie Larsdatter [Tronrud]	Frikjent	Løsgjenger/uten tjeneste	Er festet i ny tjeneste	Er festet i ny tjeneste
5.5.1778	Berthe Olsdatter	Frikjent	Sitter på egenhånd	Er festet i ny tjeneste	Er festet i ny tjeneste
5.5.1778	Malene Olsdatter	Frikjent	Oppholder seg hos fam	Understøtter familie	Understøtter familie

5.5.1778	Randi Pedersdatter	Frikjent	Løsgjenger/ uten tjeneste	Uten tjeneste pga tilstand	Tilbudt arb. i retten
5.5.1778	Michel Michelsen	Frikjent	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste pga tilstand	Tilbudt arb. i retten
5.5.1778	Marthe Pedersdatter	Frikjent	Ulovlig næring	Lærer veverkunsten	Livnærer seg på lovlig vis
7.5.1778 57b-58b	Gulbrand Olsen	Frikjent	Dagarbeide	Er i arbeid	Ingen spes. begrunnelse
7.5.1778	Mari Hansdatter	Frikjent	Ingen årsak oppgis	Uten tjeneste pga tilstand	Ingen spes. begrunnelse
7.5.1778	Karie Hansdatter	Frikjent	Ingen vitneutsagn	Livnærer seg med håndverk	Ingen spes. begrunnelse
7.5.1778	Andreas Abrahamsen	Frikjent	Ingen vitneutsagn	Livnærer seg med håndverk	Ingen spes. begrunnelse
7.5.1778	Christian Jensen	Frikjent med forbehold	Ingen årsak oppgis	Uten tjeneste pga tilstand	Må ut av bygden
7.5.1778	Mari Pedersdatter	Frikjent	Uten tjeneste pga tilstand	Er i arbeid	Ingen spes. begrunnelse
7.5.1778	Kari Svendsdatter	Frikjent	Løsgjenger/ uten tjeneste	Er festet i ny tjeneste	Ingen spes. begrunnelse
7.5.1778	Lisbeth Larsdatter	Frikjent	Løsgjenger/ uten tjeneste	Understøtter familie	Ingen spes. begrunnelse
7.5.1778	Kari Olsdatter	Frikjent	Ingen årsak oppgis	Er festet i ny tjeneste	Ingen spes. begrunnelse
5.9.1778 78b-80a	Marthe [Marie] Larsdsatter Tronrud	Frikjent	Løsgjenger/ uten tjeneste	Er i arbeid	Er i arbeid
5.9.1778	Halvor Tommesen Helberg	Frikjent	Fremmed	På gjennomreise eller besøk	I ærend eller på besøk
5.9.1778	Lars Børresen	Frikjent	Oppholder seg hos fam	Understøtter familie	Understøtter familie
5.9.1778	Marthe Maria Iversdatter	Frikjent	Oppholder seg hos fam	Understøtter familie	Understøtter familie
5.9.1778	Berthe Iversdatter	Frikjent	Oppholder seg hos fam	Understøtter familie	Understøtter familie
5.9.1778	Anne Olsdatter	Frikjent	Dagarbeide	Er festet i ny tjeneste	Er festet i ny tjeneste
5.9.1778	Inger Margrethe Andersdatter	Frikjent	Løsaktig	Er i arbeid	Er i arbeid
5.9.1778	Anne Isachsdatter Barth.	Tukthus	Løsaktig	Understøtter familie	Uten tjeneste og fører lastverdige liv
5.9.1778	Christopher Erichsen	Tukthus	Fremmed	Livnærer seg med håndverk	Tidligere forvist
5.9.1778	Anders Erichsen	Tukthus	Fremmed	Livnærer seg med håndverk	Tidligere forvist
5.9.1778	Karie Larsdatter	Tukthus	Løsgjenger/ uten tjeneste	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste

14.12.1778 92b-93b	Karen Pedersdatter	Frikjent	Ulovlig næring	Livnærer seg med håndverk	Livnærer seg på lovlig vis
14.12.1778	Cathrine Amundsatter	Frikjent	Ikke flittig i sin kr.dom undervisning	Understøtter familie	Er i arbeid
14.12.1778	Anne Maria Jacobsdatter	Frikjent	Uten tjeneste pga tilstand	Er festet i ny tjeneste	Er festet i ny tjeneste
14.12.1778	Walborg Torstensdatter	Frikjent med forbehold	Oppholder seg hos fam	Understøtter familie	Må binde seg i tjeneste
14.12.1778	Christopher Olsen	Frikjent	Fremmed	Er i arbeid	Er i arbeid
14.12.1778	Fredricha Clantina [?] Cederstraale	Frikjent	Fremmed	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste pga tilstand
14.12.1778	Olia Olsdatter	Frikjent	Løsaktig	Besvangret under ekteskapsløfte. Arbeider for folk.	Rykte ikke bevist
14.12.1778	Carl Olsen	Frikjent med forbehold	Ulovlig næring	Er i arbeid	Må binde seg i tjeneste
14.12.1778	Mallene Olsdatter	Frikjent	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste pga tilstand	Tilbudt arb. i retten
14.12.1778	Karen Olsdatter	Frikjent	Ingen årsak oppgis	Er festet i ny tjeneste	Er festet i ny tjeneste
14.12.1778	Ole Friderichsen	Tukthus	Fremmed	Arbeider for folk	Uten tjeneste og pass
14.12.1778	Ole Olsen Hucheback	Tukthus	Drukkenskap	Livnærer seg med håndverk	Lastverdig levemåte: drikkfeldig
14.12.1778	Amund Larsen	Tukthus	Drukkenskap	Ingen tjeneste. Ikke søkt nattverd, men ellers ingen laster.	Uten tjeneste og fører lastverdig liv
11.11.1779 113a-114a	Lars Joensen Stabeck	Tukthus	Drukkenskap	Er festet i ny tjeneste	Uten tjeneste og fører lastverdig liv
11.11.1779	Even Pedersen	Frikjent	Løsgjenger/ uten tjeneste	Er i arbeid	Er i arbeid
11.11.1779	Hans Pedersen	Frikjent	Ikke innfunnet seg til undervisning	Er i arbeid	Er i arbeid
11.11.1779	Ole Jonsen	Frikjent med forbehold	Drukkenskap	Uten tjeneste pga tilstand	Må endre levemåte
11.11.1779	Catharina Thomasdatter	Frikjent	Løsgjenger/ uten tjeneste	Er i arbeid	Er i arbeid
11.11.1779	Marthe Hermansdatter	Frikjent med forbehold	Oppholder seg hos fam.	Tiltalte ikke tilstede i retten	Må binde seg i tjeneste

11.11.1779	Dorthe Larsdatter	Frikjent	Oppholder seg hos fam.	Oppholder seg hos fam.	Er i arbeid
11.11.1779	Karie Arnesdatter	Tukthus	Uvillig til å ta tjeneste	Understøtter familie	uvillig til å ta tjeneste
13.11.1779 114a-114b	Peder Andersen	Frikjent med forbehold	Ikke confirmert	Leser til konfirmasjon	Må tiltre tilbudt tjeneste
13.11.1779	Thore Olsen	Frikjent med forbehold	Ulydig mot foreldre og ikke lyst til konfirmasjon	Er i arbeid	Må tiltre tilbudt tjeneste (hos foreldrene)
13.11.1779	Rasmus Olsen	Tukthus	Løsaktig	Trodde ikke besvangret kvinne var interessert og livnærer seg med håndverk	Uten tjeneste og fører lastverdig liv
13.11.1779	Berthe Jensdatter	Frikjent med forbehold	Sitter på egenhånd	Avsluttet tjeneste for 6 uker siden. Lovet ekteskap	Må tiltre tilbudt tjeneste
13.11.1779	Ellen Madsdatter	Frikjent	Ingen årsak oppgis	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste pga tilstand
13.11.1779	Karen Olsdatter	Frikjent	Ingen årsak oppgis	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste pga tilstand
13.11.1779	Berthe Christensdatter	Frikjent	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste pga tilstand
13.12.1780 145a-147b	Anne Engebretsdatter	Frikjent	Ulovlig næring	Lærer veverkunsten	Tilbudt arb. i retten
13.12.1780	Lisbeth Gulbrandsdatter	Frikjent	Fremmed	Arbeider for folk	Tilbudt arb. i retten
13.12.1780	Anne Torchildsdatter	Frikjent med forbehold	Sitter på egenhånd	Uten tjeneste pga tilstand	Må binde seg i tjeneste
13.12.1780	Barthe Maria Jacobsdatter	Frikjent med forbehold	Oppholder seg hos fam.	Understøtter familie	Må binde seg i tjeneste
13.12.1780	Aase Thoresdatter	Frikjent	Ikke confirmert	Er festet i ny tjeneste	Er festet i ny tjeneste
13.12.1780	Maren/Karen [?] Kirstine Børgesdatter	Frikjent	Oppholder seg hos fam.	Understøtter familie	Tilbudt arb. i retten
13.12.1780	Olia Pedersdatter	Frikjent	Uten tjeneste pga tilstand og rykte om to uekte barn.	Uten tjeneste pga tilstand	Rykte ikke bevist
13.12.1780	Kirstine Børgesdatter	Tukthus	Fremmed	Er i arbeid	Uten tjeneste og tidligere tukthusdom
13.12.1780	Anne Andreasdatter	Tukthus	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste pga tilstand	Forlatt tjeneste i utide
13.12.1780	Maria Andreasdatter	Tukthus	Sitter på egenhånd	Er festet i ny tjeneste	Forlatt tjeneste i utide

18.12.1780 148a-148b	Dorthe Hansdatter	Frikjent	Løsgjenger/ uten tjeneste	Livnærer seg med håndverk	Tilbudt arb. i retten
5.5.1781 156a-157a	Simen Olsen	Frikjent	Løsgjenger/ uten tjeneste	Er festet i ny tjeneste	Er festet i ny tjeneste
5.5.1781	Simen Andersen	Tukthus	Løsgjenger/ uten tjeneste	Søker arbeide	Uten tjeneste og pass
5.5.1781	Hans Olsen	Tukthus	uvillig til å ta tjeneste	Søker arbeide	uvillig til å ta tjeneste
5.5.1781	Olia Olsdatter	Frikjent	Oppholder seg hos fam.	Livnærer seg med håndverk	Livnærer seg på lovlig vis
5.5.1781	Gunnild Christiansdatter	Frikjent	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste pga tilstand
5.5.1781	Ingeborg Poulsdatter	Tukthus	Fremmed og drikkfeldig	På gjennomreise eller besøk	Lastverdig levemåte: drikkfeldig
5.5.1781	Karen Jacobsdatter	Frikjent med forbehold	Oppholder seg hos fam.	Uten tjeneste pga tilstand	Må binde seg i tjeneste
5.5.1781	Anne Karine Amundsdatter	Frikjent med forbehold	Oppholder seg hos fam.	Understøtter familie	Må binde seg i tjeneste
5.5.1781	Gurine Mathea Calmer	Frikjent med forbehold	Oppholder seg hos fam.	Har ikke klart å få tjeneste	Må binde seg i tjeneste
5.5.1781	Juliana Calmer	Frikjent	Oppholder seg hos fam.	Uten tjeneste pga tilstand	Understøtter familie
5.5.1781	Mallene Hansdatter	Frikjent	Oppholder seg hos fam.	Er festet i ny tjeneste	Er festet i ny tjeneste
12.9.1781 164b-165a	Ingeborg Christophersdatter	Frikjent	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste pga tilstand
6.12.1781 173b-174a	Karen Olsdatter Beysa	Tukthus	Løsgjenger/ uten tjeneste	Arbeider for folk	Uten tjeneste og tidligere tukthusdom
6.12.1781	Hans Nielsen	Tukthus	Drukkenskap	Understøtter familie	Uten tjeneste og fører lastverdig liv
15.12.1785 293a-295b	Johan Berquist	Tukthus	Fremmed	Livnærer seg med håndverk	Uten pass og mistenkt for overfall
15.12.1785	Johan Andersen Lund	Frikjent	Ulovlig næring	Livnærer seg med håndverk	Livnærer seg på lovlig vis
15.12.1785	Niels Sørensen	Frikjent med forbehold	Dagarbeide	Uten tjeneste pga tilstand	Må binde seg i tjeneste
15.12.1785	Kirstine Olsdatter	Frikjent	Ingen årsak oppgis	Livnærer seg med håndverk	Livnærer seg på lovlig vis
15.12.1785	Ingeborg Amundsdatter	Tukthus	Løsaktig	Benekter uanstendig omgang og understøtter familie	Lastverdig levemåte: løsaktig

15.12.1785	Ole Andersen	Frikjent	Løsgjenger/ uten tjeneste	På gjennomreise eller besøk	I ærend eller på besøk
15.12.1785	Niels Pedersen	Frikjent	Ingen vitneutsagn	Er i arbeid	Er i arbeid
15.12.1785	Anders Christensen	Frikjent	Løsgjenger/Uten tjeneste	Er i arbeid	Er i arbeid
15.12.1785	David Olsen	Frikjent	Ingen årsak oppgis	Livnærer seg med håndverk	Livnærer seg på lovlig vis
15.12.1785	Ingeborg Kirstine Sørensdatter	Frikjent	Oppholder seg hos fam.	Understøtter familie	Understøtter familie
15.12.1785	Marie Gulliksdatter	Frikjent	Oppholder seg hos fam.	Understøtter familie	Understøtter familie
15.12.1785	Gunild Erichsdatter	Tukthus	Uvillig til å ta tjeneste	Har ikke klart å få tjeneste	Uten tjeneste
15.12.1785	Ellen Maria Christiansdatter	Frikjent	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste pga tilstand
15.12.1785	Ole Isachsen	Tukthus	Fremmed/uten pass	Arbeider for folk	Vagabond uten pass og mistenkt for overfall
15.12.1785	Marie Pedersdatter	Frikjent	Oppholder seg hos fam.	Understøtter familie	Ingen spes. begrunnelse
15.12.1785	Pernille Torgersdatter	Tukthus	Løsahtig	Livnærer seg med håndverk	Lastverdig levemåte: løsahtig
15.12.1785	Karen Marie Olsdatter	Frikjent	Løsgjenger/uten tjeneste	Er i arbeid	Er i arbeid
15.12.1785	Magrethe Rasmusdatter	Frikjent	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste pga tilstand
15.12.1785	Kirstine Augustinusdatter	Frikjent	Ulovlig næring	Livnærer seg med håndverk	Livnærer seg på lovlig vis
15.12.1785	Marthe Christophersdatter	Frikjent	Oppholder seg hos fam.	Søker arbeide	Tilbudt arb. i retten
15.12.1785	Marthe Evensdatter	Frikjent	Ingen årsak oppgis	Søker arbeide	Tilbudt arb. i retten
15.12.1785	Lars Mathiesen	Frikjent	Ingen vitneutsagn	Er i arbeid	Er i arbeid
15.12.1785	Inger Johannesdatter	Frikjent	Oppholder seg hos fam.	På gjennomreise eller besøk	I ærend eller på besøk
15.12.1785	Ole Hansen	Frikjent	Ikke konfirmert	Leser til konfirmasjon	Leser til konfirmasjon
15.12.1785	Ellef Tronsen	Tukthus	Fremmed/uten pass	På gjennomreise eller besøk	Uten tjeneste og pass
15.12.1785	Inger Erichsdatter	Frikjent	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste pga tilstand	Tilbudt arb. i retten
15.12.1785	Anne Nielsdatter	Tukthus	Uvillig til å ta tjeneste	Understøtter familie	uvillig til å ta tjeneste

15.12.1785	Anne Torstensdatter	Frikjent	Sitter på egenhånd	Er i arbeid	Tilbudt arb. i retten
15.12.1785	Berthe Larsdatter	Frikjent	Ingen vitneutsagn	Har ikke klart å få tjeneste	Tilbudt arb. i retten
20.12.1787 342a-343b	Peder Andersen	Tukthus	Løsgjenger/uten tjeneste	Arbeider for folk	Uten tjeneste
20.12.1787	Erik Johansen	Frikjent med forbehold	Ingen årsak oppgis	Har ikke klart å få tjeneste	Må binde seg i tjeneste
20.12.1787	Ingeborg Sørensdatter	Frikjent med forbehold	Oppholder seg hos fam.	Er festet i ny tjeneste	Må binde seg i tjeneste
20.12.1787	Anne Catharine Johannesdatter	Frikjent med forbehold	Løsgjenger/uten tjeneste	Livnærer seg med håndverk	Må binde seg i tjeneste
20.12.1787	Karin Amundsdatter	Frikjent med forbehold	Oppholder seg hos fam.	Understøtter familie	Må binde seg i tjeneste
20.12.1787	Ole Pedersen	Frikjent med forbehold	Oppholder seg hos fam.	Understøtter familie	Må binde seg i tjeneste
20.12.1787	Karin Pedersdatter	Frikjent	Oppholder seg hos fam.	Arbeider for folk	Tilbudt arb. i retten
20.12.1787	Else Olsdatter	Frikjent med forbehold	Fremmed/uten pass	Uten tjeneste pga tilstand	Må ut av bygden
20.12.1787	Karie Evensdatter	Tukthus	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste
20.12.1787	Syverine Mortensdatter	Tukthus	Oppholder seg hos fam.	Arbeider for folk	Uten tjeneste
20.12.1787	Christine Engebretsdatter	Tukthus	Uvillig til å ta tjeneste	Oppholder seg hos fam.	uvillig til å ta tjeneste
20.12.1787	Johanne Olsdatter	Frikjent	Løsaktig	Understøtter familie	Understøtter familie
20.12.1787	Clarine Larsdatter	Frikjent	Løsgjenger/uten tjeneste	Uten tjeneste pga tilstand	Uten tjeneste pga tilstand

Tabell 33: Oversikt med vurderinger av de tiltalte arrestert for løsgjengeri utenom inkvisisjon i Aker, 1776-1787.⁵³⁹

Dato rettsak:	Navn på tiltalte:	Utfall på saken:	Anklage mot tiltalte:	Dommerens begrunnelse:
28.6.1776 10b	Karen Jacobsdatter	Tukthus	Ikke fast tilholdssted eller tjeneste. Rykte om løsaktighet. Ikke søkt nattverd. Tidligere beordret ut av bygden.	Uten fast tjeneste, pass eller bevis på nattverdgang.
15.1.1777 26b-27a	Ole Joensen	Tukthus	Fremmed uten fast tjeneste eller oppholdssted.	Forlatt tjeneste i lenger tid enn avtalt.
3.4.1777 28b-29a	Hans Olsen	Tukthus	Tyveri og løsgjenger.	Ikke vært til konfirmasjon eller nattverd. Uten fast tjeneste. Tilbøyelig til bedrageri.
3.4.1777	Maria Larsdatter	Tukthus	Underslått penger ved salg av melk for matmor. Planlagt tyveri av serviett.	Fornærmet matmor.
24.3.1778 49b-50a	Ulricha Elionora Lagergreen	Tukthus	Rømt fra vakt som skulle bringe henne til Sverige, og nedsatt seg på husmannsplass.	Tidligere tukthus og ikke søkt tjeneste.
10.4.1778 54b-55a	Marie Botolsdatter	Frikjent med forbehold	Drukkenskap og holder horehus	Må forandre levemåte
10.4.1778	Aase Marie Andersdatter	Tukthus	Egenhånd og mistenkt for prositusjon.	Uten tjeneste og store formodninger om løsaktighet.
10.4.1778	Dorthe Lucasdatter	Tukthus	Egenhånd og mistenkt for prositusjon.	Uten tjeneste og store formodninger om løsaktighet.
29.6.1778 68a-68b	Thore Pedersdatter	Frikjent med forbehold	Tjenesteløs og står i gjeld.	Må forlate sognet og tiltre tjeneste
25.7.1778 70b-71a	Lars Augustinussen	Tukthus	Drukkenskap, uten fast tjeneste, løsaktig, bråk, ulydig mot foreldre.	Drukkenskap, lediggang, bråk på gaten, ulydig mot foreldre, søker ikke nattverd
3.8.1778 74a	Gunder Larsen	Tukthus	Vært på egenhånd i lang tid. Søker spill og drikkehus	Uvillig til å arbeide og løsaktig.
26.10.1778 86b-87b	Thore Pedersdatter	Tukthus	Pengebedrageri.	Befinner seg uten tjeneste i bygden som hun tidligere ble beordret ut av.
16.11.1778 88a	Ole Pedersen	Frikjent	Bor hos forelder og dagarbeide.	Bor og livnærer seg på lovlig måte

⁵³⁹ Tabellen er basert på løsgjengersaker ført i perioden 8.7.1776-20.12.1787 i ekstraretsprotokoll

16.11.1778	Lars Pedersen	Frikjent	Bor hos forelder og dagarbeide.	Bor og livnærer seg på lovlig måte
16.11.1778	Hans Pedersen	Frikjent	Bor hos forelder og dagarbeide.	Bor og livnærer seg på lovlig måte
15.12.1778 93b-94a	Amund Thoresen	Tukthus	Drukkenskap, uten fast tilholdssted, truende adferd. Ikke søkt nattverd og tidligere beordret ut av bygden.	Vagabond, drikkfeldig, hengiven til laster. voldelig og truende episode. Ikke søkt nattverd og ikke fulgt ordre om å forlate bygden.
8.1.1779 94b-95a	Joen Nielsen	Tukthus	Truende adferd, drukkenskap	Truende adferd, drukkenskap. Uten pass eller tjeneste.
6.3.1779 97a-98a	Anne Margrethe Wilhelmsdatter	Frikjent	Uten tjeneste og gjenstridig oppførsel	Er festet i ny tjeneste og ikke alene skyld i oppførsel.
11.2.1780 118b-119a	Gunder Olsen	Tukthus	Tyveri. Uten fast tjeneste.	Løsgjenger og ikke søkt nattverd.
1.12.1780 144b-145a	Dorthe Andersdatter	Tukthus	Ikke forbedret seg etter tidligere tukthusopphold. Ulydig mot foreldre. Ustadig i tjeneste.	Tidligere tukthus. Vanartig barn. Ulyst til tjeneste.
16.2.1781 151a-151b	Lars Joensen Stabeck	Tukthus	Trulser om mordbrann og tyveri av hest. Drukkenskap.	Tidligere tukthus. Trusler. Løsgjenger uten tjeneste. henfallen til laster.
5.9.1781 164b	Ole Arnesen	Tukthus	Vagabond uten fast tjeneste eller tilholdssted. Tyvaktig.	Tidligere tukthus. Løsgjenger og vagabond. Uten pass, fast tjeneste eller tilholdssted. Mistenkt som tyvaktig.
29.9.1781 166a-166b	Morten Bergersen	Frikjent med forbehold	Drukkenskap	Må forlate sognet og tiltre tjeneste
14.11.1781 170b	Karen Eriksdatter	Frikjent	På egen hånd og fått uekte barn	Uten tjeneste pga helse
22.2.1782 182b	Karen Pedersdatter	Tukthus	Tyveri, uten pass eller fast tjeneste	Uten pass eller fast tjeneste.
29.4.1781 188b	Jens Erichsen	Tukthus	Løsgjenger og ikke søkt nattverd.	Uten tjeneste. ikke bevis på å ha søkt tjeneste.
20.9.1781 202a	Haagine Aasmunds datter	Tukthus	Tyvaktig og ustadig i tjeneste	Uvillig til å arbeide og løsaktig.
14.11.1781 210a	Jørgen Poulsen	Tukthus	Løsgjenger. Ustadig i tjeneste. Vaggebond som har løpt omkring. Rykte om naskerier	Løsgjenger og ustadig.
18.2.1783 219a-220a	Johannes Østensen	Tukthus	Tyveri av to gjess	Fremmed uten pass. Ikke søkt fast tjeneste.

				Flakker omkring. Tyveri.
8.5.1784 246a-246b	Anne Jonasdatter	Frikjent med forbehold	Lediggang og ustadig i tjeneste	Må skaffe tjeneste eller bevis på å ha søkt tjeneste
26.5.1784 248a-248b	Karen Knudsdatter	Tukthus	Knust et vindu og innbrudd.	Tidligere tukthus og uten bevis på å ha søkt tjeneste.
15.9.1785 284b-285a	Ingeborg Marie Larsdatter	Frikjent med forbehold	Uten tjeneste	Må skaffe tjeneste eller bevis på å ha søkt tjeneste
15.9.1785	Marie Andersdatter	Frikjent med forbehold	Uten tjeneste	Må tiltre i avtalt tjeneste
26.6.1787 328a-328b	Samuel Larsen	Tukthus	Søker vertshus. Lastverdig. Slått en mann.	Uten pass eller attest på tildligere arbeid. Lastverdig.